

БІБЛІОТЕКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Г. Тарасенко

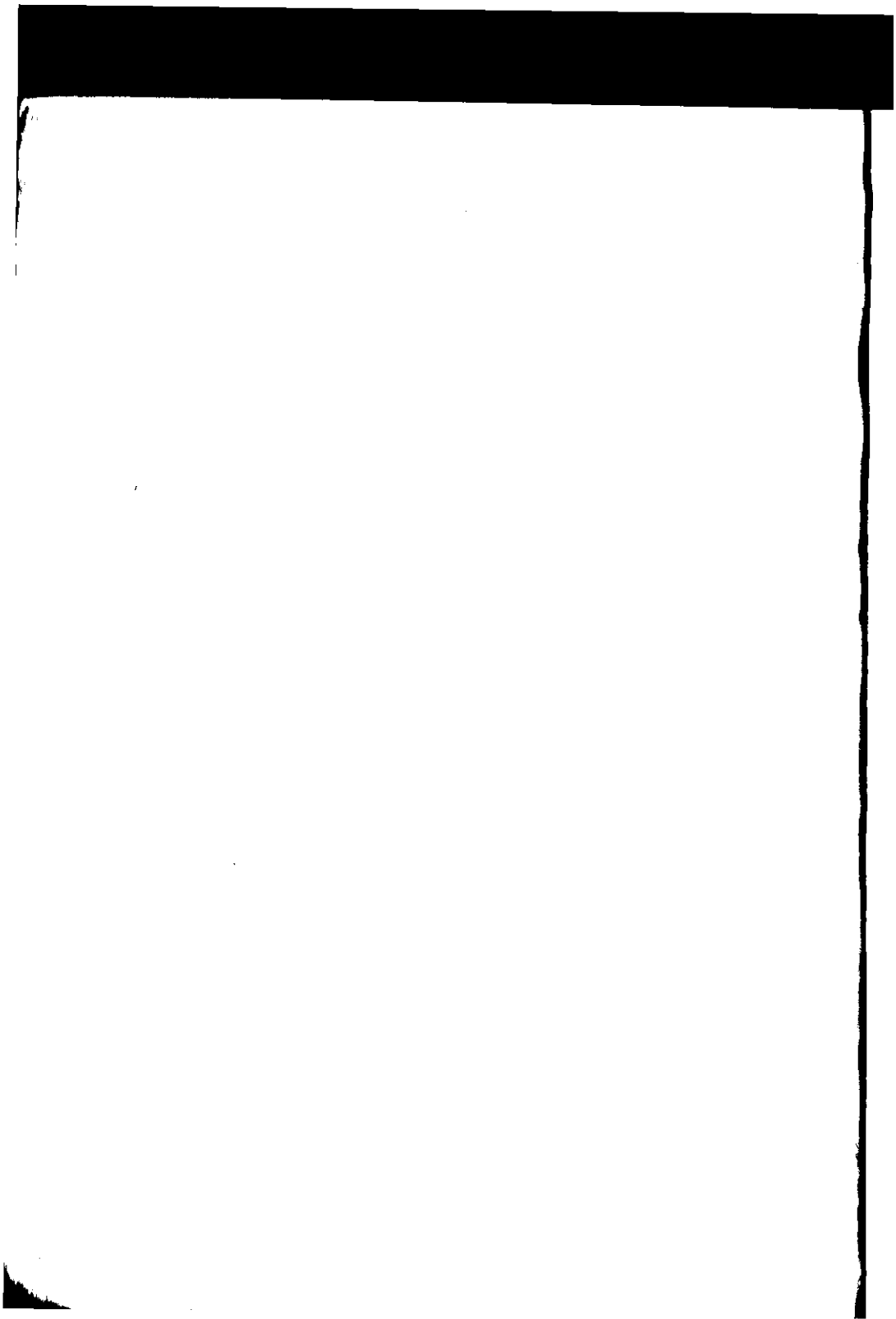
ПАРОСТОК

ГУМАНІСТИЧНЕ
ВИХОВАННЯ
ЗАСОБАМИ
ПРИРОДИ

1-4
КЛАСИ

Г.С. Тарасенко

ПАРОСТОК

Методика гуманістичного виховання
молодших школярів засобами природи

Посібник для вчителя
1-4 класи

*Рекомендовано науково-методичною комісією з проблем виховання дітей
та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки України як навчально-методичний посібник
(лист №1/11-744 від 13.03.2001)*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2003

ББК 74.200.514

Т19

Рецензенти:

доктор пед. наук, професор, завідувач лабораторії мистецької освіти
Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України

О.П.Рудницька

канд. пед. наук, ст. наук. співробітник, завідувач лабораторії
естетичного виховання Інституту проблем виховання АПН України
Л.М. Масол

Охороняється законом про авторське право.

*Жодна частина даного видання не може бути використана чи відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва*

*Рекомендовано наук.-мет. комісією з проблем виховання дітей
та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки України як навчально методичний посібник
(лист №1/11-744 від 13.03.2001)*

Тарасенко Г.С.

Т19 Паросток. Методика гуманістичного виховання молодших
школярів засобами природи. 1-4 класи. Посібник для вчителя. —
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2003. — 144 с.

ISBN 966-692-162-6

Посібник відкриває нові шляхи впливу на формування гуманістично значущих ціннісних орієнтацій молодших школярів. Запропонований методичний підхід передбачає активізацію механізмів аксіологічної (ціннісної) діяльності дітей. У книзі розглядаються чуттєво-емоційний та художньо-творчий шляхи впливу на гуманістичний світогляд учнів. Основним фактором такого впливу обрано природу та її естетичний потенціал, який ще недостатньо використовується у сучасній практиці виховної роботи зі школярами. Оригінальна методика впливу на емоційно-вольову сферу вихованців у позаурочний час стане у пригоді вчителям початкових класів, вихователям груп продовженого дня, організаторам позакласної виховної роботи в загальноосвітній школі, гувернерам. Методичні матеріали, вміщені у посібнику, допоможуть педагогам ефективно реалізувати провідні принципи виховання — народність, природовідповідність, культуровідповідність тощо.

ББК 74.200.514

ISBN 966-692-162-6

© Тарасенко Г.С., 2003

© Навчальна книга — Богдан,
макет, художнє оформлення, 2003

Вступ

Виховувати дитину, забуваючи про природу, безглуздо. Виховати справжню Людину поза природою абсолютно неможливо. Гармонійна особистість народжується лише в гармонії з довкіллям. Ці аксіоматичні істини підводять до думки про те, що гуманізація виховання стає можливою тільки за умов грамотного, творчого використання педагогами природи як фактора виховного впливу.

Гуманістичний підхід до виховання визнає своїм головним предметом особистість дитини як унікальну, цілісну та самоцінну систему з широкими можливостями самоактуалізації у світі природи. Але ця самоактуалізація повинна відбуватися лише на основі повної гармонії з природою, в межах повноцінної розвиненої людяності, що передбачає любов не лише до людини, але й до Всесвіту, що її створив. З огляду на це, гуманістичне виховання повинне, насамперед, опікуватися смислорекцією світогляду вихованців. А результатом такого впливу має стати не лише переконаність у безмежних можливостях людини, але й розуміння можливостей самовдосконалення, усвідомлення власних потенцій — більших, ніж у інших природних істот. Саме така позиція є насправді гуманістичною, адже породжує інший, вищий рівень обов'язку перед природою.

У процесі гуманістичного виховання діти повинні досягнути незаперечну істину: цінність людської особистості залежить від якості ціннісних орієнтацій, яких вона дотримується. Серед них найвагомішим є орієнтування на природу. Її живодайна сила завжди оповита ореолом святості і є предметом шанобливого ставлення людей. Нехтуючи заповітами предків, сучасні покоління ніби обривають пуповину, що з'єднує їх з материнським лоном. Переривається невидима, але важлива нитка — міжпоколінна трансмісія культури. Аби цього не сталося, потрібно вчасно навчити дітей любити конкретний куточок рідної землі і всю природу як один великий дім. Без цього дитина ніколи не стане Людиною. А людям, на думку В.І. Вернадського, конче потрібно навчитися жити, мислити і діяти не лише в аспекті окремої особистості, сім'ї або роду, держав або їх союзів, але й у планетарному масштабі.

Гуманістичне виховання нових поколінь можливе лише за умови глибокого різнобічного осягнення ними суті природи. Поряд з її науковим вивченням завжди існувало, існує та існуватиме естетичне пізнання світу, яке значно розширює уявлення про цінність довкілля. Небуденний погляд на природу розкриває світ у його довершеності і виразності, висвітлює унікальність кожної форми життя. Природа набуває для людини могутнього особистісного смислу, в якому домінують не пасивні знання про світ і своє місце в ньому, а усвідомлення високого сенсу земного буття. У процесі осмислення об'єктно-суб'єктних зв'язків у природі людська свідомість активно привласнює раніше неусвідомлені закономірності буття як свої власні елементи. Ці глибоко персоніфіковані елементи суб'єктивної реальності, формуючись у самосвідомості особистості, відкривають людині її власний духовний космос, допомагають усвідомити своє існування і життя природи як цілісне утворення, осягнути особливу, людську місію щодо збереження довкілля. Рятувати ж світ, на думку М.М. Пришвіна, потрібно не гордістю людини від усвідомлення власної вищості над світом нижчих істот, а злиттям творчих начал своєї свідомості і творчості буття у суцільному світовому творчому акті. У цьому і є високий гуманістичний смисл існування людини у природі.

Сформувати гуманістичний світогляд поза естетичною константою буття неможливо. Дійсно: гуманістична позиція не може розв'язатися лише в межах споживання — потрібне зміщення потреб на творіння. Таку можливість і надає естетичне ставлення до природи. Воно пропонує найвищу форму людської поведінки — творчість, яка є універсальною передумовою досягнення духовної цілісності, засобом розкриття сутнісних сил людини.

Таким чином, гуманістичне виховання сучасних поколінь залежить безпосередньо від якості їх ціннісної орієнтації на взаємозв'язок із природою. Турбуючись про належну аксіологічну культуру ставлення дітей до природи, освіта не повинна нехтувати таким впливовим фактором гуманістичного виховання, як формування естетичного ставлення до навколишнього світу. Працюючи з учнями, педагог має пам'ятати, що знання про природу не завжди визначають ставлення до неї, тому вихователю слід готувати себе не тільки до передачі конкретних знань про природу, але й до впливу на емоційно-вольову сферу школярів. Такі способи роботи вимагають витонченого педагогічного інструментування, варіативного пошуку цікавих, оригінальних форм організації дитячої діяльності, яка допоможе вихованцям обрати справжні гуманістичні орієнтири на взаємозв'язок з природою. Конкретні форми емоційно-естетичного впливу на гуманістичний світогляд молодших школярів, які пропонує посібник, розширяють творчий діапазон сучасного вихователя і, сподіваємося, збагатять методичку виховної роботи з учнями в позаурочний час.

1. ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДИ

Природа як засіб виховання дітей завжди цікавила педагогів. Прогресивною педагогічною думкою високо оцінено її вплив на процес формування особистості. Гуманізм визначальних, історично перевірених педагогічних ідей не підлягає сумніву, адже всі вони підпорядковані одній меті — гармонізації “духовного космосу” вихованців і космосу природного. Так, Ян Коменський, пропонуючи принцип природовідповідності виховання, вбачав у людині не лише соціалізовану істоту, а, насамперед, органічну частину природи. Згідно з цим принципом, вихованець має розвиватися, жити і творити за законами природи і відповідно до її циклічних змін. Ж.-Ж. Руссо, в свою чергу, тлумачив людину як найдосконаліший витвір Природи. Опікуючись долею як суспільства, так і природи, він намагався закликати до повернення у природу врятувати людей від морального розбещення, а навколишній світ — від остаточного руйнування. Ці думки ніби продовжує Й.Г. Песталоцці, який вважав виховання ефективним лише в умовах, близьких до природних. До принципу природовідповідності виховання А. Дістервег слушно додає принцип культуровідповідності виховання, стверджуючи цим їх взаємозалежність і взаємодоповнюваність. Універсальний “закон сродності”, “життя відповідно натурі” пропонує у своїй “осердеченій” педагогіці Г.С.Сковорода, який заповів нащадкам пізнавати самих себе через усвідомлення власного місця у природі. Палким прибічником культурно-духовного виховання дітей засобами природи був К.Д.Ушинський, який закликав глибоко вивчати природу дитини, з одного боку, і максимально наблизити її виховання до природи — з іншого, а також оптимально використовувати природний матеріал для розумового і морального розвитку вихованців.

Водночас педагогіка постійно підкреслювала особливий статус краси природи у гуманістичному вихованні дитини. Естетичний потенціал природи завжди тісно пов'язувався з її виховними можливостями. Без розуміння гармонії світобудови дитина не може досягти повної злагоди з природою. Отже, реалізація принципу природовідповідності виховання безпосередньо залежить від ефективності естетичного розвитку дітей засобами природи.

Вітчизняна педагогіка зробила вагомий внесок в осмислення естетико-виховних можливостей природи. Зокрема, видатний український педагог В.О. Сухомлинський розкрив гуманістичний смисл виховання дітей засобами природи. Його погляди на світ, на природу і місце людини у ній вражають своєю глибиною, цілісністю, послідовним гуманізмом. Беззастережна віра в красу, в її всеперемагаючу силу стала могутнім підґрунтям оптимістичної педагогіки В.О. Сухомлинського, обумовила її принципову орієнтацію на загальнолюдські цінності. Філософська

заглибленість мислення видатного педагога, своєрідність тлумачення найскладніших проблем буття і вічності дають підстави для пошуку в його спадщині концептуальних підходів до розв'язання складних проблем гуманістичного виховання дітей у XXI столітті.

В.О. Сухомлинський вибудував струнку педагогічну систему, концентрами якої стали людина і природа. Суспільне виховання, на думку педагога, не повинно відокремлювати дитину від навколишнього світу, а навпаки — зобов'язане максимально враховувати особливості її розвитку як природної істоти: “Людина була й завжди залишиться дітям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури”¹ (Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти томах. — К.: Рад. школа, 1977. — Т. III. — С. 17). Природа у В.О. Сухомлинського — не просто фон для успішного навчання і виховання дітей, не допоміжний засіб впливу на емоційно-вольову сферу вихованців, а первородне джерело життя, основа радості людського буття. Ретельно оберігаючи свою життєдайну силу, природа гордо несе у собі і мету, і сенс власного існування, ніби стверджуючи тим свою найвищу цінність. На думку В.О. Сухомлинського, маленькі діти гранично наближені до відчуття краси цієї істини, адже з перших днів життя природа стає для них наочним мірилом цінностей² (Там само. — Т. V. — С. 537).

Педагогіка В.О. Сухомлинського спрямовує вихованців на розуміння того факту, що природа не може бути тільки об'єктом людського впливу — вона повинна стати рівноправним суб'єктом плідної взаємодії. Видатний педагог гостро виступав проти хижацького, антигуманного ставлення до довкілля. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського наскрізь пройнята тривогою за збереження землі як унікальної екосистеми — одна з його заповідей, звернених до дітей, провіщає: “Щоб зірвати одну квітку, треба виростити десять”³ (Там само. — Т. III. — С. 86). Основою гуманістичного виховання педагог вважав усвідомлення взаємозумовленості всього живого на планеті. Він виступав проти вузькості, фрагментарності мислення щодо природи, намагався формувати людину поза догматичною схемою “можна — не можна”, на основі глибокого особистісного зв'язку з усіма формами життя на землі. В.О. Сухомлинський підкреслював, що, розглядаючи квітку чи окрему пелюстку, крильце метелика чи пушинку тополі, дитина не повинна забувати глобальну істину: природа — це єдине ціле, якому притаманна своя гармонія взаємозв'язків і залежностей, яке є джерелом і суттю нашого життя, яке ніколи, ні за яких умов не можна відділити від людини. Доречно й переконливо звучить у його словах пришвінська думка: “Кожен з нас — “природа, що стала людиною”⁴ (Там само. — Т. V. — С. 554).

У пошуках надійного педагогічного інструментарію впливу на духовний світ дитини, у тому числі на її гуманістичний світогляд, В.О. Сухомлинський глибинно аналізував можливості етичного і естетичного виховання.

Видатний педагог беззаперечно сповідував античний принцип єдності краси і добра. “Корінь, джерело доброти — у творенні, творчості, в утвердженні життя і краси. Доброта нерозривно пов’язана з красою”, — підкреслював він⁵ (Там само. — Т. III. — С. 58). В.О. Сухомлинський називає красу “гімнастикою душі”, спроможною випрямляти дух, совість, почуття і переконання⁶ (Там само. — Т. II. — С. 414). Не визнаючи імперативного характеру моралі, він шукав ефективні способи впливу на мотиваційну сферу дітей. В.О. Сухомлинський не хотів, аби дитяче ставлення до природи мотивувалось, насамперед, страхом заборони, і намагався піднести вихованців на рівень естетичного освоєння навколишнього світу, яке вважав суто особистісним, добровільним. Обрана педагогічна стратегія сприяла тому, що почуття екологічної цінності природи у структурі свідомості вихованців мотивувалось, перш за все, естетично. Це сприяло формуванню у дітей міцних основ гуманістичного світогляду.

В.О. Сухомлинський вважав, що естетичне освоєння природи не означає зміну того раціоналістичного типу мислення, що набувається школярами у процесі вивчення природничих дисциплін, а передбачає інший шлях пізнання навколишнього світу. Це — шлях живого споглядання, милування, емоційного відчуття краси і довершеності природи. Видатний педагог застерігав учителя від небезпеки “перетворити дитину на сховище знань, комору істин, правил і формул” (там само, Т. III, с. 128) і радив піклуватися про те, щоб відкрита дітьми істина переживалась ними із трепетним биттям серця. “Коли відкриття схвилювало дитину, істина стає особистим переконанням, яким людина дорожить усе життя”, — стверджував педагог⁸ (Там само. — Т. III. — С. 141).

В.О. Сухомлинський справедливо вважав, що естетика починається з краси переживань, і не визнавав емоційного убозтва. Основним об’єктом свого педагогічного впливу він називав культуру почуттів, які є живлющим ґрунтом для високоморальних дитячих вчинків. “Там, де немає чуйності, тонкості сприйняття навколишнього світу, виростають бездушні, безсердечні люди”, — попереджав педагог⁹ (Там само. — Т. III. — С. 87). Така “осердечена філософія” (Г.Сковорода) якнайкраще впливала на блискучу методичну розробку “уроків під голубим небом”, які стали справжньою школою естетико-екологічної культури. В.О. Сухомлинський послідовно вчив дітей милуватися і захоплюватися красою, співчувати природі і співпереживати разом з нею. На таких уроках діти з подивом дізнавалися про те, як земля “дихає”, “як небо посміхається”, як весняний садок “пахне життям”¹⁰ (Там само. — Т. V. — С. 542-549). Педагог терпляче чекав, коли сплав знань та почуттів перетвориться у справжню віру, у справжні ідеали, які сформуєть поведінку дитини в ситуації морального вибору. Для цього природа повинна була бути постійно наповненою для дітей особистісним смислом, від якого народжуються особистісні мотиви її збереження. Під впливом цієї думки В.О. Сухомлинський тісно

пов'язував патріотичне виховання з формуванням естетичного ставлення до природи, яке вважав надійним емоційним корінням справжньої любові до Вітчизни. Він неодноразово підкреслював, що любов до рідного краю починається з любові до певного куточка природи, який став незабутнім спогадом на все життя¹¹ (Там само. — Т. I. — С. 134).

Неабиякого значення педагог надавав художньому пізнанню природи. До власного педагогічного інструментування він умисне включає вплив на емоційно-естетичну сферу дитини виразним художнім словом, яскравим музичним або пластичним рядом. Вважаючи мистецтво образною філософією природи, В.О. Сухомлинський тонко підводить дітей до розуміння краси навколишнього світу через осягнення її художнього образу. Діти слухають музику природи; співають чарівні народні пісні, які відкривають перед ними красу світу; імпровізують на сопілці, наслідуючи голоси природних стихій, — і все це збагачує суб'єктивний образ природи, що народжується в їхній свідомості. Та найбільшу увагу В.О. Сухомлинський приділяв казці. Він сам майстерно складав казки, кодуючи власне відчуття природи у яскравих словесних образах, і вчив цьому своїх вихованців. Педагог вважав дитячу казку, складену на лоні природи, "цілим духовним світом, що визначає зміст і спрямованість думок, почуттів, переживань"¹² (Там само. — Т. III. — С. 566). Художнє освоєння природи в умілих руках педагога перетворювалось на могутній засіб метафоризації дитячого мислення. Яскравий художній образ, що народжувався у свідомості дитини, концентрував її увагу, зокрема, на естетично виразних властивостях природи, активізував морально-естетичну оцінку довкілля, сприяв екологізації, врешті-решт — гуманізації мислення взагалі.

Естетико-педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського ніколи не відзначалися лише споглядальним характером. Ставлення до природи, яке виховував педагог у дітей, завжди мало дієву спрямованість, матеріалізувалось у конкретних вчинках. В.О. Сухомлинський вважав це необхідним "олюдненням речей". Логічно і просто пояснював він цей феномен: деревце, що вирросло з посаженого рукою дитини жолудя, стає для неї найдорожчим деревом у світі¹³ (Там само. — Т. IV. — С. 544). В.О. Сухомлинський розробив цікаві форми творчої праці дітей у природі. Можна вважати показовим те, що його турбував не лише процес праці, а й мотиви, якими вона була освячена. Перевагу педагог беззаперечно віддавав морально-естетичній мотивації, що породжувало яскраві нестандартні форми виховної роботи ("Сад троянд", "Сад матері", Куточки краси тощо). В.О. Сухомлинський зазначав: "Життя переконало мене, що коли дитина виростила троянду, щоб милуватись її красою, коли єдиною винагородою за працю є насолода красою і творення цієї краси для щастя і радості іншої людини, — вона не здатна на зло, підлість, цинізм, безсердечність"¹⁴ (Там само. — Т. III. — С. 242). Таким чином педагог тісно пов'язував високу гуманістичну позицію з екологією людської душі, палко закликав оберігати чистоту природи не тільки навколо себе, а, насамперед,

у собі самому. Педагогічні погляди В.О. Сухомлинського, за аналогією з реріховською живою етикою, певною мірою гідні називатися “живою естетикою”, адже вказують шлях активного сходження людини до таємничих вершин краси Всесвіту та величі людського духу.

Надзвичайно цікаві ідеї щодо взаємозв'язку духовно-естетичного пізнання природи і формування гуманістичного ставлення світу пропонує зарубіжна педагогіка. Наприклад, Вальдорфська школа, заснована німецьким філософом Р. Штейнером, максимально орієнтується на гармонійне, рівноправне поєднання пізнавального, естетичного і трудового аспектів виховання. Грунтуючись на антропософських ідеях, вальдорфська педагогіка шукає духовну альтернативу пануючим інтелектуалістським шкільним моделям. На думку Р. Штейнера, окрім предметного, натуралістичного пізнання світу, існують ще імагінативний, інспіративний та інтуїтивний способи освоєння природи. Перше з названого ряду філософ порівнює з художнім переживанням, друге — з моральним заглибленням, третє — з релігійним наближенням. Природу, як і людину, можна осягнути лише всіма формами пізнання, адже дійсність, як вважають прибічники вальдорфської педагогіки, “вислизає” від голого інтелектуалізму — зате в живому відчутті природи суті більше, ніж у будь-яких знаннях. Тому у вальдорфській школі керуються не теоріями, а справжнім чуттям природи, намагаючись розкрити у ній перед вихованцями гармонійно-ритмічне, естетично-діяльне, а не її систематично-схематизований сурогат у підручнику. Вальдорфська педагогіка наполягає на обов'язковому внесенні “художньої тенденції” до методів ознайомлення дітей з природою, яку вихованці повинні споглядати творчо.

Такий незвичайний підхід до організації пізнавальної діяльності вихованців зобов'язує вальдорфських учителів до нестандартних форм впливу на дитяче світосприймання. На відміну від звичайного біолога, який вивчення корови почав би з розповіді про її роги, вим'я, копита, вальдорфський педагог зображує зелену альпійську луку, де снідає ця “загадкова” тварина. Творча об'ємність картини створюється за рахунок того, що учитель гарно співає і малює, грає на музичних інструментах і має акторські здібності.

Вальдорфський учитель орієнтований не лише на об'єктивну оцінку зв'язків природи і людини — він підготовлений до суб'єктивованого викладу фактичного матеріалу, що передбачає зв'язок між точними знаннями і духовним заглибленням у світ природи. Необхідним елементом такої підготовки вчителя є заняття мистецтвом, мета яких — не розвиток вузькохудожніх навичок, а формування більш глибокої єдності з навколишнім світом. Це допомагає педагогу забезпечити “художність” викладу і надати фактам, правилам, формулам цікаву, “життєподібну” форму. Таким чином пізнання природи перестає бути заміником одностороннього предметного вивчення ботаніки, зоології, хімії та ін.

Вальдорфські педагоги на уроках ботаніки обов'язково розкривають перед вихованцями форми рослин, намагаючись робити це яскраво, щоб дітям стало зрозуміло, як у народженні пагона, у формі листочка чи квітки діє один принцип життя і формотворення. Так художньо-естетична підготовка допомагає вальдорфському педагогу не лише оживити урок природи, але й наперед прогнозувати результати впливу даного уроку на гуманістичний світогляд дітей.

Засновники "Нової школи" у Франції також високо підносять роль художнього сприймання природи у процесі формування гуманістичного світовідношення. Вчителі, що працюють за системою "Нової школи", повинні вміти організувати, наприклад, дитячу музичну творчість на основі естетичного сприймання звуків природи. Матеріалом для творчості стають ритм дощу, спів пташок, шум вітру. Педагог має підвести вихованців і до драматичного втілення образів сприйняття, наприклад, до передачі у звуках та рухах таких природних картин, як "гроза у лісі", "дерева шумлять" та ін. Окрім того, французька "Нова школа" практикує традиційні сезонні свята, які є справжнім синтезом усіх видів художньо-творчого освоєння дітьми навколишнього світу. Отже, європейська педагогіка, високо підносячи світоглядну роль мистецтва, вважає його не окремим предметом, якому належить навчати дітей, а, радше, універсальним методом гуманізації стосунків із зовнішнім світом, у тому числі з природою.

Східна модель гуманістичного виховання є максимально екологічною за своєю суттю і результатами. Досвід японських педагогів переконує у глибокій доцільності грамотного поєднання завдань естетичного розвитку вихованців із проблемами формування гуманістичного світогляду. Милування природою — один із найкращих елементів японської системи художнього виховання — розвиває в дітях надзвичайну естетичну чутливість до найменших проявів виразного у навколишньому світі. Детальна розробка спеціальної серії занять допомагає японським вчителям органічно підготувати вихованців до співпереживання природі, а також до формування навичок гармонійної поведінки у ній. Невипадково у шкільних програмах Японії з'явився курс "Ікебана", що є ніби вінцем накопиченого досвіду милування природою. Художність пізнання і перетворення світу допомагає японцям збалансувати стосунки з природою, наблизитись до натхненної співтворчості з нею.

Таким чином, світова педагогіка накопичила достатньо ідей гуманізації ставлення молоді до природи. І сьогодні педагогічна наука продовжує ретельний пошук шляхів втілення цих ідей у практику світоглядного виховання. Сучасні дослідження (М.М. Артеменко, С.І. Жупанин, І.Д. Зверев, Б.Г. Йоганзен, Л.П. Печко, І.Ф. Смолянінов, А.Б. Шербо та ін.) доводять неабияку значущість естетичних аспектів ознайомлення школярів з природою. Дослідники високо оцінюють роль безпосереднього контакту учнів із довкіллям, підкреслюють значення мистецтва як могутнього фактора

впливу на емоційно-ціннісне ставлення дітей до світу, наголошують на особливому статусі творчих форм освоєння природи. Саме естетичне ставлення школярів до довкілля є, на думку вчених, суто гуманістичним, адже таке ставлення кероване, насамперед, альтруїстичними мотивами. Здатність досягнути естетично виразне у природі наближує дитину до розуміння розмаїття життя на планеті, до осягнення унікальності всіх форм його вияву. У такий спосіб природа стає особливо цінною для учня. Естетично ж забарвлені ціннісні орієнтації на природу стають своєрідним “дзеркалом” людяності, мірилом істинно гуманістичного ставлення школярів до світу.

Позакласна виховна робота в сучасній школі приховує у собі величезні резерви виховання дітей засобами природи. Зміст і форми такої роботи повинні органічно доповнювати процес виховання школярів засобами навчальної діяльності. Проте відсутність цілісних методик впливу на емоційно-вольову сферу дітей часто є причиною низької творчої активності вчителів у позаурочний час. Епізодичне ж звернення до природи не є результативним. Лише система виховних впливів на свідомість учнів може забезпечити належний виховний ефект. На роль такої системи пропонуємо поетапну організацію естетичної діяльності учнів у природі в позаурочний час, яка має конкретну гуманістичну спрямованість. Основою цієї системи виховання є певний алгоритм дитячої діяльності: набуття досвіду милування природою — художнє її пізнання через образи мистецтва — вироблення гуманістичних орієнтирів у власній творчості. Форми і зміст запропонованих виховних впливів враховують найважливіші потреби розвитку системи національного виховання в Україні, а також відповідають віковим запитам молодших школярів. Розмаїття цікавих способів організації позаурочної діяльності учнів (уроки милування природою, художньо-естетичні бесіди, творчі години, свята, ігри-подорожі, театр природи) забезпечить варіативність вибору педагогом конкретної виховної тактики в межах реалізації головного стратегічного завдання — гуманістичного виховання школярів.

2. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ УЧНІВ З ПРИРОДОЮ

Організація безпосереднього контакту школярів з природою в позаурочний час має свої особливості, зумовлені, насамперед, відсутністю формальної регламентації в системах відносин “учень — учень”, “учень — вчитель”, “учень — природа”. Тут набувають значення неординарні, нетривіальні форми освоєння дітьми довкілля, які спонукають школярів до поважливого, по-справжньому гуманістичного заглиблення у суть

природних процесів і допомагають досягнути дивовижну виразність усіх способів природного буття. На роль таких неординарних форм позакласної роботи з молодшими школярами можна запропонувати так звані уроки милування природою, в ході яких школярі матимуть змогу збагатитися досвідом естетичного сприймання та оцінкою її об'єктів і явищ, а також зможуть співставити уявлення про цінність людського життя з фактом цінності всіх інших форм життя на планеті.

Навчити милуватися красою — нелегке завдання. Навіть досвідчений педагог не зважить на це без попередньої підготовки — вдумливої і кропіткої. Саме тут пройде перевірку найголовніша функція вчителя — виховна, оскільки вплив на естетичну свідомість дитини потребує майстерного добору “інструментів дотику” до її особистості. Цей процес вимагає від вихователя глибокого розуміння естетичного потенціалу природи та психолого-педагогічних закономірностей засвоєння його дітьми. Зупинимось на деяких моментах, які мають принципове значення для обґрунтування методики уроків милування.

1. Краса природи — не просто суб'єктивний плід художнього мислення. Це — внутрішньо обумовлена, цілком об'єктивна та реальна властивість навколишнього світу. Прекрасне в природі існує у вигляді комплексу матеріальних ознак. Йдеться не про конкретні матеріально-речовинні особливості об'єкта, зумовлені певними фізичними, хімічними, біологічними та іншими властивостями. Естетичне народжується із зовнішнього образу, що сприймається чуттєво — зором, слухом, дотиком, нюхом — як цілісна форма в її гармонійному співвідношенні зі змістом. Це — сукупність інформативно насичених ознак, серед яких можна виокремити такі вагомні структурні компоненти краси і виразності навколишнього світу, як розмаїття форм, звуків і запахів, світло і колір, пропорцію, симетрію, ритм та ін. Ці ознаки не можна вважати формальними, адже вони змістовно інформують про зв'язки у природі, про характерні особливості існування та розвитку об'єктів довкілля. Споглядати красу природи — означає зробити її предметом особливої уваги, духовно з'єднатися з нею. У процесі наукового пізнання, на думку Л. Фейєрбаха, людина визначає предмет. У процесі ж естетичного споглядання предмет визначає людину. Отже, споглядання не можна вважати процесом пасивним. Це — інший спосіб ставлення до світу, це — форма чуттєвого освоєння гармонії природи.

Готуючись до уроку милування, вчитель повинен попередньо осмислити естетичну своєрідність природи, споглядання якої планується. Потрібно заздалегідь знайти відповіді на такі запитання: Що саме у природі певного сезону є носієм естетичної інформації? Що зумовлює естетичну виразність і своєрідність конкретної пори року? Який комплекс чуттєвих ознак можна вважати “естетичним змістом”, скажімо, осені чи весни? Завжди можна виокремити певну естетичну домінанту — переважання

конкретних чуттєвих ознак, які надають особливої виразності тому чи іншому стану природи. Для осіннього пейзажу це може бути розмаїття кольорів. Взимку панує форма. Весні притаманні особливий динамізм та багатство звукових характеристик. Такий аналіз ґрунтуватиметься на об'єктивних властивостях природи й одночасно, певною мірою, на суб'єктивності індивідуального сприймання природної краси.

2. Інколи педагогам здається, що молодші школярі не спроможні зрозуміти такого складного феномена, як естетична виразність природи. Дарма. Діти яскраво і безпосередньо реагують на вияви прекрасного у навколишньому світі. І реакція ця — дійсно гуманістична за змістом. Чим менша дитина, тим легше досягається певний гармонійний баланс у її спілкуванні з природою, яка сприймається нею як радісне, сповнене барвами, звуками, рухами ціле. У свідомості молодшого школяра вже існує певний суб'єктивний образ природи, що склався в результаті попереднього емоційно-чуттєвого контакту з довкіллям. Але такий досвід, на жаль, дуже часто є нагромадженням хаотичних вражень. Завдання вчителя — забезпечити належну культуру сенсорного сприймання дітьми природи, від чого значною мірою залежатиме глибина та інтенсивність її естетичного освоєння. Потрібно терпляче вчити учнів тонко відчувати природу всіма органами чуття, так би мовити, “на дотик, на смак, на запах”. Актуальність цього завдання невпинно зростає у процесі виховання міських школярів, оскільки розвиток їх сенсорного апарату значно гальмується несприятливими умовами, за яких він формується. У кольоровій гамі міст переважають ахроматичні тони, що негативно впливає на розвиток кольорового зору. Постійний шумовий фон значно знижує гостроту слуху. Вихователю ж обов'язково потрібно домогтися точної диференціації учнями кольорів та відтінків, форм, звуків, запахів у природі. Це забезпечить виникнення в дитячій свідомості необхідних образів чуттєвого сприймання.

3. Разом з тим вчителю слід пам'ятати, що сенсорне пізнання природи не вирішує усіх проблем її естетичного освоєння. Гнучка сенсорика, безумовно, сприяє накопиченню у досвіді дитини естетичної інформації. Але цей процес навряд чи можна вважати власне милуванням природою. Милуватися красою — означає зробити її предметом захоплення та уваги, відчуті її особливе духовне призначення. Отже, милування природою не можна спрощувати до спостереження за її об'єктами та явищами, до фіксації змін у довкіллі та пояснення їх з точки зору причиново-наслідкових зв'язків. Милування обов'язково передбачає момент оцінки. Та найважливішим є те, що в цій оцінці домінують естетичні параметри. Формуючи у своїх вихованців навички естетичного оцінювання природи, вчитель підводить учнів до розуміння цінності її об'єктів та явищ з точки зору їх неповторної краси та унікальності. Це розширює шкалу ціннісних орієнтацій сучасного школяра, в якій чільне місце, як свідчать спеціальні

дослідження, належить вузькоутилітарним, прагматичним мотивам ставлення до природи. Врешті-решт естетична оцінка — гуманістична за своєю суттю. Вона народжує щире, безкорисливе захоплення природою, її життєдайною силою. Така оцінка не спонукає до агресивного втручання в природу — навпаки, породжує потребу у збереженні природної гармонії, що викликає найбільшу насолоду.

Організація оцінної діяльності учнів повинна враховувати психофізіологічні особливості їх розвитку. Милування природою передбачає високу інтенсивність переживання її краси. З цією метою варто підняти дитяче світосприймання на належний емоційно-образний рівень. Розбудити почуття школярів неважко, якщо володієш певним арсеналом педагогічних засобів впливу на їх особистість. У пригоді стане яскравий художній матеріал, спеціально підібраний для такого випадку. Допоміжну роль зіграють творчі завдання, доречно введені у процес безпосереднього контакту школярів з природою. Позитивно вплине і вдала “режисюра” такого контакту, яка враховувала б неспроможність молодших школярів “споглядати” природу у повному значенні цього слова. Вчитель повинен пам’ятати, що діти цього віку відчують природу насамперед у русі, в конкретних діях — і це зобов’язує до пошуку цікавих форм залучення школярів до ігрової і трудової діяльності. Врешті-решт, викликати у школярів адекватну емоційно-естетичну реакцію на красу природи повинна і позиція самого вихователя. Вирішальне значення в цьому належить його яскравому емоційному слову та виразності пантомімічних реакцій. Отже, вчителю варто постійно турбуватися про належний розвиток власної педагогічної техніки та достатній рівень емоційно-естетичної культури. Тільки духовно багата людина з широким діапазоном естетичного досвіду зможе підвести дітей до розуміння унікальності будь-якої форми життя у природі як найвищої гуманістичної цінності.

До вашої уваги декілька порад щодо організації та проведення уроків милування природою в позаурочний час.

◆ Технологія таких уроків значно відрізняється від звичайного уроку або навчальної екскурсії, оскільки озброює учнів не стільки номіна- тивною, скільки емоційно-образною інформацією про природу. Тому головним стратегічним напрямком уроку милування повинне стати постійне звертання вчителя не так до інтелектуальної, як до емоційно-чуттєвої сфери школярів.

◆ Під час уроку милування потрібно вчасно турбуватися про активізацію чуттєвих аналізаторів учнів, забезпечуючи належну гостроту колірної зору, слуху, тонку диференціацію запахів, тактильних та смакових відчуттів. Слід підносити дитяче сприймання на належний емоційно-образний рівень, вправно організовуючи оцінну діяльність. Варто також вийти за межі статичного споглядання природи, надавши цьому процесу необхідного динамізму. У цьому значно допоможуть

завдання оцінно-творчого характеру (музичні та пластичні імпровізації, словотворчість, робота з природним матеріалом), а також активні форми емоційно-естетичного пізнання природи (ігри, змагання, конкурси, трудові справи тощо).

◆ Не можна перетворювати милування у щоденні “чергові” вправляння, бо в результаті цього дитячі оцінки неминуче втратять свіжість, природність і будуть приречені на умисну пишномовність, що, врешті-решт, призведе до фальші, нудьги та байдужості. Уроки милування варто проводити раз у місяць, непомітно пов’язуючи їх зі своєрідним станом природи, зокрема: листопадом, першим снігом, ожеледицею, інеем, відлигою, льодоходом, капіжем, першими струмками, повинню, веселкою, мжичкою та ін. Тривалість уроків милування повинна враховувати вікові можливості дитячого сприймання — від десяти хвилин для першокласників до тридцяти для дітей 10-11 років.

◆ Підготовку до такого уроку варто розбити на два етапи: спочатку визначити об’єкти милування та осмислити їх естетичну виразність, потім підібрати запитання оцінного характеру, продумати творчі завдання, підшукати відповідний художній матеріал для активізації емоційно-образної уяви дітей (вірші, казки, загадки, пісні тощо). До речі, серед об’єктів милування чільне місце можуть займати так звані “знаки” рідної природи, наприклад, рослини, що набули символічного значення у світовідчутті українців та були оспівані у народній художній творчості (калина, верба, тополя, дуб, барвінок, рута, чорнобривці та ін.). Це значно наблизить дітей до розуміння естетичної своєрідності українського краєвиду, поглибить і зміцнить емоційний зв’язок з рідним краєм.

Варіанти проведення уроків милування природою

ТЕМА 1. Танок осіннього листя

— Давайте насолодимось граціозними рухами осені — ось вона неквапливо лине землею, обтрушуючи дерева та кущі... Як, на вашу думку, краще сказати: осінь ходить по гаях? Осінь блукає по гаях? Осінь біжить по гаях? Осінь танцює по гаях? Осінь скаче по гаях? Який вираз влучніше відображає пластику рухів осінньої природи?

Загадка на допомог.

Сумно у гаях блукає,
Жовті шати одягає,
Золотисту стелить постіль —
Жде сестрицю білу в гості.

(Осінь у пору падолисту.)

— Чи помічали ви, як падає додолу листя? Придивіться до осіннього листопаду: якого настрою надає він пейзажу?

(Можливі відповіді: сумного, журливого, задумливого, замріяного, сонного, меланхолійного та ін.)

Допоміжний художній матеріал.

Останній листочок

Листя падає

Додолю.

Засинає

Гай і поле.

На вербі

Один

Листочок.

До зими

Один деньочок! (*Анатолій Камінчук*).

— Погляньте: на землю тихо впав осінній листочок. Давайте уважно розглянемо його та порівняємо з іншими. Спробуйте знайти серед опалого листя суцільні форми, а також розсічені та складні. (Можливі “знахідки”: суцільні — береза, верба, липа; розсічені — дуб, клен; складні — каштан, горобина, ясен, акація та ін.)

— Яке листя за формою подобається вам найбільше? Чому?

— Форма якого листочка здається вам найвиразнішою? Підніміть із землі осінній листочок, роздивіться його і продовжіть думку: “Мій листочок схожий на...”

— А на що схоже листя берези? Що нагадує вам каштановий лист?

Загадка на допомогу. Моє листя хитромудре
І не схоже на кружальця,
Моє листя, мов долоні,
Розчепірило п'ять пальців.

(*Лист каштана.*)

— Візьміть у руки листочки: знайдіть, наприклад, найцупкіший листок.

— А тепер зіграємо гру “Впізнай листок на дотик”. Умова: із заплющеними очима обмацати листок, проаналізувати особливості його форми, характер поверхні і визначити назву дерева.

— Піднімемо голови і подивимося туди, звідки до нас злітають листочки: крона якого дерева подобається вам найбільше? Чому?

— Вдивіться у крони дерев: які з них нагадують вам колону, конус, кулю, парасольку, свічку?

— Як ви думаєте, чому вербу називають плакучою, берізку — кучерявою, тополю — стрункою, дуб — могутнім, кипарис — гордим?

— Знайдіть у навколишньому пейзажі дерево, яке можна було б назвати “богатирем”. Чому ви обрали саме це дерево?

— Зараз дерева скидають листя, поступово оголюючи свої віти. Як ви думаєте: що відчувають дерева, втрачаючи своє золоте вбрання?

Загадка на допомогу. Тремчу, тремчу — змерзаю,
Холодним всім вітрам
Сорочку золотую
По клаптику роздам.

(Осінній ліс.)

— Простежте за польотом осінніх листочків, доберіть дієслова, що влучно передають характер руху листя під час падолісту (наприклад: летить, падає, кружляє, в'ється, танцює, пурхає, лине, миготить та ін.).

Допоміжний художній матеріал.

Вітер

Якось вітер ніс листок,
І прикульгував щокрок,
І щокрок відпочивав,
І листок на землю клав.
Так сердешний занеміг,
Ніби ніс він збіжжя міх,
Важко дихав і сопів,
Аж упав, нарешті, в рів.

Я тоді листок підніс,
Але вітер, наче біс,
Хап мені його з руки
Та й у поле — навпрошки.
І високо понад лан
Зринув хитрий вітрюган,
Свиснув, крикнув з-під небес, —
І листок у хмарі щез

(Дмитро Павличко).

— Коли, на вашу думку, кружляння осіннього листя стає схожим на танок? Придивіться, як легко злітає з дерева лист, плавно гойдаючись у повітрі від найменшого подиху вітру. Спробуйте повторити його рухи, придумайте танок Осіннього Листя.

— З чим можна порівняти листя, що падає з дерева?

(Можливі порівняння: із золотим дощем, зі сльозами, з метеликами, із птахами, з парашутиками та ін.)

Загадки на допомогу. Золоті метелики з дерева летять,
Крильцями своїми сумно шарудять.

(Листопад.)

Кленовий вирій
Летіли птахи зелені,
Сіли спочити на клені.
По десять птахів
На кожну вітку,
Сіли весною, сидять улітку.
А прийде осінь —
Запалить крони,
Птахи зелені
Стануть червоними.
Зірвуться з віток
У мжичці сірій —
Полинуть з вітром
В кленовий вирій (Листя.)

(Володимир Лучук).

— Уважно придивіться до легу осінніх листочків і спробуйте продовжити думку “Осінні листочки подібні до яскравих метеликів, тому що...”

— А тепер уявіть себе композиторами і спробуйте почути музику падолисту. Давайте разом підберемо мелодію до слів “Сумно листя з берізки злітає — осінь перуку жовту скидає”.

— Насолодимось ще раз прощальним танком природи. Який настрій викликає у вас картина осіннього листопаду? Чи можна сказати, що скидаючи листочки, дерева вмирають? Як ви гадаєте, про що вони мріють?

Допоміжний художній матеріал.

Ой, навіщо мені листя,
Коли вже іде зима.
Коли холодно вже стало
І пташок ніде нема.
Краще скину я листочки
І тихесенько засну.
Буду спати, буду ждати
Сонце, радість і весну (*Олександр Олесь*).

ТЕМА 2. Сумна пісня осені

— Вслухайтесь у звуки осені. Що ви чуєте? Які звуки характерні для осінньої пори?

(Можливі відповіді: шарудіння листя під ногами, крики відлітаючих птахів, листопад, шум осіннього дощу тощо.)

Допоміжний художній матеріал

Березовий листочок

Іще не сніг і навіть ще не іній,
Ще чути в полі голос череди.
Здригнувся заєць — ліс такий осінній,
Куди не ступиш, все щось шарудить!
Чи, може, це спинається грибочок?
Чи, може, це скрадається хижак?
То пролетить березовий листочок,
То пробіжить невидимий їжак...

(*Ліна Костенко*).

— Давайте послухаємо “музику” падолисту та визначимо його характер.

— Як ви думаєте, про що “співає” осінній листопад?

— Послухайте уважно шум листя під ногами та підберіть дієслова, що влучно передають характер цих звуків.

(Можливі відповіді: листочки шумлять, шелестять, шерехтять, шарудять, тріщать, хрустять, скриплять, шепочуться та ін.)

Загадка на допомогу. То шерехне, то хрусне, то трісне
Килимок під ногами барвистий.

(*Опале листя.*)

— Дуже часто опале листя порівнюють із пістрявим килимом. Що ще нагадає вам листя під ногами?

(Можливі порівняння: золоті монетки, різнокольорові клаптики; искраві цукеркові обгортки тощо.)

— Як ви думаєте, про що шепочуть листочки під нашими ногами? Дайте разом придумаємо казочку “Осінні розмови”.

— Прислухайтесь до тиші осіннього лісу (парку): які звуки можна час від часу почути?

(Наприклад: листопад, падіння каштана, одинокі крики птахів та ін.)

— Прислухайтесь до пташиних голосів восени. Який настрій вони викликають?

Загадка на допомогу. Завжди осінньої пори
По небу низка плине.
Журливо крикнувши згори,
Нас до весни покине.

(*Журавлиний ключ.*)

— Як ви думаєте, про що гомонять птахи, відлітаючи у вирій?

Допоміжний художній матеріал.

Журавлик

Осінного ранку	— Журавлику, любий,
Журавлик летів	Скажи нам: “Курли”.
За море далеко	Коли ти повернешся знову?
До теплих країв.	Коли?
— Прилину, прилину	— Журавлик махнув
Весною назад	На прощання крильми:
До вас, милі друзі,	— Бувайте здорові!
До рідних Карпат...	Курли, вам, курли...

(*Степан Жупанин.*)

— Давайте всі разом спробуємо створити пластичний етюд “Птахи відлітають у вирій”.

— А тепер уважно прислухайтесь: чи чути восени дзижчання комах? Чи таке ж воно радісне і збуджене, як влітку?

Допоміжний художній матеріал.

Джміль

Ще вчора джміль гудів — сьогодні вже нема,
Застиг від холоду, ледь лапками він меле,
Крилята задубілі не здійма
І тихо й тоскно дивиться на мене.
Беру його із затінку, кладу
На щире сонце — в затишок осоння.

Джмелями літаки собі гудуть,
І джміль до них гуде собі спросоння
(Іван Драч).

— А тепер пригадайте інші осінні звуки і скажіть, чому осінь часто називають вередливою, плаксивою?

— Чому про осіннє небо говорять, що воно насупилось?

— Що нагадують вам осінні хмари?

Допоміжний художній матеріал.

Осінні хмари, сірі, як слони,
Великі хмари холодом нагусли.
Червоне листя падає в гаю.
Летять у вирій дуже дикі гуси,
А я слонам привіт передаю

(Ліна Костенко).

— Згадайте шум осіннього дощу: що він вам нагадує?

— Чи відрізняється осінній дощ від весняного? Чим? Спробуйте визначити словами характер осіннього дощу.

(Можливі характеристики: сумний, журливий, понурий, монотонний, тоскний, плаксивий тощо.)

— Які почуття викликає у вас монотонний звук осіннього дощу?

— Спробуйте “намалювати” словами картину дощового осіннього дня.

Допоміжний художній матеріал.

Ідуть дощі
Йдуть, і йдуть, і йдуть дощі.
Стали чорними кущі,
І дерева чорні стали,
Бо листочки всі опали.
Тільки дуб стоїть у листі,
І калинонька в намисті

(Марія Познанська).

— А тепер спробуйте придумати і заспівати пісеньку Осіннього Дощику.

— Як ви думаєте, чому осінь так часто “плаче”?

Загадка на допомогу. Загасило літо піч
Та відтоді плаче:
Сльози ллються день і ніч,
Крізь сито неначе.

(Осінні дощі.)

— Якої ж вдачі пізня осінь? Спробуйте охарактеризувати декількома словами.

(Можливі характеристики: печальної, прощальної, трагічної, мінорної.)

— З ким і з чим, на вашу думку, “прощається” осінь?

— Як сказати краще: природа вмирає чи засинає?

— Отже, тихо ступає по землі сумна осінь і співає прощальну пісню. Її мелодія схожа на колискову, під звуки якої засинає природа. Як ви гадаєте, до кого звертається осінь у цій пісні, про що і про кого турбується вона напередодні зимового сну?

Допоміжний художній матеріал.

Земля заснула у тумані,
Щоб бачить сни аж до тепла.
Сади шумливі і духмяні
Холодна осінь роздягла.
Там десь за обрієм розтане
Її хода ... Щаслива путь.
І листя золоте й багряне
Снігів засипле біла муть

(Володимир Сосюра).

— Прислухайтесь ще раз до плачу осінньої природи і запам'ятайте цей дивовижно виразний її настрій, адже відчуєте його у музиці П. Чайковського, в літературних рядках М. Коцюбинського, на картинах І. Левітана.

ТЕМА 3. Осіння щедрість

— Ось і настала найщедріша пора року! Давайте уважно придивимося до дарунків осені, які вона щедрою рукою розсипає по землі. Для кого, на вашу думку, ці дарунки? Хто ще, крім людини, чекає на них?

— Проведемо конкурс на кращого знавця дарунків осені — плодів, грибів, ягід — і визначимо в кожному з них найвиразніше.

Загадки на допомогу.

1. Летить їжаком,
А падає — голяком.

(Каштан.)

2. Чок — чок — чок — чок!
Скринька впала на бочок.
Скринька тая не проста —
Скринька тая косяна.

(Горіх.)

3. Невеличке, з кулачок,
Та рум'янений бочок.
Доторкаєшся — гладеньке,
А відкусиш — солоденьке.

(Яблуко.)

4. У золотистий клубочок
Сховався дубочок.

(Жолудь.)

5. Жупан смугасто-зелений,
А серце, немов кумач.
На смак, як цукор, солодкий,
А сам кругленький, як м'яч.

(Кавун.)

6. Стоїть хлопчик під пеньком,
Накрив голову брильком.

(Гриб.)

— Знайдіть на землі каштани та жолуді — і порівняйте їхні форми. Погладьте пальчиками ці чудові витвори осінньої природи, запам'ятайте характер поверхні і опишіть його словами.

Допоміжний художній матеріал.

К а ш т а н

Волохатий з колючками	Збили з нього паличками
Ми каштан знайшли в саду.	Шкаралупу ту тверду.
А тепер, який гарненький,	Спинка жовта, сам гладенький,
Розмальований який:	Білі, в цяточку, боки

(*Марія Познанська*).

— Осінь щедро наповнює ліси і сади своїми чудовими ароматами. Чим, на вашу думку, пахне осінь?

— Прислухайтесь, якими запахами сповнений ліс восени?

(Можливі відповіді: запахом опалого листя, грибною сирістю, ароматом сосни тощо.)

— Спробуйте відчутти запах зів'ялого листя, змішаний з димом осінніх вогнищ. Який настрої викликає він?

— Понюхайте осінні квіти. Чи можна назвати їхній аромат сильним? Чи можна вважати його дурманним? Підберіть слова, що більш точно характеризують аромат осінніх квітів.

(Можливі характеристики: приемний, тонкий, стримано-гіркуватий тощо.)

— А чим пахне в саду восени?

Допоміжний художній матеріал.

С л и в и

Осінь дише зливами,	Сливи поміж вітами
Осінь пахне сливами,	Сяють самоцвітами,
Що в росі купаються,	Виснуть над криницями
Соком наливаються.	Синіми зірницями

(*Дмитро Мегелик*).

— А чому осінь вважають найсмачнішою порою року? Якими гостинцями пригощає нас осіння пора?

Допоміжний художній матеріал.

В е р е с н е в а с т е ж к а

Синьоокий вересень	Яблунам легше —
Ходить садами,	Не гнеться гілля.
Всіх пригощає	Повниться щастям
Соком, плодами.	Рідна земля.
Груші звисають,	Дух яблуневий
Мов глеки медові, —	Стоїть у коморі, —
В садівників	Пахне у хаті,
Уже кошики повні.	Пахне надворі.

Осене-просине,

Щедра пора.

Буде в людини

Більше добра (*Микола Сингаївський*).

— Назвіть свій найулюбленіший осінній плід і охарактеризуйте його смак.

— Які осінні плоди, на вашу думку, найсолодші? А які найдужче пахнуть?

— Тепер влаштуємо гру “Вгадай плід за запахом та смаком”. Умова: із заплученими очима покуштувати декілька осінніх плодів, вгадати їх назву і вказати характерні ознаки смаку.

— Не варто забувати: щедроти осені призначені не тільки для людей, але й для наших “менших братів”. Чим ласують восени звірі, птахи, комахи?

Допоміжний художній матеріал.

Осопас

Ось осінні оси — ось!
Я пасу осінніх ос.
Синю сливу
Роздушу,
Спілу грушу
Надкушу —

Відкушене
Сам з’їм,
Надкушене
Дам їм.
А кісточку та зернятка
Хай ковтає чорна грядка
(Богдан Стельмах).

— Восени і люди, і тварини збирають щедрі дарунки природи пропас. Хто знає, що припасують звірятка на зиму?

— Якими осінніми ягодами люблять ласувати птахи?

Допоміжний художній матеріал.

Шипшинові ліхтарі

Посвітлішало

в гаях —

Вся шипшина

в ліхтарях.

Прилетіли снігурі,
Кажуть:

— Наші ліхтарі! —

Прилетіли горобці,
Кажуть:

— Наші ліхтарці! —

Прилетіли шишкаріки,
Кажуть:

— Наші ліхтарики!

А шипшина мирить їх:

— Ці ліхтарики для всіх!

(Володимир Заєць).

— А тепер започаткуємо трудову справу “Осіння комора”. Завдання полягає у тому, щоб зібрати якнайбільше “осінніх дарунків” — ягід, грибів, жолудів, каштанів, насіння для підгодівлі тварин і птахів узимку.

— Скажіть щось про характер осені. Чому її називають щедрою багатою? Якою б ви ще назвали її?

(Можливі варіанти: привітною, славною, стиглою, родючою, гостинною та ін.)

Допоміжний художній матеріал.

Осінь така мила
Осінь така мила,
Осінь
Славна.
Осінь матусі їсти несе:
Борщик у горщику,
Кашка у жменьці,
Скибка у пазусі,
Грушка в хвартушку.
Осінь така мила,
Осінь
Славна

(Павло Тичина).

ТЕМА 4. Зима-скульптор

— Уважно придивіться до зимового пейзажу — які чіткі всі форми у природі! Погляньте на кущі, дерева, щільно вкриті снігом. Що вони вам нагадують?

Загадка на допомогу. Стоять козаки,
На них білі ковпаки.

(Пні під снігом.)

— Помилуйтеся нерухомою зимовою красою, придивіться до того, як сніг вкрив землю, як дбайливо позакутував кожну билиночку. Знайдіть цікаві форми, підкреслені снігом. На що вони схожі?

Допоміжний художній матеріал.

Зимою вдосвіта

Коли із хати вийшли ми,	В пухнасті ковдри і свитки
Ще тільки розсвітало...	Ялини повдягались,
Під білим килимом зими	Кущі насунули шапки
Усе навколо спало.	І вовною пишались.

Укрилось ряднами село,
Безмежний степ біліє,
Стежки й дороги занесло,
І цяточки не мріє...

(Олександр Олесь).

— А сніг все йде і йде, засипає землю. Погляньте, скільки снігу намело, — кругом намети, кучугури... Що вони вам нагадують?

(Можливі порівняння: пухнасті перини, м'які подушки, ватні ковдри, дукрові гори тощо.)

Допоміжний художній матеріал.

Падав сніг
Падав сніг, силав сніг,
Раптом перестав,
— Чим ти, сніжку-
Перебіжку,
На землиці став?
— Для озимки —
Периною пухнастою.
Для липки —
Хустиною
Зірчастою.
У затишку —
Подушкою-
Минушкою
Для зайчат.
На узвишку —
Ковзалкою-
Падалкою
Для санчат (*Тамара Коломієць*).

— Давайте пофантазуємо: уявіть, що ви потрапили до музею “снігових фігур”. Хто з вас спробує провести екскурсію у цьому дивовижному музеї і розповісти всім про його “експонати”?

— Отже, зима — справжнісінький “скульптор”. Уважно погляньте на чудові витвори, які вона ліпить зі снігу, виливає з льоду — яка фантазія! А чи зможете ви знайти “льодяні прикраси” зими?

Загадки на допомогу.

Як на свято вбрався дах	Крапелько! Стигни, холонь і рости!
В снігову сорочку.	За ніч збудуй кришталеві мости.
А чи знайдете на ній	(Лід.)
Льодяну торочку?	

(*Бурульки.*)

— Придивіться до бурульки, що висить на дереві. Спробуйте змалювати її словами. Знайдіть серед бурульок найпрозорішу (найтоншу, найдовшу). Що нагадують вам їх форми?

Загадка на допомогу. Під нашим дахом

Морквинка росте.
Сонце пригріє —
Вона відпаде.

(*Бурулька.*)

— Давайте разом придумаємо казочку про Бурульку і Сонце.
— А тепер погляньте, як гарно прикрасила зима дерева: чим це вкриті гілочки? Що нагадує вам це незвичайне оздоблення?

Загадки на допомогу.

Рано-вранці увесь світ
Вбрався в білий оксамит.
А як вітер нападе —
Оксамит цей опадє. (Іній.)

На зимові віти
Сіли білі квіти. (Іній.)

На гілках, що від холоду тремтять,
Дрібненькі білі голочки висять. (Іній.)

— Як ви гадаєте, чому іній вважають справжньою окрасою зимового пейзажу? Чим подобається іній вам? Продовжіть думку: “Коли дерева вбираються в іній, то стають схожими на...”.

Допоміжний художній матеріал.

Зима

Усі дерева в інеї —
У білому, у синьому.
Ростуть дими над хатами
Стовпами волохатими.
І світ увесь у інеї —
У білому, у синьому

(Анатолій Камінчук).

— Отже, зима наче навмисне підкреслює контури дерев. Це дає можливість милуватися пропорцією у природі — співвідношенням частин цілого між собою: придивіться уважно до кремезних стовбурів, могутнього віття та тендітних гілочок. Що нагадує вам це плетиво?

Допоміжний художній матеріал.

Навкруги казкові шати

Навкруги казкові шати —
Сиве плетиво гілок.
Спробуй зразу відгадати,
Де тут в'яз, а де дубок.
Де калина, де шипшина,
Де черешенька мала?
Все зима запорошила,
Запушила, замела.

Сплять над озером ялинки,
Як сестрички в сповитку.
Біла віхола хустинки
Їм заткала нашвидку.
І берізка — мов лілея
В платті з ніжних пелюсток.
Замість бантика у неї —
З клена зірваний листок
(Вадим Скомаровський).

— Погладьте сніг рукою, стисніть його у кулаку — запам'ятайте відчуття, що виникло в руці. Який сніг на дотик — м'який, колючий, мокрий, сухий, пухнастий, сипкий, липкий, дірчастий?

— А тепер зіграємо у гру “Майстерня Снігової Королеви”. Ретельно випліп'їть зі снігу різноманітні геометричні фігури — трикутники, ромби, квадрати, зірки та ін.

— Зауважте: зима не тільки талановитий “скульптор”, але й чудовий “художник”. Де можна побачити її “малюнки”?

Загадка на допомогу. Що це за майстер малює на склі
Айстри, жоржини, троянд пелюстки?

(Мороз.)

— Давайте всі разом придумаємо казочку “Льодяні квіти зими”. А тепер уважно придивіться до льоду, що вкрив річку, невеличкі озерця, калюжі, — чи є там якийсь “малюночок”? На що він схожий?

(Можливі порівняння: на мереживо, плетиво, сітку, павутинку та ін.)

— Наприкінці нашої прогулянки можна за власним бажанням взяти участь у конкурсі малюнка на снігу або ж у конкурсі снігової скульптури.

ТЕМА 5. Сніговий балет

— Як гарно падає сніг! Простежте за польотом сніжинок: що нагадує вам снігопад?

Допоміжний художній матеріал.

Метелики

Погляньте, погляньте, яка благодать!

Дивіться: метелики з неба летять!

Квітки повмирили усюди надворі, —

Морозець малює на шибках узори...

Картинкою гарною стане віконце,

Як трошки заблискає золотом сонце.

Погляньте, погляньте, яка благодать:

Метелики з неба летять і летять

(Олександр Олесь).

— Як ви гадаєте, чому сніжинки часто порівнюють з метеликами? З білими мухами? Зі срібними бджілками? З пушинками?

— Доберіть дієслова для змалювання руху сніжинок у повітрі.

(Можливі варіанти: летять, крутяться, кружляють, в'ються, спускаються, танцюють, пурхають та ін.)

— Насолодіться своєрідним сніговим “балетом” — сніжинки, наче маленькі балеринки, легко кружляють у зимовому танку природи. Давайте спробуємо повторити їхні рухи і створимо пластичний етюд “Сніг танцює”.

— Зауважте: снігопад надає природі особливої краси і виразності. Які настрої викликає у вас неквапливий, розмірений рух снігу?

(Можливі відповіді: спокійний, врівноважений, світлий, упокорений, замріяний.)

— Простежте за тихим, повільним, ритмічним рухом снігу і спробуйте створити казочку “Хто розсипає сніжинки”.

Художня версія на допомогу.

Пряля

Сидить пряля та пряде —
Сніг іде — іде — іде —
Нитка рветься де-не-де —
А вона пряде й пряде.
Вже напряла хуртовин
На шапки для верховин —
На сувої полотна —
На завіску для вікна,
На хустину й укривало —
Мало — мало — мало —мало —
Сніг іде — іде — іде —
А вона пряде й пряде...

(Ліна Костенко).

— А тепер скажіть, як змінюється танок сніжинок, коли вітер посилюється? Як можна назвати такий снігопад?

(Можливі варіанти: хуртовиною, хурделицею, хугою, віхлою, завірюхою, заметіллю та ін.)

— Якого настрою надає природі хуртовина?

(Можливі відповіді: тривожного, занепокоєного, схвильованого, погрозливого, бентежного, зловісного, ворожого та ін.)

Допоміжний художній матеріал.

Завірюха

Звечоріло; ніч заходе,
Місяць з хмари не виходе;
Ані зіроньки не мріє,
Тільки сніг кругом біліє.
Ось схопилась хуртовина,
Закурилася долина,
І кипить мороз у полі
На просторі та на волі

(Яків Щоголів).

— Але не завжди танок вітру і снігу має злий характер. Уявіть собі ситуацію, коли швидкий снігопад ніби зумисне підкреслює збуджено-радісний настрій людини і вона сприймає цю картину інакше. Коли це може трапитися? Чи не було таких випадків з вами?

(Можливі варіанти: під час зимових розваг; під час катання на конях;
у святкові дні — новорічні, різдвяні, на масляну та ін.)

Допоміжний художній матеріал.

В і х о л а
На білих конях
Віхола
В село моє
Заїхала.
Летить вона
Алеями, —
Село цвіте
Лілеями.
Село дзвенить
Копитами,
Снігами-
Оксамидами.
І світиться
Домівками
З веселими
Щедрівками

(*Степан Жупанин*).

— Не струшуйте сніжинку, що впала вам на рукав, — пильно розгляньте її і продовжіть речення: “Ця маленька сніжинка дуже схожа на...”

(Можливі порівняння: квіточку, зірочку, витинанку, мереживо, ватну жульку та ін.)

Загадки на допомогу.

Ніжна зірка сніжно-біла
На рукав згори злетіла,
Поки ніс її сюди —
Стала краплею води.

(*Сніжинка.*)

Коли усі квітки зів'яли,
На чорну землю ми упали,
Накрили килимом пухнастим,
А ще мереживом сріблястим.
Милуйтеся нами, любі діти,
Адже не гірші ми за квіти.

(*Сніжинки.*)

— Зауважте: форма сніжинок — гранично виразна і правильна завдяки симетрії. Снігові зірочки, зазвичай, мають шість променів: їх розташуванню притаманна особлива розмірність — одна половина зірочки є ніби дзеркальним відображенням другої. Запам'ятайте малюнки сніжинок і вдома виріжте з паперу витинанки, повторюючи у них ці форми.

— Отже, сніжинки — справжнє диво зимової природи, яке може оцінити лише людина. Рух сніжинок завжди приваблює своєю виразністю, надихає на створення музики, віршів, танців. Давайте і ми спробуємо скласти чотиривірш, присвятивши його снігопаду і використавши такі рими: сніжиночки-пушиночки; тихесенько-рівнесенько.

ТЕМА 6. Наші менші брати взимку

— Поспостерігайте за тваринами і птахами взимку: чи змінився вигляд? Які звірі та птахи, на вашу думку, взимку “найшатніші”? Чи шубки та пір'ячко яскраво миготять на фоні білого снігу?

(Можливі відповіді: птахи — дятел, снігур, синиця, шишкар, омелюх, чечітка, щиголь; звірі — лисиця, куниця, білка тощо.)

Загадки на допомогу.

В лісі модниця гуляє —	Всяк в блакитнім піджачку
На всі боки поглядає.	В рожевій сорочці.
На ній шубка дорога	У нас взимку по садку
Вся горить, мов золота.	Гуляють як гості.
Хвіст пухнастий і м'який —	(Снігурі.)
Що за звір такий? (Лисиця.)	

— Придивіться до птахів і скажіть, якими кольорами прикрашають вони зимовий ліс?

Допоміжний художній матеріал.

Кольорові пташки

Червоні снігурі	На зиму омелюх
Стрибають по дворі.	Пошив рудий кожух.
В задумі чорний крук	А горобець-дивак
Присів на білий сук.	Вдягнув зелений фрак...
Синиці голубі	Зелений — то й дарма!
Співають на вербі.	Бо сірих фарб нема
	(Володимир Лучук).

— А зараз проведемо конкурс на кращий словесний портрет пташки. Умова: якомога точніше й образніше описати оперення пташки, яку вважаєте найяскравішою у зимовому лісі.

(Можливі варіанти “портретів”:

синиця — жовто-синє платтячко та чорна шапочка;

снігур — малинова сорочка та чорний капелюшок;

дятел — строкатий піджачок та червона шапочка;

щиголь — червона маска та козушок із жовтими рукавами;

омелюх — бежевий костюмчик зі строкатими жовто-чорними прикрасами, на голові — модний чубчик та ін.)

— Помилуйтеся яскравим пір'ячком червоногрудих снігурів серед білого лісу (парку). Які асоціації викликає ця картина?

Допоміжний художній матеріал.

Снігурі

Розстелила знов зима	Випинають напоказ
Скатертину білу.	Малинові груди,
Прилетіли снігурі,	І виспівують, дзвенять:
На ялину сілі.	— Дю-ді, дю-ді, дю-ді.

Червоніють на гілках,
Ваблять кожне око.
Замість яблук не зірви
Ти їх ненароком!

(Павло Мостовий).

— А тепер простежте за нашими добрими “сусідами” — горобцями. Ці пташки хоч і не мають яскравого пір’ячка, але ж по-своєму гарні і привабливі. Що вам у них подобається?

(Можливі відповіді: вони рухливі, верткі, жваві, кумедні, лагідні, моторні, меткі та ін.)

— Чи легко пережити цим досить витривалим птахам зиму? Давайте складемо оповідання “Сміливий горобець”.

Допоміжний художній матеріал.

Зимові горобці
Ріка заснула в берегах.
Село сотається димками.
Як чорні черги у снігах,
Стоять похнюплені паркани.
А на малому деревці
З такою гілкою рогатою
Лузають зиму горобці
І літо-літечко пригадують...

(Ліна Костенко).

— Зима в лісі більш сувора, ніж у місті, та життя там не завмирає. Що ви знаєте про турботи лісових тварин взимку?

Допоміжний художній матеріал.

Біга зайчик-скакунець

Біга зайчик-скакунець,
В затишок тікає.
А зима на помелі
Зайця доганяє.
Зайчик бачить, що біда —
Під дубом сховався.
А зима тут снігу — кидь!
Там малий й зостався.
А от білка із дупла
Хвостик виставляє.
А зима мерщій в дупло
Снігу напихає.
А як вгледіла вона
Горобців на гілці,
Плиг туди — і горобці

В сніговій тарілці.
А уранці, щоб спочить,
На сосну злетіла,
І в ту ж саму мить сосна
Снігом забіліла...

(Олександр Олесь).

— Погляньте на сніг: він увесь розмальований якимось рисочками цяточками — це “пишуть” на снігу своїми лапками та хвостиками звір і птахи. Спробуйте розпізнати хитрі “петлі”, “двійки”, “скидки”.

— Давайте проведемо конкурс на кращого читача “Книги слідів”.
Умова: якнайшвидше знайти на снігу сліди тварин чи птахів і якнайточніше визначити, кому вони належать.

— Уважно придивіться і прислухайтеся до зими: застигла земля, замерзла річка, завмерли дерева. Холодна красуня зачарувала весь світ, приспала його до весни. Казковий сон природи! Та є у нього й інша сторона — зима не тільки чарівна, але й холодна і голодна пора року. І про це нам нагадують голоси змерзлих пташок. Як ви вважаєте, чи можемо їм допомогти? Яким чином?

— То ж давайте реально допоможемо нашим маленьким друзям: влаштуємо годівнички для птахів і тварин.

ТЕМА 7. Чим пахне весна

— Як легко дихається навесні! Вдихніть на повні груди весняного повітря — чим пахне весна?

(Можливі відповіді: першою зеленню, теплою землею, молодим листячком, весняними квітами та ін.)

— Як можна охарактеризувати весняне повітря?

(Можливі характеристики: чисте, прозоре, світле, легке, п'янке.)

— Які найперші запахи приносить з собою весна?

Загадки на допомогу.

Вона прокинулась, умилась,

Зітхнула теплим паром.

Відразу квітами укрилась

Й травички ніжним шаром.

Плаче цвях прозорий

Водою крижаною.

Він на скельце схожий,

Але пахне весною.

(Земля навесні.)

(Бурулька.)

— Спробуйте відчуті “зітхання” весняної землі. Чи подобається вам цей запах? Чим пахне земля навесні?

Допоміжний художній матеріал.

Срібна тиша

Наче в пригорщі, в долину

Сонце хлюпнуло проміння.

І вода в погожу днину
Поїть землю і коріння.
А земля — у лузі, в полі,
На горі і під горою —
У весняному роздоллі
Пахне листом і корою.
У саду, в діброві нашій
Кожна брунька набухає.
Так земля весною завше
Ніжно прорістю зітхає...

(Микола Сингаївський).

— А тепер прислухайтесь до ледь відчутного запаху талої води — “сліз”
вони. Давайте разом складемо казку “Чому заплакала зима”.

— Знайдіть розкриті бруньки, понюхайте їх та запам’ятайте цей запах.
Тяк рослини прокидаються після зимового сну і починають “дихати”.

— Вдихніть пахощі весняного лісу (парку). Що ви відчуваєте?

(Можливі відповіді: запах торішнього листа, парування землі, аромат
весняних рослин.)

— Вдихніть пахощі весняних квітів, які зустрілися вам по дорозі. Чи
сподобався вам цей запах? Як можна охарактеризувати аромат перших
весняних квітів — підсніжників, крокусів, мати-й-мачухи, фіалки, медунки
та ін.?

(Можливі характеристики: ніжний, тонкий, свіжий, приємний,
несильний, несміливий, скромний та ін.)

— А які квіти весна обдарувала більш сильним ароматом? Запах яких
весняних квітів вважають духмяним, п’янким?

(Можливі відповіді: конвалія, бузок, черемха та ін.)

Загадка на допомогу. В біле платтячко вбереться,
Аромат духмяний лється.
Ну а потім вкрита чисто
З чорних ягідок намистом.

(Черемха.)

— Давайте зіграємо у гру “Вгадай квітку за запахом”.

— Чи відчували ви запах квітучого саду? Аромат якого плодового
дерева під час квітучого саду подобається вам найбільше?

— Намалуйте словами картину “Я їду квітучим садом”.

Допоміжний художній матеріал.

Мизатий хлопчик, як горобчик,
З таким, як сам, до річки йде.
Іде над хлопчиками дощик,
Іде над ними й більш ніде.
А фіолетово, а синьо

При хаті півники цвінуть!
Цвіте над півниками слива,
І абрикоса пахне тут

(Микола Вінграновський).

— А як, на вашу думку, пахнуть квітучі дерева — гірко чи солодко?
Спробуйте вловити солодкий запах. Що він вам нагадує?

Допоміжний художній матеріал.

Білий дим

Лине білий дим	Вже тепло весна
Садом молодим,	В край наш принесла,
Спочиває	Подихи її
На зеленім вітті.	Такі димчасті.
Пахне білий дим	Зацвіли сади
Медом золотим.	На рясні плоди,
Дим а чи дерева	Зацвіла земля
В білім цвіті?	В білім щасті

(Степан Жупанин).

— Отже, весна сприймається як справжнє свято пахоців. І запахи зливаються із запахом рідної домівки, запам'ятовуються на все життя. Давайте проведемо конкурс мініоповідань на тему "Найкращий запах весни". Умова: якнайточніше, якнайширше висловити свої уподобання.

— Який настрій принесла із собою весна? Придивіться до її кольорів і вдихніть її пахоців і знайдіть у своєму серці почуття, пробуджені весною.

Допоміжний художній матеріал.

Розтанув сніг. Гаї привітні	Я мов тону у морі світла,
шумлять над маревом ланів.	Зима в душі моїй пройшла
І пелюстки свої блакитні	й вона, як пролісок, розквітла
під сонцем пролісок розкрив.	під сонцем щастя і тепла

(Володимир Сосюра)

ТЕМА 8. Весняна симфонія життя

— Ось і закінчилася зима — довга, сонна, некваплива, нашорошена притихла. Давайте прислухаємося до весни. Якими звуками наповнила вона природу?

— Як ви вважаєте, чому весну називають "найголоснішою", "найгомінкішою" порою року?

— Якими звуками супроводжується пробудження весняної природи? Які з весняних звуків подобаються вам найбільше? Чому?

Допоміжний художній матеріал.

Все навколо зеленіє,	Тихо, тихо вітер віє
Річка летиться і шумить.	І з травою гомонить.

Як тут всидіти у хаті,
Коли все живе, цвіте,
Скрізь дзвенять пташки крилаті,
Сяє сонце золоте...

(Олександр Олесь).

Після зимової тиші весняні звуки сприймаються як стоголоса "симфонія". Як ви думаєте, про що "співає" весна?

— А тепер прислухайтесь до того, як весна "відчиняє ворота" воді.

Які звуки ви чуєте?

Загадка на допомогу.

Прислухайся до шуму:

З весною він іде!

Щось тріщить, ламається,

Скрегоче і гуде. (Льодохід.)

— Спробуйте "намалювати" словами картину "Весняний льодохід".

Допоміжний художній матеріал.

Льодохід

Повніє річка вглиб і вишир,

Закручує шалений вир...

Пливуть крижини по воді,

Неначе білі лебеді.

Шумить ріка: — Спішу! Спішу — у — у! —

Ламає все, крім комишу:

Стоїть, старенький, над водою,

Трясе рудою бородою

(Віктор Кочевський).

— Чи чуєте ви шум весняної води? Як можна його охарактеризувати?

Що означає вислів "вода прокинулася"? Підберіть дієслова, що передають шум весняної води найбільш влучно.

(Можливі варіанти: біжить, шумить, дзвенить, дзюрчить, співає, хлюпає, вирує, клекотить, булькотить, кипить та ін.)

Загадка на допомогу. Прокинувся — і відразу

До сонечка біжить,

Стрибає по камінчиках,

Хлюпоче і дзвенить. (Струмок.)

— Придивіться до стрімкого руху талої води і спробуйте створити пластичний етюд "Весняний струмок".

— А хто придумав казочку "Куди поспішає весняний струмок"?

— Послухайте капіж: який настрій викликають у вас ці звуки? Згадаймо українську народну пісню "А вже весна", в якій оспівується радісний гамір весни. Уявіть себе композиторами і створіть мелодію до слів "За вікном дзвенить капіж".

— Чи прислухались ви коли-небудь до шуму весняного дощу? Який він за характером? Порівняйте його з осіннім дощем.

(Можливі характеристики: веселий, бадьорий, пустотливий, завзятий, жвавий, моторний та ін.)

— Як ви вважаєте, чому поети та художники так часто оспівують грозу? У чому їй принадливість? Що приносить вона з собою на землю? Згадайте вірші про грозу, які ви вивчали на уроках читання чи просто зустрічали у книжках.

Допоміжний художній матеріал.

Була гроза і грім гримів,	Грім жив у хмарі, і згорів.
Він так любив гриміти,	Він бачив хто що хоче:
Що аж тремтів, що аж горів	Полив грозою грім яри,
На трави і на квіти.	Умив озерам очі...

(Микола Вінграновський)

— А що нагадує вам весняний грім? З чим можна порівняти його звуки?

Загадка на допомогу.

Ось по небі кінь біжить,
З-під копит вогонь летить,
А внизу земля дрижить. (Грім.)

— А тепер уявіть, що дощ — жива істота: яким би ви намалювали його “портрет”? Опишіть словами цю картину.

Художня версія на допомогу.

Дядько Дощ
Дядько Дощ стоїть над лісом —
Неба велетень сяга.
Він сміється, мов залізом
Дудонить: — Га — га! Га — га!
Одягнувся, мов на свято,
Запорізький в нього шик:
Тучі шапка сивувата,
Блискавки червоний шлик.
Довжелезні срібні вуса
Люто вітер розвіва.
І тремтить пшениця руса,
І втіка за горб трава!

(Дмитро Павличко).

— Весна “дзвенить” не тільки водою, але й пташиним галасом. Прислухайтеся до гомону пташок: голоси яких весняних “співців” ви чуєте? Доберіть дієслова для характеристики співу різних птахів.

(Можливі варіанти: дзвенить, тьохкає, воркує, щебече, бринить, свистить, цвюхкає, туркотить та ін.)

Допоміжний художній матеріал.

В дїброві
Он чорний шпак співа вгорі,
Зозуля голосно кукука;

Скриплять червоні снігурі,
В дубову кору дятел стука.
Щебече зяблича сім'я,
І сиза горлиця воркує;
Чудова ж пісня солов'я
Над всіми співами царює

(Яків Щоголів).

— Весна стрімко йде по землі — все живе вітає її дзвінким “хором”:
вона дає джмелі, весело скрекотуть коники, збуджено
хрущі... Все хвилює нас не менше пташиного співу, адже це —
рідної землі, рідної домівки. Тарас Шевченко, слухаючи гудіння
над весняним садом, назавжди закохався в квітучу красу України
і оспівав її у відомому вірші. Хто пригадає декілька рядків з нього?
(Садом вишневий коло хати”).)

— Задумайтесь над таємницею краси і виразності весняних звуків.
Спробуйте якнайповніше визначити їх особливості, адже вони надають
певний неповторного характеру. Якого саме?

(Можливі характеристики: весна діяльна, гомінка, стрімка, кипуча,
шумлива, бурхлива, дзвінка, життєрадісна та ін.)

— Давайте усі разом складемо чотиривірш про весняний “оркестр”,
використавши такі рими: сяє — співає; шумить — дзвенить.

— Наприкінці згадаємо українські народні пісні-веснянки та гаївки —
і спробуємо привітати ними весну-щебетуху. (Наприклад: “Благослови,
мати, весну закликати”, “При долині мак”, “А ми просо сіяли, сіяли”,
“Подоряночка” та ін.)

ТЕМА 9. Хоровод весняних квітів

— Погляньте навколо: земля прокинулась, умиласть весняною водою
і відкрила очі-квіти. Яке багате розмаїття! Який настрій викликає у вас
весняне квітування природи?

(Можливі відповіді: радісний, бадьорий, святковий, урочистий,
життєрадісний, схвилюваний, піднесений та ін.)

— Давайте завітаємо в гості до весняних квітів. Якими барвами
розмалювала їх весна? Назвіть кольори весняних квітів.

— Давайте зіграємо у гру “Вгадай квітку за кольором”. Умова: ведучий
називає будь-який колір, а діти пропонують відповідні назви весняних квітів.

Наприклад: Білий колір — підсніжник, білоцвіт, конвалія, анемона,
нарцис, купина запашна та ін.

Жовтий колір — мати-й-мачуха, кульбаба, калюжниця, цибулька
гусяча, горицвіт, пшінка та ін.

Синьо-блакитний колір — проліска, барвінок, цибулька гадюча,
переліска, сон та ін.

Фіолетово-рожевий колір — медунка, фіалка, зозулинець, петрів хрепст, бузок та ін.

— Знайдіть весняні квіти. Помилуйтеся ними, але не займайте, руйнуйте їх краси. Яка квітка, на вашу думку, найкраща? Обґрунтуйте свій вибір.

Допоміжний художній матеріал.

Весняні квіти

Весна чарівниця,	І проліски, і травка,
Неначе цариця,	Й зелена муравка,
Наказ свій послала,	І кульбаба рясна,
Щоб краса вставала.	Й фіалочка ясна —
Всі квіти весняні,	Веселі, кохані,

З під листя виходять,
Голівки підводять
Од сну зимового
До сонця ясного!..

(Олена Пчілка).

— Придивіться уважно до ніжних пролісків: який характер, на вашу думку, у цих квіточок? Сильні вони чи слабкі? Сміливі чи боязливі? Волелюбні чи покірні? Суворі чи ласкаві?

Допоміжний художній матеріал.

Зима... і пролісок блакитний;
Навколо ще лежать сніги,
а він всміхається, привітний,
а він вже скинув ланцюги

(Олександр Олесь).

— Помилуйтеся пролісками і спробуйте створити словесний "портрет цієї гарної квіточки, підкресливши у ній найвизначніше.

— Спробуйте написати казочку про те, як вперше з'явилися у лісі проліски.
Художня версія на допомогу.

Пролісок

Я бачив, як зірниця впала,	Де в темноті зоря згоріла,
Як на снігу вона палала.	З'явилась вранці квітка біла
Як сніг, біліший від лілеї,	І сонце стало ніби вище,
Вночі іскриться біля неї.	І сніг лежав, як попелище

(Дмитро Павличко).

— Давайте знайдемо барвінок: його сині квіточки, наче оченята, весело дивляться на нас. Як ви думаєте, чому барвінок так люблять на Україні? Що він символізує в українців?

(Можлива відповідь: барвінок є символом невмирущості життя.)

— Придивіться до фіолетово-рожевої медунки — яка ошатна квіточка! Складіть казочку "Чому у медунки солодке ім'я".

Допоміжний художній матеріал.

Медунка

Весною у лісі
медунка завітла.
Дивились довкола
на землю зігріту
пучечки рожевого
й жовтого цвіту.

У ліс принесла вона
крапельку світла.
Їй ніжно цвілося
під сонячним небом.
Джмелі ласували
Медункою-медом

(Микола Сингаївський).

А тепер спробуємо разом придумати загадки про весняні квіти, наприклад:

З-під снігу виглядає —

Весну зустрічає. *(Пролісок.)*

Скільки квітів навкруги — справжній квітковий хоровод. Давайте придумемо і станцюємо танок весняних квітів. Чи пам'ятаєте ви якусь музику, присвячену квітам?

(Можлива відповідь: Вальс квітів з балету "Лускунчик" П.Чайковського.)

Погляньте навколо: все прокидається і розквітає — дерева, кущі, квіти... Придивіться до цвіту яблуні та вишні. Якого відтінку набули листочки їх квіток? Порівняйте їх із цвітом каштана. Що нагадують вам квіти каштана?

(Можливі порівняння: свічки, пірамідки тощо.)

Спробуйте "намалювати" словами картину "Цвітуть каштани".

Допоміжний художній матеріал.

Зацвіли каштани

Зацвіли каштани
у моєму місті,
золотистим цвітом
зарясніли в листі.
А під ними ходять
вулицею люди.
Зацвіли каштани
тут і там, усюди.

Цвіт такий хороший,
аж вбирає очі.
Зацвіли каштани
вчора опівночі.
Холодку багато,
пахощів багато.
У моєму місті
гарно, як на свято

(Марія Познанська).

— Що нагадують вам квітучі дерева? З чим можна порівняти їхнє цвітіння?

(Можливі порівняння: туман, дим, піна, біле море, молоко, сніг, паморозь, біла хуртовина та ін.)

Загадка на допомогу. Деревя під вікном

Облив хтось молоком. *(Квітування дерев.)*

— Поспостерігайте за комахами навесні: які з них частенько порівнюють з квітами, що літають над землею? Чому?

Загадка на допомогу. На дорозі лежить квітка,
Пелюстки згортає.
Я хотів її підняти —
а вона літає! (*Метелик.*)

— Придивіться уважно до крилець метелика — весна щедро роздала барви заради їх краси. Спробуйте поррахувати кольори на крилах метелика, який вам найбільше сподобався.

— А тепер зіграємо у гру “Фотографія напам’ять”. Умова: якомога швидше та уважніше роздивитися крила метелика і найдокладніше змалювати їх словами, тобто створити “фотопортрет” (метеликів ловити і руками не чіпати).

Можливі варіанти “фотопортретів”:

Капусниця — ніжно-білі з жовтуватим відтінком крила та чотири симетрично розташованих чорних цятки.

Лимонниця — яскраво-жовті, як лимон, крила із чотирма малими мітними червоними цяточками на них.

Кропив’янка — коричнево-шоколадні крила із жовто-чорними плямками і темною оксамитовою оторочкою.

Павичеве око — яскраві коричнево-червоні крила із чотирма синьо-голубими плямами та жовтими обводами — все разом дуже нагадує павичевий хвіст.

Адмірал — на темних, як ніч, крилах чітко накреслені яскраві жовтогарячі смужечки, дуже схожі на адміральські лампаси, а по краях — білі “погончики”.

— Поспостерігайте за легкокрилими метеликами — як весело пурхають вони над весняною землею. Спробуйте повторити ці рухи у пластичних імпровізаціях на тему “Метелики”.

— Помилуйтеся метеликами. Це — один із найчудовіших витворів природи. Як ви гадаєте, що надає цим комахам такої чарівності та принадливості?

Допоміжний художній матеріал.

Метелик

Діти бігають, стрибають,

Далі — весело гукають:

— Ах, метелик!.. подивіться!..

— Ось він, ось він метушиться!

— Та який же гарний, голий!

— Наче квітка, прехороший!

(*Олена Пчілка.*)

— Отже, весна нікого не забула: всім додала краси і радості, щедро напоїла своєю життєдайною силою. Як ви думаєте, чому весну називають “ранком року”? З якими надіями, зазвичай, пов’язують прихід весни?

(Можливі відповіді: з надіями на пробудження, оновлення, відродження життя та природи тощо.)

Давайте привітаємо весну гарною трудовою справою — влаштувати на шкільному подвір'ї “куточок краси”: посадимо дерево із виразною конфігурацією крони, а також влаштуємо квітничок, квіти в якому висадимо за законами гармонійного кольорів та форм, симетрії та пропорції.

ТЕМА 10. Лісові сюрпризи

Свобода для початку.

Теплий, довгий-довгий день,
Повна миска черешень,
Достигає жовтий колос,
Демонструє коник голос,
І суничка дозріває —
То ж коли все це буває? (*Влітку.*)

— Ось і настала найласкавіша пора — літо. Як гарно зараз у лісі! Сюрпризи приготував він для нас. Яке розмаїття кольорів, форм, пропорцій пропонує літня природа. Зауважте зміни, що відбулися у літньому лісі.

Помилуйтеся зеленню дерев — влітку вона стала яскравішою та різноманітнішою. Придивіться уважно: чи всюди зелень однакова за інтенсивністю кольору?

— Відшукайте ясно-зелені листочки. Знайдіть яро-зелене листя. Спробуйте розгледіти “смарагдову” зелень.

— А зараз влаштуємо змагання “Хто нарахує у лісі найбільше відтінків зеленого кольору”. Умова: вказати зелене листя від найсвітлішого до найтемнішого.

(Можливі варіанти розташування листочків за інтенсивністю зеленого кольору:

яснобарвна зелень — акація, верба, осика, береза, яблуня, ясен, горобина;

темноколірна зелень — ялина, сосна, липа, бузина, клен, вільха, черемха, тополя, дуб, в'яз, бузок та ін.)

— Погляньте навкруги — яке розмаїття цікавих форм у літній природі. Спробуйте знайти виразні за формою крони дерев. Чим вони вам подобаються?

— Придивіться до деяких дерев, що ростуть одне біля одного і утворюють цікаві композиції. Що нагадує вам таке “сусідство”?

Допоміжний художній матеріал.

Ген за сосною-матір'ю на гору
Кудлаті, круглі сосонки біжать,
Немов поважна ведмедиха з бору
Веде своїх маленьких ведмежат

(*Віктор Кочевський*).

— А тепер пошукайте в лісі квіточку яскравого кольору або ж із листками цікавої конфігурації і складіть про неї казочку на тему “Переможниця лісового конкурсу краси”.

Допоміжний художній матеріал.

Лісове коріння

Яке химерне лісове коріння!
Попід ногами скрізь його сплетіння.
Ось корінець, мов каченя бокате:
Є дзьоб і вічка, й білі ноженята.
А цей, мов равлик, цей, немов лисиця,
Цей випуклий — смішна залітна птиця.
Так можна цілий день ходити в діброві
І зустрічати постаті казкові.
Дива та й годі у великім лісі —
Химерно пружні корінці сплелися

(Володимир Ткаченко).

— Оголошуємо конкурс на крашу “лісову знахідку”. Умова: вказати рукою (не чіпати, не ламати, не рвати) найвиразніший, на власну думку “витвір” лісової природи — дерево, кущ, квітку, коріння, павутини, гніздо та ін., а також пояснити іншим своєрідність краси цієї “знахідки”.

— А тепер давайте послухаємо “лісовий концерт”. Які чудові “співаки” у лісі! Чи впізнали ви їх голоси?

Допоміжний художній матеріал.

Лісова прогулянка

Я ходив сьогодні в ліс,
з лісу казочку приніс,
Розповім про голоси,
що дарують нам ліси.
Там шишкар: — Ці-ку, ці-ку! —
поселився в сосняку.
А в березині, здається,
іволга сміється:
Ів-оло, ів-оло! —
літо щедро зацвіло.
Стихнув дятел-трудівник,
слуха жалібний крик.
Сойка синьокрила
Всіх перекривила.
І чути в сосняку
музику гомінку...

(Микола Сингаївський).

— А тепер придивіться до світу комах: всі рухаються, кудись поспішають. Невтомні мурашки побудували собі великий гарний

жук" — мурашник. Давайте зробимо для нього огорожу, аби ніхто не ворушив його.

Землюються жуками, яких повно в лісі. Їх різнокольорові блискучі крила приваблюють наш зір. Який жук, на вашу думку, найкращий?

Давайте всі разом складемо оповідання "Сьогодні я зустрів жука".

Отже, ліс влітку вражає особливою красою. Він сповнений різних кольорів і форм, які примушують дивуватися, милуватися, захоплюватися цією красою. Наче жива істота, ліс "дихає" і "говорить", "шепоче" і "сміється". Що, на вашу думку, сталося б з красою землі, якби зникли ліси?

ТЕМА 11. Музика літа

— Вслухайтесь у звуки літа: що ви чуєте? Чому цю пору року вважають літньою?

Допоміжний художній матеріал.

Сонячна сопілка

Дене сонце в небі, угорі,	Це пташина вгледіла мала
Змайструвало з променів сопілку:	І заграла на сопілку ясну...
В гай принесло й ранньої пори	Мов потічки чистого срібла,
Почепило на зелену гілку.	Задзвеніла в гаї пісня красна!..

(Марія Познанська).

— Спробуйте розпізнати голоси птахів. Як ви думаєте, про що вони співають? Чия пісня краща?

— А зараз пропонується гра "Меломан", або впізнай "співака" по піснях. Умова: протягом 3-5 хвилин прослухати звуки лісу (парку) та визначити голоси птахів, що співають.

(Можливі варіанти: шум трави, хлібів; скрекіт коників, дзумкання коників тощо.)

— Доберіть дієслова-характеристики, що влучно передають особливості звуку поля та луку.

— Прислухайтесь до гудіння бджіл, джмелів, жуків: про що, на вашу думку, вони дзижчать?

Допоміжний художній матеріал.

Чміль

Гуде чміль,	Все вперед
Сів на хміль,	Та пита
На листки —	На бігу:
Пелюстки	Де той мед?
Припада,	Де той мед?
Погляда	Гу-у-у...

(Юрій Будяк).

— Придивіться до польоту бджіл. Вони низько кружляють над квітами, наче маленькі літачки, і важко опускаються на пелюстки у пошуках

нектару. Які гарні і працьовиті комахи! Спробуйте відтворити у руці політ бджоли — придумайте танок “Бджілка і квітка”.

— А тепер пограйтесь у рими — складіть чотиривірш на тему “Літні ранок”, використовуючи рими: сонце — віконце, спішить — бринить.

— Чи прислухались ви коли-небудь до шуму води у річці: який настрій він викликав? З чим можна порівняти шум води?

Загадка на допомогу. Біжу, немов по сходинках,
Камінчиком дзвеню.
Ви здалеку впізнаєте
Пісеньку мою. (Річка.)

— Доберіть слова для характеристики шуму річкової води.

(Можливі варіанти: шумить, дзюрчить, дзвенить, рокоче, хлопотить, плюскотить та ін.)

— Знайдімо джерело і послухаймося до його “пісеньки” — вона більш енергійна, ніж “пісня” річки. Як ви думаєте, про що співає джерело?

— Давайте організуємо трудову справу “Джерельце”.

Завдання: розшукати джерельце, розчистити його, зробити огорожу тощо.

— Отже, літо “співає” голосно, урочисто, радісно. Воно сповнене справжньою “симфонією” звуків. Один із найвизначніших — шум літньої дощу. Згадайте ці звуки — які вони за характером? Як можна передати словами музику літнього дощу?

(Можливі варіанти: б’є, стукає, калатає, торохкотить, гуркотить, барабанить та ін.)

— Якщо порівняти шум літнього дощу з музикою, то які музичні інструменти, на вашу думку, могли б її виконувати?

Допоміжний художній матеріал.

Музика дощу

Літній дощ	Б’ють краплини-молоточки
Іде над гаєм, лісом	Срібно,
І стає	Тихо, лунко,
Веселим цимбалістом.	Густо, а то й дрібно,

Мов по струнах,
По долоньках листя, —
І вже лине
Музика троїста

(Степан Жупанин).

— На хвилику уявіть себе композиторами, створіть та зіграйте мелодію літнього дощу.

— Вслухайтесь ще раз у чудову “музику” літньої пори. Запам’ятайте цей малиновий дзвін — і він стане для вас знайомим, рідним, близьким справжньою “мовою” батьківського краю.

Допоміжний художній матеріал.

Земля дитинства

Дзвони літа чую над лугом,
чую голос вільшанки в гаю.

Ми ще вранці зібралися з другом
 знов піти на лугівку свою.
 Там веселка у росах іскриться,
 тиху думку нашіптує гай.
 Там у кожного є таємниця,
 тож попробуй знайди, відгадай.
 Скільки барви, проміння розлито,
 кожний паросток дише теплом,
 В сизих травах купається літо,
 жайвір неба торкає крилом.
 Пахне кашка-білянка медова,
 босі ноги лоскоче трава, —
 то цупка, то м'яка, мов шовкова,
 вся земля, мов істота жива.
 І ріднішої в світі немає, —
 бачу зблизька її, з далини;
 ген до обр'ю, до небокраю
 розляглися пшеничні лани.
 Соком повниться кожна зернина,
 кожна стежка біжить до Дніпра.
 Це наш сонячний край — Україна,
 це дитинства щаслива пора
 (Микола Сингаївський).

ТЕМА 12. Зрілість літа

— Прислухайтесь до ароматів літа: чим воно пахне? Які літні запахи подобаються вам найбільше? Чому?

— Вдихніть пахоців літнього лісу (парку): кожне дерево ніби випромінює своєрідний запах. Спробуйте відчути, як пахне липа, сосна, береза, дуб, ялина тощо. Який аромат подобається вам найбільше?

Допоміжний художній матеріал.

Пахне літо

На дзвінкій галяві теплим літом
 Заквітчалась липка першим цвітом,
 Зашуміли трави над землею,
 здивувались також разом з нею.
 Забриніли дзвоники ласкаві:
 “Ой же дух солодкий на галяві!”
 Пелюстки у нас лілові й білі,
 та чомусь ми пахнути не в силі”.
 Жовтим оком дивиться ромашка:
 “Від такого цвіту дихать важко!”

І сама страшенно здивувалась:
“Та невже ж таке зі мною сталося?”
І радіють бджоли-міхоноші:
“А для нас ці квіточки — хороші!”
Повна липка радості і суму:
“Через що, — зітхає, — стільки шуму?
І ховає гілочки розквітлі,
миті в зливах, скупані у світлі.
В лісі меду теплого налито,
пахне цвіт на липці, пахне літо!

(Марія Пригара).

- Як ви вважаєте: які запахи у природі особливо відчутні після дощу?
- Назвіть пахощі лугу чи поля. Запам'ятайте один із найчарівніших літніх запахів — аромат свіжоскошеної трави.
- Вдихніть пахощі літніх рослин: чим, наприклад, пахне конюшина? Спробуйте передати словами запахи кульбаби, фіалки тощо.
- Знайдіть літні квіти та рослини із сильним та виразним ароматом. Який із цих запахів подобається вам найбільше?
(Можливі варіанти: акація, жасмин, матіола, бузина, м'ята, полин, чебрець, тютюн запашний, троянда та ін.)
- Поділіть літні аромати на солодкі, гіркі, терпкі, ніжні, п'янки, пряно-духмяні тощо.
- Спробуйте поділити літні аромати на приємні та неприємні. Розкрийте свої особисті уподобання.
- Давайте зіграємо у гру “Впізнай рослину за запахом”.
- Як ви думаєте, чому літо називають “смачним”? Які його “дарунки” подобаються вам найбільше?

Допоміжний художній матеріал.

Червень

В золотій хустинці
Дорогі гостинці
Червень нам приніс.
Гляньте, як суниця
В лісі у травиці
Розсипає скрізь!

Налилися вишні
Соковиті, лишні.
Пшениці шумлять.
Червень нам співає
Весело над гаєм,
Кличе в гай гулять.

І мені здається —
Все навкруг сміється:
Луки, гай, ріка...
Я ловлю в долоні
Сонечко червоне, —
Ой, теплінь яка!

(Марія Познанська).

- А які ягоди, на ваш погляд, найароматніші?

...макміте смак літніх ягід (лісових і садових). Яка з них най-
...найсłodша? Найтерпкіша?

...магадують вам різноманітні плоди та ягоди літа — суниця,
...малина, малина, смородина, вишні та ін.? Придивіться уважно
...форму та форм і знайдіть вдалі порівняння.

...на допомогу.

...сладка, солодка, пахуча,
...то низько — до землі близько.

(Суниця.)

На гілках кульки висіли,
Та на сонці посиніли.

(Сливи.)

...вонний колір,
...вонний смак,
...м'яне серце.

...яку то так? (Вишня.)

Мов їжак колючий,
Солодкий та пахучий.
Ягідку зірвеш —
Руку обдереш. (Агрус.)

...гарно влітку на городі! На грядках достигають овочі. Давайте
...бур'янці, і город стане чистим і красивим. Опісля понюхайте
...они пахнуть землею і зіллям. Це також запах літа.

...художній матеріал.

Пісня роботящих рук

...пахне теплим хлібом
...домачніше в світі.
...ми — землі і хліба
...роботящі діти.
...над зелен-світлом
...Пахоші розлиті.

Пахне щедрим літом
В кожному суцвітті.
Яблуком дозрілим,
кропом, баклажаном,
вітром сонцекрилим,
вранішнім туманом.

Сонцем пахнуть луки
І зелені хащі.
Зіллям пахнуть руки —
Руки роботящі...

(Микола Сингаївський).

— Отже, невичерпним джерелом видається нам краса рідної матінки-
...Радують нас безмежно її багатство і щедрість. Та не варто забувати,
...природа чекає від нас вдячності та піклування. Все живе на землі
...вистає на любов людини. Як ви розумієте слова української поетеси
...Костенко?

Любіть травинку, і тваринку,
І сонце завтрашнього дня,
Вечірню в попелі жаринку,
Шляхетну інохідь коня.

— Як ви думаєте: чи потребує краса природи нашого захисту? Чому?
...можна зберегти її тендітність, своєрідність, неповторність?

— Що, на вашу думку, означає бути справжньою людиною у стосунках
...природою?

Допоміжний художній матеріал.

Буду я природі другом

Йтиму садом,	Коли лісом буду я іти,
Полям, а чи лугом,	Теж посію
Буду я	Зерна доброти.
Природі вірним другом.	Побажаю
Не столочу	Дереву і пташці,
Навіть і трави,	Щоб віки
Я скажу їй:	Жили у мирі й щасті
— Зелений, живи!	(<i>Степан Жупаник</i>)

3. ХУДОЖНЄ ПІЗНАННЯ ПРИРОДИ ЯК ЗАСІБ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Мистецтво завжди охоче зверталось до природи, фіксує у звуках та пластичних образах непозбутню виразність життя. Але зображення певних об'єктів чи явищ навколишнього світу ніколи не буває байдужим, безособовим — тут завжди відчувається позиція людини, її думки і почуття, рівень концептуального осмислення власного існування у природі. Тому мистецтво, вбираючи в себе все багатство морально-естетичного досвіду ставлення людини до світу, завжди було, є і буде одним із провідних факторів гуманістичного виховання особистості.

Сучасна школа не повинна нехтувати виховним потенціалом мистецтва. Його варто включати в систему виховних впливів на ціннісну свідомість дітей. Організуючи позакласну роботу з молодшими школярами, слід пам'ятати, що існують чудові зразки художнього пізнання природи в народному та професійному мистецтві, які необхідно донести до дітей. Це значно поглибить художнє мислення школярів і сприятиме формуванню у них гуманістичного світогляду.

У декого може виникнути запитання: а чи не перебільшується роль художніх факторів у гуманістичному вихованні дітей? Ні, не перебільшується. Адже природа і людська позиція щодо неї ніколи не були об'єктом лише наукового вивчення. Пізнання всесвіту ніколи не вичерпувалось інформацією про існування певних об'єктів чи явищ та зв'язків між ними, тому паралельно з науковим вивченням природи завжди розвивалось її художнє пізнання. Поруч з наукою крокують інші форми суспільної свідомості, зокрема мистецтво, які допомагають досягнути зв'язків між природою і людиною. Спробуємо обґрунтувати доцільність художнього пізнання природи в ракурсі гуманістичного виховання особистості окремими положеннями.

1. Суть ставлення до природи визначається не тільки абстрактним мисленням, але й розвинутою людською чуттєвістю. Художнє ж пізнан-

Водно впливає на сферу почуттів, збагачує емоційні зв'язки, вчить бачити і розуміти її образний зміст через специфіку форм. Воно ніколи не конкурує з науковим вивченням природи, доповнює і завершує цілісну картину уявлень про навколишній світ. Об'єктивне не може бути осягнене без суб'єктивного. Під час такого пізнання природи інформативно-пізнавальні аспекти значно зменшуються, натомість розквітає сфера особистісного художньо-образного мислення. Художнє пізнання оперує реальними образами природи в процесі суб'єктивованого сприйняття та оцінки її естетичної вартості. Спираючись на розвинене художнє мислення, воно дає можливість аналізувати найтонші нюанси дійсності, найменші вияви естетичності в ній, усвідомити і сформулювати своє ставлення до неї та співставити його з художніми зразками. Якщо плідність наукового пізнання природи вимірюється точністю та гнучкістю інтелектуальних процесів, то ефективність її художнього пізнання тісно пов'язана з глибиною морально-естетичної оцінки, що виявляється безпосередньо у процесі творчості.

Мистецтво є образною філософією природи. Кожен художник — це певний "природолюб", що пізнає світ скоріше почуттями, ніж інтелектом. Для створення художнього образу природи лише спостережливість недостатньо. Художник не просто помічає суттєві ознаки природи або явища — він відкриває через них внутрішнє життя природи, зв'язане до його власного життя. Такий митець безпомилково апелює до почуттів інших людей, ненав'язливо залучаючи їх до досвіду власних переживань. Великою любов'ю користуються художні образи природи, що демонструють відсутність демонстративних "виховуючих" намірів, умисної тенденційності і відразливої зарозумілості. Такі твори запрошують до емоційного контакту, в основі якого — сповідальність, ширість художнього слова. Завдяки ефекту уподібнення, думки та почуття, збуджені мистецтвом, сприймаються людиною як власні, що виникли на основі колишнього досвіду контактів з природою. Це обумовлює довіру людей до естетичної інформації, яку передає мистецтво, а також допомагає перебороти первісне негативне ставлення до тих чи інших об'єктів або явищ природи. Отже, художній образ природи є гуманістичний за своєю суттю, оскільки процес його народження та подальшого буття піднесено до висот естетичних та етичних максимумів.

3. Художнє пізнання природи владно корелює ставлення людини до неї. Воно є внутрішньою умовою перетворення потенційних можливостей мистецтва в реально діючі стимули. Саме художня творчість обумовлює трансформацію механізмів сприймання природи в механізми мотивування ставлення до неї. Художній образ природи є своєрідним відображенням її цінності та значущості для соціально обумовлених потреб людини. Завдяки пізнанню мільйонами людей, художня істина знову повертається до об'єктивної дійсності, але вже як регулятор практичної

діяльності у природі. Таким чином, художнє пізнання світу здатне змінювати уявлення людини про природу та про свою роль у ній, що, в свою чергу, впливає на її поведінку, обумовлює формування гуманістично цінних особистісних оцінень та емоцій.

Декілька порад щодо організації та проведення художньо-естетичних бесід на матеріалах відтворення природи в мистецтві.

— Добір художніх творів для таких бесід має бути ретельним і зваженим. Надійними орієнтирами для вчителя можуть стати яскравість художнього відтворення природи у будь-якому виді народного чи професійного мистецтва, а також чітко окреслені позиції художника, що визначають його власне, людське ставлення до неї. Особливу увагу варто приділяти творах, присвяченим екосистемам, яким загрожує найбільша небезпека.

— Широко використовуючи духовні надбання людства, слід пам'ятати, що мистецтво України у розмаїтті його жанрів містить у собі багатий досвід художнього пізнання природи на рівні загальносвітовому. Сьогодні школа повинна перебороти художні стереотипи, які роками скеровували вчителя на використання "традиційного набору" прикладів, скажімо пейзажного жанру в живописі чи відтворення пір року в музиці. Розмаїття художніх вражень допоможе дітям глибше відчувати неповторну красу природи, яка кожного разу являється людям у нових, несподіваних формах.

— Виняткової цінності набуває звернення до народознавчого матеріалу. Українські космогонічні легенди та перекази яскраво втілюють народні погляди на природу, кодуєть дохристиянські вірування наших предків. Сучасному школяреві не завадить відчувати таємниче, принадливе колишнього пантеїстичного обожнювання сил природи, яке і зараз живе в наших піснях, казках, приказках, загадках, закличках, примовках. Художнє мислення народу яскраво закарбоване у мові. Назви дерев, квітів, явищ природи — могутня образа інформація, яка накопичувалась народом віками і в такий спосіб передавалась нащадкам. Варто згадати й українську народну ботаніку, оповиту релігійно-міфічними серпанком, — вона є свідченням розвиненого естетичного ставлення наших предків до світу рослин. Кожна назва, казка, загадка, пісня — згусток художнього мислення народу, що спрямовує думку сучасної дитини на сутність певного об'єкта чи явища природи. Народні вірування, звичаї та свята календарно-обрядового циклу відкривають перед школяром цілий світ, в якому панують глибоке відчуття краси та екологічне мислення українського народу.

— Звертаючись до художнього образу природи, вчитель має знайти найголовніше почуття, яке той випромінює. Саме його й потрібно донести до учнів. Гуманізувати дитячу свідомість — не означає використовувати художній твір як "наочність" до повчальних міркувань про збереження природи. Тут не може бути прямолінійних, невдалих аналогій — спрощує, примітивізує художній смисл та вульгаризує призначення твору.

Учні повинні відчутти, що художній образ природи — це не ілюстрація чи її мертва копія, а, насамперед, відчуття: подив, радість, співчуття, гнів, заклик чи будь-що інше. Розкрити дітям образ природи варто системою заздалегідь продуманих запитань. Робота з художнім образом природи не повинно стати монологом вчителя — плідною є тільки діалогічна форма, що спонукає школярів до пошуку естетичної та екологічної суті цього образу, до відкриття гуманістичного смислу створення такого образу взагалі.

На час бесіди з дітьми про мистецтво не можна, звичайно, обминути художньо-виражальних засобів. Але слід зважати і на те, що в даному аналізі не є самоціллю. Його мета — навчати через форму розуміти мистецтво, яким ця форма народжена. За зображенням дерева чи квітки вчитель повинна збагнути ту думку, відчутти те почуття, заради яких це зображення квітка зображені саме так, а не інакше.

У процесі художньо-естетичні бесіди на матеріалі художнього відтворення образів в мистецтві можуть стати важливою ланкою виховного процесу, спрямованого на корекцію ціннісних орієнтацій школярів. Організуючи роботу з мистецтвом, важливо зрозуміти одне: перед сучасним мистецтвом стоїть важливе завдання — змінити статус художнього пізнання образів у гуманістичному вихованні дітей. В цьому невідкладному процесі мистецтво, і мистецтво мають бути представлені на рівноправних засадах. Не можна далі ігнорувати багатовіковий досвід взаємовідносин людини і мистецтва, закований світовою історією мистецтва, адже, як справедливо сказав Б. Брехт, усі мистецтва вчать людей лише одному — мистецтву на Землі.

ВАРІАНТИ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИХ БЕСІД

ТЕМА 1. Будь багатий, як земля (на фольклорному матеріалі)

Природі ніколи не уявляв свого життя без землі. Та й хіба може бути життя? Адже дерево або квітка гинуть, якщо їх вирвати з ґрунту. Так і людина — її душа в'яне, засихає, втративши зв'язок з рідною землею.

В стародавніх часів люди вважали землю матір'ю, яка завжди зігріє своєю ласкою, нагодує своєю щедрістю, підтримає і захистить у лиху годину. Все від землі — вважали наші предки. Вона і народжує, і забирає людину. Життям і добробутом людина зобов'язана насамперед землі-матері, землі-неньці. Стародавня народна приповідка вчить мудрості: "Держімося землі, бо земля держить нас".

Українці завжди любили і шанували рідну землю. В нашій мові зустрілося багато ласкавих слів, з якими звертались до неї люди: "земленько", "земелько", "землице". Її пестливо гладили натрудженими руками, ніби набираючись здоров'я від теплового родючого ґрунту. Давні

греки навіть склали міф про Антея-велетня, сила якого була нездоланною доки той торкався Матері-Землі. Образ Антея і досі є символом наснаги і сили, що їх дає людині зв'язок з рідною землею. Українські казки і легенди також уславлюють нездоланну силу народних героїв, що виростають на землі, змужніли від її хлібів, загартували волю й тіло у боротьбі з кривдниками. Мабуть тому в народі завжди існував звичай — брати грудочку землі на спомин у далекі краї, аби не порушити зв'язку із могутньою силою, що породила і благословила на життя.

Стародавні українці свято вірили в те, що земля — жива: вона дихає, родить, втомлюється, іноді хворіє. Люди ставилися до землі як до живої істоти, що відчуває і ласку, і біль. Ось як влучно відтворив народні уявлення український письменник Борис Грінченко: "Земля жива, — вона все чує і знає. Усі гріхи людські бачить і вгинається, як по ній грішник іде... А якщо, то й з ями викине мертвого. Як люди гарні до неї, вона радіє і пособляє їм, а як ні, то плаче й гнівається. Гнівається того, що її шанують. Вона — наша мати, вона свята! Її цілувати треба, кланяючись їй. І люди дійсно кланялись рідній землі в пояс. Найбільшою клятвою у наших предків вважалась клятва землею: під час неї землю цілували і навіть їли."

Найбільшою повагою до землі завжди вважалась чесна праця. Народ розумів, що земля чекає від людини допомоги і дбайливого догляду. Якщо захарашена бур'янами, вона не може вільно дихати, спрагла від спеки хоче пити. Земля сподівається на людські руки і щедро віддячує людям за їхню працю. В Україні завжди засуджувались нероби, ледарі і нехліби, які не докладали рук до своєї землі, не піклувалися про її здоров'я, силу і красу. Маємо навіть таку цікаву загадку:

Всіх годує, напуває,

А про неї не кожен дбає.

Отже, праця на землі завжди була святим обов'язком людини. Українці ніколи не уявляли власного щастя без щасливої, дбайливо обробленої землі. Про це склалися пісні ("Ой у полі", "Ой у полі нивка", "Ой у полі плужок оре" та ін.), в яких народ оспівував хліборобську працю як основу добробуту, злагоди і сімейного щастя.

У народних уявленнях земля завжди була символом багатства, адже саме вона давала найдорожче — хліб. Широковідомі такі загадки:

— Що у світі найбагатше?

— Що у світі найситніше?

Звичайно, це земля. Мабуть, тому й з'явилася приказка-побажання "Будь багатий, як земля". Народ твердо вірив у те, що наполеглива праця на власній землі дарує не тільки багатство, але й задоволення і радість. Хліб завжди цінували більше, ніж золото, — це також яскраво відбито у народній творчості, зокрема у легендах та казках. Глибоко шанують хліборобську працю, народ збагатив свято Коляди прикметами сівби і оранки. Так, на кутю в хату заносять снопи жита, а подекуди і кладуть

... під плуга. З давніх часів пішов звичай на Новий рік посипати
...ном.

... завжди милувався красою і багатством хлібної ниви. Уважно
... життя поля, людина навчилася помічати і поетизувати
... зміни в його вигляді упродовж року, наприклад:

Зимом біле, весною чорне,
Літом зелене, восени стрижене.

... загадки влучно характеризували процес збирання врожаю та
...тати:

Тисяча братів зв'язані,
На матір поставлені. (*Сноп.*)
Діряве рядно все поле покрило. (*Стерня.*)

... нага наших предків до землі марною не була: земля відповідала
...дрістю. Людина поважала землю, а земля оберігала і плекала
...ття. Так було колись. Так має бути завжди. Але земля не
...туди, образи, жорстокості. Вона не любить лінивих і байдужих.
... на доброго і дбайливого господаря, для якого заповіддю мали
...кі слова:

Не ображай землі насінням кволим,
Сліпим огріхом, клопотом мізерним,
Хто чисту совість має перед полем,
Тому воно віддячить чистим зерном

(*Віктор Кочевський.*)

...вання та завдання дітям, рекомендовані для використання під час

... Чому, на вашу думку, землю називають матір'ю?

... Знайте імена народних богатирів, що зустрічаються в українських
... казках (Наприклад: Кирило Кожум'яка, Булат-молодець, Іван-
... Котигорошко, Вернигора, Вернидуб, Крутивус та ін.). Що надає
... вашу думку, величезної сили і хоробрості?

... Чи погоджуєтеся ви з тим, що земля жива? Як ви розумієте вислів
... дихає”?

— Складіть казочку “Про що думає земля під снігом”.

— Хто знає пісні про землю? Давайте заспіваємо відому колядку
... у полі плужок оре”.

— Яке поле, на вашу думку, можна вважати гарним, доглянутим?

— Як ви розумієте загадку:

Що лицюєм на всі боки,
і нове воно щороку? (*Поле.*)

— Що означає “лицювати” поле? Така робота на користь землі чи ні?

— Як ви думаєте, чому хліб завжди цінувався більше, ніж золото?

... Знайте українські народні казки, де б порівнювались хліб і золото.

Наприклад: “Золота пшениця”, “Хліб і золото” та ін.)

- Доберіть слова-характеристики, що влучно передають ласку землі (Наприклад: земля добра, щедра, багата, родюча, лагідна, привітна та ін.).
- Спробуйте придумати загадку про хліб, наприклад:
Всім потрібний, а не кожен зробити вміє.
- Як, на вашу думку, людина повинна ставитись до землі? Що означає по-людськи дбати про землю?

ТЕМА 2. Якби зорі говорили

(за матеріалом пісні Я. Степового на слова Т. Шевченка
“Зоре моя вечірняя”)

Довідка про авторів.

Степовий Яків Степанович — український композитор, педагог, музичний діяч. Справжнє ім'я — Якименко Яків Степанович. Народився 1883 року в Харкові. Закінчив Петербурзьку консерваторію. Викладав у Київській консерваторії. Керував театром “Музична драма”. Брав участь у створенні симфонічного оркестру ім. М. Лисенка. Помер 1921 року в Києві.

У творчому доробку — вокальні цикли “Барвінок”, “Пісні настрою”, “Прелюд пам'яті Т. Шевченка”, збірки дитячих пісень “Малим дітям”, “Проліски” (3 випуски), “Кобзар” та ін.

Шевченко Тарас Григорович — український поет і художник.

Народився 1814 року в с. Моринці на Черкащині.

У 1838 році був викуплений з кріпацтва. Навчався у Петербурзькій академії мистецтв. Здобув звання вільного художника. Займався живописом, мистецькою і науковою діяльністю. За боротьбу з царизмом відомий десятилітнє заслання. З 1860 року — академік гравюри Петербурзької академії мистецтв. Основоположник критичного реалізму в українському образотворчому мистецтві. Автор відомих полотен: “Катерина”, “Автопортрет”, “Селянська родина” та ін. Помер 1861 року у Петербурзі.

Загального визнання набула літературна творчість. Автор безцінної поетичної книги “Кобзар”. Виступав у жанрах прози (“Музикант”, “Художник”) і драматургії (“Назар Стодоля”, “Никита Гайдай”). Автор букваря для недільних шкіл.

Орієнтовний текст бесіди.

Чи доводилось вам дивитись на зорі? Чому їх вважають “очима небес”? Іноді можна почути вираз: зорі дивляться вниз. Хіба вони насправді “дивляться” на нас? Чи це тільки здається? Авжеж, людині завжди хотіло бачити у природі не ворога, а друга. Мерехтливе світло далеких зірок заворожувало погляд, бентежило уяву — і людина надіялася яскраві зорі своїми думками і почуттями. Схиляючись перед вічною красою цих небесних світил, люди довіряли зорям найпотаємніше — любов, журбу, свої сподівання. А ясноокі зорі дивились на них і мовчали, ніби у глибокій задумі.

Так народились пречудові пісні про красу нічних світил. Чи можете ви згадати хоча б деякі? Проникливі слова та чарівна мелодія лину-

Зачекайте, аби зорі не могли долетіти до зірок, а спадали на землю. Це — народної творчості. Одна з таких пісень стала широко відомою в Україні. Її вважають іноді народною, хоча вона на слова великого Кобзаря — Т. Шевченка відомим композитором Я. Степовим. Це — пісня «Зоре моя вечірняя». Це — мелодійний плескіт музики і слів. Чи відчуваєте заховані в ній емоції? Так, ця пісня — невичерпне джерело ніжності і любові. Ніколи не створить подібне. Це — під силу лише красу світу. Слова Кобзаря звучать палким проханням:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.

Зрозуміємо з зорею... Але чому такі сумні його слова? Здається, поетова зболіла душа, що то плаче його бідне серце. Спробуйте жити Кобзаря і спробуйте зрозуміти причину тієї невимовної туги, неволя гнітить поета. Та найстрашнішим його горем стала втрата рідного краю. Засмучені очі ловлять світло далекої зірки, яка ніби єдиною, ніби єднає його з Україною. Поет довірливо дарує зорям красу батьківської землі — розказує про Дніпро і веселочку, про сокорини і похилі верби. Ніжність і смуток звучать в його

Відповідає, на вашу думку, мелодія настрою тексту? Якою вона є для вас за характером? Дійсно, мелодія напрочуд виразна — у ній чути відлуння шевченкової туги. На початку звуки ніби злітають до зірок, а потім плавно стікають вниз. Здається, що мелодія «злітає», затримуючись на нотах з крапкою. Як ви гадаєте — композитор обрав повільний темп? Ймовірно, він не хотів порушити довірливої розмови поета із зіркою. Тихо і лагідно, як вліва річечка, несе мелодія кобзареві слова. Акомпанемент складає її то пригніченими, то життєрадісними фарбами — так звучать сум і надія (в музиці це передається мінором і мажором). Поет плаче за красою рідної землі, і ніжно стверджує її велич. А зорі довірливо слухають ті звуки, таємниче мерехтять, ніби погоджуються: на світі нема нічого кращого від рідної землі!

ТЕМА 3. Для кого квітнуть квіти (М. Познанська. Ромашка)

Ромашка про автора.

Познанська *Марія Авакумівна* — українська поетеса.

Народилася 1917 року на Київщині. Закінчила літературний факультет Київського педінституту. Лауреат премії ім. Лесі Українки (1978). Авторка літературних збірок для дітей: «Мій квітник», «Де сонце і квіти», «Асканія-

Нова", "Кольори", "Про чудо-ліс, що на полі зріс", "У нашому садочку
"Жоржини цвітуть", "Зелена повинь", "Сонячна сопілка", "У садочку
колосочку" та ін.

Орієнтовний текст бесіди.

Щедрою рукою простелила природа під наші ноги різнобарвний килим — розмаїття квітів на землі! Як ви думаете: для кого вони квітнуть? Звичайно, важко знайти єдину правильну відповідь на це запитання. Так хочеться думати, що вони квітнуть для тебе і лише для тебе! Мабуть так і думав маленький хлопчик, про якого розповіла у своєму вірші Марія Познанська:

На стрункій високій ніжці
Біля річки, на лужку,
У косинці-білосніжці
Стрів я квіточку таку.
Ясним оком жовтуватим
Посміхалася мені.
Я хотів її зірвати,
А бджола сказала — "Ні!"

Чому, на вашу думку, хлопчик хотів зірвати квітку? Авжеж, вона йому дуже сподобалась. Давайте словами віршика відтворимо її "портрет": стрункій високій ніжці з ясним жовтуватим оком, у косинці-білосніжці рожева квіточка — ромашка. Як гарно змалювала поетеса це диво природи! Все є у цьому влучному "портреті" — і колір квітки, і особливості її форми та пропорцій. З чим порівнює автор білі пелюстки ромашки? Так, тут відмінно підібрано образ "косинки-білосніжки". Дійсно, стоїть скромна квіточка наче перев'язана хустинкою. А чому поетеса згадує про ясне жовтувате око? Авжеж, ромашки вельми нагадують очі, як, зрештою, і всі квіти.

Вслухайтесь у вірш і спробуйте визначити: яка ж вдача у ромашки? Точно, вона дуже лагідна і привітна — за словами поетеси, посміхається хлопчику. Але дитина по-своєму реагує на ту привітність — піднімає руку над квіткою, аби її зірвати. Чи не хочеться вам зупинити у цю мить хлопчика? Авжеж, квітка потребує допомоги, і на її захист стає навіть комаха. Невтомна трудівниця бджілка здружилася з ромашкою, щоденно прилітаючи до неї за пилюком. Рішучим "ні!" бджола зупиняє руку хлопчика. Так закінчує віршик, але нам, безперечно, хочеться дослухати розмову комахи з дитиною. Що на місці бджоли ви сказали б хлопчику? Звичайно, можна багато говорити і про красу, і про користь ромашки. Але найголовніший урок — у словах: "Квітка квітне не лише для тебе".

Ось таку коротеньку історію розповіла нам поетеса. Звичайний літній день. Звичайна зустріч дитини з квіткою. А чи бувало таке з вами? Авжеж, мало хто з нас пройде байдуже повз гарну квіточку. Одна людина зупиниться, замилується, щось пригадає... і обережно обійде квітку. А інша — вирве її із землі, трохи побавиться... і викине зів'ялу гілку.

... вам бачити таке? Що відчували ви цієї миті? Мабуть, ... за бездумно знищеною красою. Але що, на вашу думку, ... такої жорстокості? Може, невміння думати і співчувати, та ... — огидне почуття “хазяїна” природи, яке дозволяє “при- ...” її красу. Ось і “хазяює” така рука серед природи, самовільно ... — жити квітці чи ні. А квітці конче потрібно жити і радувати ... колишній світ. І варто пам’ятати, що зустріч з квітами — це, ... , пригорща вражень, а не обережок понівечених рослин. ... чекають на нас. Вони дарують нам красу, а ми подаруємо ... накоплення. Подивіться в ясні оченята квітів і покажіть їм свої — ... , великодушні.

ТЕМА 4. У полі береза

(А. Філіпенко, Т. Волгіна. Берізонька)

... про авторів.

... *Аркадій Дмитрович* — український композитор.

... вився 1912 року в Києві.

... чив Київську консерваторію. Учень Л. Ревуцького, лауреат ... премії СРСР (1949). Автор значної кількості творів для дітей. ... 1983 року.

... творчому доробку — дитяча опера “В зеленому саду”, збірки ... “Наш зелений хоровод” та ін. Багато дитячих пісень присвятив ... роді рідного краю (“Яблунька”, “Берізонька”, “Сніг-сніжок”, ... “Тане сніг”, “Літній дощик”, “Літній ранок” та ін.).

... *Тетяна Іллівна* — українська поетеса, перекладач.

... родилася 1911 року на Вінниччині.

... нічила сценарно-редакторський факультет Київського інституту ... автографії. Працювала в редакціях. Писала російською мовою. ... для багито зусиль для створення дитячого пісенного репертуару. ... з композиторами А. Філіпенком, Н. Грановською, І. Кишком, ... шавською та ін. Померла 1981 року в Києві.

... творчому доробку — поетичні збірки для дітей: “По тропинкам ... лето”, “Отчего сверчок не спит”, “Вареники с вишнями”, “Как ... шко всех помирило” та ін. Переклала російською мовою низку ... Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, П. Тичини, М. Риль- ... , В. Сосюри, А. Малишка та ін.

Орієнтовний текст бесіди.

... то з нас був у березовому гаю? Чи відчули ви прозору чистоту, що ніби ... дається між струнками деревами? Навіть ввечері тут ясно і затишно. ... вється, білосорі берези випромінюють світло і ласку. Так хочеться ... торкнутися рукою до теплої кори, погладити її і відчути легке тремтіння ... дура! А в голові зринає питання: невже є на світі люди, які можуть

зрубати це тендітне дерево, знівечити його красу? На жаль, буває і так. Жорстока рука бездумно обламає віти, надрубє стовбур, здирає кору. А береза не опирається, тільки тихо стогне і плаче прозорим соком.

Вслухайтесь у невеселі звуки пісні "Берізонька". Сум і журба вилиті в її мелодії. Це страждає скривджене дерево. Композитор і поет навмисне оживляють у цій пісні березу. Вони допомагають їй звуками і словами вилити свою печаль і образ. Дерево журливо розказує нам про свою біду. Вслухайтесь у ту розповідь: чому плаче берізка? Від болю якого завдали недобрі люди. Якими словами змальовує поетеса це дерево? У пісні яскраво відтворено образ тонесенької, білесенької, чепушененької берізоньки. Беззахисне білокоре дерево, що самотньо росте в узліссі, низько схилилося до землі — гірко тужить. Хтось безжалюдно обламав всі віти — зруйнував тендітну красу, познущався з неї.

Мелодія пісні якнайкраще допомагає нам відчувати горе берізки. Спробуйте якнайточніше визначити характер музики і її темп. Ніжніше, задушевніше, печальніше мелодія плине нешвидко, помірно, як широкі розмови в тиші журба. Зауважте: музика часом посилює гучність, ніби розхвилювавшись; потім знов спадає до тихого, майже кволого звуку. Чи нагадують такі коливання гучності? Здається, музика стогне і зітхає разом з берізкою. У пісні звучить співчуття хворому дереву, яке потребує людської допомоги. Послухайте уважно останні рядки пісні — змінюється її характер? Авжеж, він світлішає. На зміну журбі приходить надія. Стає радісно від того, що знайшлися щедрі і добрі руки, які вилікували берізоньку, врятували її ніжну красу:

Лікували берізку
Білесеньку,
Поливали щодня
Молодесеньку.
Стала берізонька
Веселесенька,
Стала берізонька
Зеленесенька.

Ось так закінчують свою пісню композитор А. Філіпенко і поетеса Т. Волгіна. Поетично відтворили вони в ній сумну історію берізки. А чи хіба то історія лише одного дерева? Не раз ми зустрічаємо на своєму шляху понівечену природу — і серце стискається від жалю. Древа і кущі простягають до нас свої віти, ніби просячи допомоги і захисту. Добрий чоловік обов'язково зупиниться. А ви?

ТЕМА 5. Не ображай дерево (Д. Павличко. Яблуко)

Довідка про автора.

Павличко Дмитро Васильович — український поет. Народився 1929 року на Івано-Франківщині. Закінчив Львівський університет. Працює

лі "Жовтень" (тепер "Дзвін"), був секретарем правління Спілки письменників України, очолював журнал "Всесвіт". Друкується з 1951 року понад двадцять збірок поезії. Лауреат Державної премії УРСР (1977). Нині живе і працює в Києві.

Багато поетичних збірок для дітей: "Золоторогий олень", "Дядько де найкраще місце на землі?", "Смерічка", "Плесо" та ін.

Вступний текст бесіди.

Дерева нашого краю, даруючи людям прохолоду, свіжість, прохолоду, свіжість, щедро віддають вони нам свої плоди, не вимагаючи нічого за це. Та не завжди люди платять за ту щедрість. Не завжди люди платять за ту щедрість повагою. Хижа рука зневажливо хапає гілку, намагаючись зламати її якнайбільше. І ось хрустять гілочки, розлігається, наче крик, шум, листя, стогне дерево від болю й образи. У кривдника одна мета — зламати гілку, урвати, не переймаючись наслідками. І стоять опісля, як обдерті, обрані вишеньки. Сумно схиляють обламани віти щедрі яблуні.

Чи зустрічались вам такі ображені дерева? Що ви відчували в цю мить? Чи болю природі — нехитра справа. Це можна зробити, заздалегідь обравши свій "чорний" вчинок, можна й випадково. І той прикрий вчинок надовго залишається у пам'яті важкою згадкою. У Дмитра Павличка є вірш, в якому поет яскраво відтворює думки і переживання людини, що завинив перед деревом.

Яблуко

На галузці яблуко висіло;
Каменем я кинув — перебив
Гілочку, аж серце заболіло.
І навіщо я таке зробив?
Не подумав. Лютий недотепа.
За добро я розплатився злом.
І стоїть коло дороги щепи,
Наче птах з підстреленим крилом.
Яблунько моя зеленюкрила,
Може, ти й заплакала тихцем.
Ти для мене яблуко вродила,
Я ж у тебе кинув камінцем.
Засихає перебита галузь
І в душі горить, немов батіг
Совісті, а яблуко зосталось —
Мій важкий, хоч недостиглий гріх.

Чи можна назвати цього хлопчину злим, жорстоким, байдужим? Злим, жорстоким, байдужим? Він гостро переживає чужий біль. Відчуття власної провини вдаряє його серце, але каменя, що перебив родючу гілку, назад не повернеш. Чому, на вашу думку, сталося це жорстоке безглуздя? Так, від бездумності. Хлопчик забув про все і про всіх — думав лише про власну

потребу. І ось — яблуко в руці. Але чому ж нема радості від цього? Бо може бути солодким яблуко, здобує ціною життя і здоров'я дерева. Все перебита гілка. Хлопчина картає себе за необдуманий вчинок. (Знай ці слова у вірші.) Він називає себе лютим недотепою, не може простити собі чорної невдячності щодо дерева, яке вродило для нього яблуко. Хлопчик, хоча й пізно, але зрозумів, що за добро не можна платити злом. Вслухайтесь у вірш — він звучить, як сповідь. Які почуття заховані у цих словах? Разом із героєм вірша ми переживаємо щирий жаль, сором, каяття. Так хочеться повернути час назад, але це — неможливо.

Зауважте, з якою майстерністю автор відтворює відчай хлопчини. Поет напевно веде розповідь від першої особи. Дитина з гіркотою сповідається у своєму гріху — мова її іноді ніби переривається від хвилювання. Квадливі уривчасті думки у збудженому ритмі набігають одна на одну. Поет вкладає в уста хлопчини влучні порівняння, які свідчать про глибину його спокую. Спробуйте знайти ці порівняння. Як гарно сказано: “в душі горить, не багатіє совість!” І дійсно — мабуть, нема пекельніших мук, ніж муки совісті. Відчуття власної провини не дає спокою. Яблуко “обпікає” руки хлопчика, як важкий гріх. Горить совість — а це означає, що людина ще жива і здатна на добро. Страшною помилкою, німим докором стоятиме у її пам'яті понівечена яблуня. І спокутою за той гріх стане обережний дотик лагідної руки, яка бажає не лише взяти, але й готова віддячити природі.

ТЕМА 6. Краса людської праці на землі (Т. Яблонська. Льон)

Довідка про автора.

Яблонська Тетяна Нилівна — український живописець, графік, педагог. Народилася 1917 року у Смоленську. Навчалася в Київському художньому інституті у Ф. Кричевського. Пізніше викладала у цьому ж навчальному закладі. Лауреат Державних премій СРСР (1950, 1951, 1979).

У творчості талановито використовує фольклорні мотиви та прийоми декоративного узагальнення (“Паперові квіти”, “Писанки”, “Вдова”, “Молода мати”, “Наречена”, “Життя продовжується” та ін.). Глибоко розробляє тему зв'язку людини і природи. Пейзажі набувають епічного звучання, ніби втілюють образи вічної краси (“Літо”, “Льон”, “Травень”, “Дуб” та ін.). Часто в зображенні природи домінують ліричні настрої (“Зимовий день в Седневі”, “Жовтень”, “Початок травня”, “Чистий ранок”, “Стара груша” та ін.).

Орієнтовний текст бесіди.

Чи працювали ви коли-небудь біля землі? Який настрій, які почуття подарувала та праця вашій душі? Мабуть, ви відчули себе дорослішими, сильнішими, спритнішими, адже земля потребує лише серйозного і відповідального ставлення. А може, ви відчули себе добрішими, адже ва

Земля, яка працює найсвятішого — землі. Руки, які дбайливо обробляють її, розчищають її від бур'янів, напувають її життєдайною водицею, захищають її від напасті, не можуть бути злими і жорстокими. Земля віддає свою доброту, ласку через ті руки у людське серце, і ми повинні згадати про любов.

Звертали ви увагу на людей, які працюють у полі? Якими здалися їм обличчя? Звичайно, втомленими і заклопотаними, адже праця завжди вимагає неабиякого напруження і сили. Але, мабуть, ви не бачили жодного засмученого, невдоволеного лица. Подивіться на картину Яблонської "Льон". Який вираз обличчя у жінки-трудівниці, зображеної на полотні? Так, на ньому не видно ні смутку, ні роздриву. Навпаки, воно спокійне, лагідне, ніби просвітлене. Жінка в'яже льонку і складає в невеличкі скирдочки. Вона робить це неквапливо, з певною метушністю, розуміючи значущість своєї праці. Спробуйте відчути "чужий" почуття цієї працелюбної селянки. Мабуть, ви відчули урочисту радість, відверту гордість, що випромінюють її обличчя і постать. Як ви думаєте, чому радіє ця жінка і чим так пишається? Авжеж, вона радіє своїми результатами своєї праці — її серце радісно схвильоване ясным сонцем.

Зверніть увагу до кольорів, які використовує художниця у картині, і спробуйте їх назвати. Так, кольорова гама цього полотна неяскрава, але, незважаючи на це, автор не випадково уникає яскравих кольорів. Жовто-коричневі тони найкраще передають стан природи — поле відпочиває після важкої, святої праці. Воно подарувало гарний урожай льону і зараз віддає його людям. Нещодавно поле весело виблискувало синіми вогниками сонця, а зараз лежить спокійно і гордо, відчуваючи ваговитість дозрілих колосів. А що, на вашу думку, створює відчуття тепла, яке ніби струменить від полотна, зігріваючи наші погляди? Певне співвідношення фарб — жовто-коричневої, темно-червоної, зеленої. Всі вони ніби злилися в один гармонійний світлоносний акорд — і полотно наповнилося теплими сонячними тонами. Поле золотиться у м'якому саяві передвечірньої зорі, віддаючи людям силу, красу, багатство.

Дивіться на картину Т. Яблонської, згадуються задушевні рядки Шевченка, присвячені красі поля:

Густа медова теплота
Високі налила жита,
Пшеницю, що стоїть стіною,
Схилила ніжною рукою —
І в кожному колосі тяжким
Весняне сонце й майський грім,
І літній дощ, і ночі сині —
І все це віддано людині.

Що у цій картині, на вашу думку, можна вважати важливішим зображення поля чи людини, яка працює на ньому? Мабуть, у даному випадку визначити це важко. Придивіться: художниця малює малюю постать селянки в центрі картини — безпосередньо на передньому плані. Ось вона стоїть перед нами — спокійна, серйозна, велична. І в цю мить не можна відокремити від поля — вони, здається, зрослися одне з одним. Ласкаві руки жінки ніби обіймають пучечок льону. Материнська ніжністю сповнені її плавні рухи. А поле ніби прислухається до ніжності. Придивіться до картини — чи можна назвати поле байдужим? Ні, воно хвилюється, ніби все відчуває і розуміє. Зауважте, художниця малює поле: воно вкрите хвилястими смужечками стерні, ритмічно звиваючись, немов охоплюють ноги своєї дбайливої господині. Здається, що поле дякує людині за її працю. Воно радісно біжить за нею, стелиться вдалині жовтими і зеленими ряднами, ніби навмисне закриває на свої неосяжні простори. І люди поспішають до землі на її поклик, бо вона ніколи не повинна бути самотньою.

Погляньте ще раз на трудівницю з картини Т. Яблонської. Чи можна назвати цю жінку гарною? Безперечно, так воно і є. Її гарні працелюбні руки прекрасні у своєму потягу до землі. Її чуйне серце вражає здатністю любити все живе навколо. Її краса невіддільна від краси землі, яку вона оберігає своєю працею.

ТЕМА 7. Тече річка невеличка (М. Вінграновський. Наша річка)

Довідка про автора.

Вінграновський Микола Степанович — український поет, кінорежисер, сценарист, кіноактор.

Народився 1936 року на Миколаївщині. Закінчив Всесоюзний державний інститут кінематографії. Працював на Київській кіностудії ім. О. Довженка.

Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка (1984). Автор багатьох поетичних збірок для дітей, зокрема: "Літній ранок", "Літній вечір", "Ластівка біля вікна", "Мак", "На добраніч", "У Неквапи білі лапи" та інші.

Орієнтовний текст бесіди.

На землі багато річок. У кожній — своє ім'я, своя вдача. Течуть вони гордо несучи води у далечінь. У всякої річки свій шлях, і було б дивно, розум'ям намагатися повернути її назад. Ця безглузда думка може прийти в голову лише жорстокій і свавільній людині, яка б хотіла все у природі підкорити своїм примхам. Але земля і вода живуть за власними законами, з якими люди зобов'язані рахуватися. І велика річка, і маленька річка наче промовляють до людини: "Люби нас такими, якими ми є, і не чини нам зла".

...на річка, на вашу думку, гідна більшої любові — велика чи
...ма? Навіть найменша річка, яка щедро віддає нам свою воду, варта
...любові. Якщо у людини серце відкрите для добра і краси, то воно
...ється і на будь-який вияв своєрідності у природі. Прикладом такої
...вимої уваги і синівської відданості рідній природі може бути поезія
...рановського “Наша річка”:

Сама собою річка ця тече,
Маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
Маленька донечка без імені іще.
Вона тече в городі в нас під кленом,
І наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здоровенно
Солодкими хмарами з дошем.
Ця річечка тече для клена і для мене.
Її й тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю в городі в нас під кленом
Як тата й маму і як мед люблю.

...будете “побачити” цей вірш — уявіть себе художниками, яких
...виконати до цієї поезії яскраві ілюстрації. Що саме ви зобразили
...малюнках? Звичайно, річечку серед квітучих трав, що в’ється
...від селянської хати; розлогий клен біля самої води; високе
...не обважнілими хмарами... А чи будуть на ваших малюнках
...Аджеж, у вірші добре відчувається присутність людини,
...погляд на навколишній світ. Від чийого імені ведеться мова?
...слухаючи вірш, ви одразу ж уявили маленьку дитину — хлопчика
...ому — яка захоплено розповідає про красу рідної природи. Поет
...уста такі ширі слова, які знаходять відгук у будь-якому серці.
...те спробуємо скласти словесний “портрет” річки, про яку
...у цьому вірші. Зауважте: вона змальована напрочуд яскраво —
...для цього найніжніші слова і фарби. Він лагідно називає її
...ю, підкреслюючи незначні розміри і скромність її вдачі.
...на, тихенька, вузенька, як долоня, річечка навряд чи може
...мені силою з повноводною бурхливою рікою. Зате красою і пое-
...она не поступається найвеличнішій річці землі. У чому ж
...цієї річки-невелички? За що так люблять її люди? Мабуть,
...ють і щедрість її долі. Ця маленька річечка, що невпинно в’ється
...мимі, наче вливається у життя людини і перестає бути для неї
...і німою. У її свідомості вона набуває рис живої істоти — рідної
...мої. Волухайтесь у вірш і знайдіть слова, які примушують нас думати
...мечку як про живе створіння. Поет неодноразово називає її донею,
...ною. В нашій уяві постає образ немовляти — ще слабкого і без-
...ного, але дуже ніжного і привабливого. Річечка тягнеться до людської

хати, прислухається до її запахів, придивляється до її господарів. Народилася для того, щоб напувати їх водою, зрошувати спраглу землю, радувати око і серце своєю невибагливою красою.

Зверніть увагу на те, як майстерно змальовано у вірші картинку української природи. Поет допомагає нам не тільки “побачити” поетичну картину, але й відчутти її на слух, на смак, на запах. Ніби чарівним пензлем заквітчані рядки вірша. Які ж кольори згадує автор? Річечка змальована синіми фарбами. А ось про небо так не скажеш — у вірші воно “цвіте”. Як ви розумієте цей образ? Чи бачили ви таку картину? Мабуть, це дощові хмари “розфарбували” небо різноманітними відтінками — від темно-синього до фіолетово-лілового та зеленкуватого. А чи можна назвати цей вголос гучним, галасливим, стрімким? Ні, навпаки, поезія викликає стан спокою, рівноваги, плавного руху. Маленька річечка тече поволі, тихенько — тільки й рядки у вірші довгі, неквапливі, а ритм — спокійний.

А чим “пахне” у цьому чудовому вірші? Поет влучно додає до картини природи запах борщу — і все в поезії стає таким правдивим, так знайомим, начебто йдеться про нашу власну хату і природу довкола. А чи можна визначити цей вірш, так би мовити, на смак? Мабуть, “солодкий”. Поет згадує солодкі хмарини з дощем, порівнює річку з медом. Що хоче підкреслити цим автор? Авжеж, солодкою водою можна назвати лише кришталево чисту воду — саме таку й оспівано у цьому вірші.

Задумайтесь над тим, чому поет називає свій вірш “Наша річка”, а не “Моя річка”. Адже маленький оповідач, від імені якого ведеться розповідь, змальовує річечку, яка протікає в його власному городі, біля його власної хати. Для кого ж вона тече? Знайдіть слова дитини, яка так ніби відповідає на це питання. Виходить, річка тече “для клена і для мене”. Авжеж, у природі нема свого й чужого — є наше, людське. Річка напуває і людину, і тварину, і дерево — про це ніколи не можна забувати, схиляючись над її водою.

Отже, у вірші яскраво оспівано красу річок нашої Батьківщини. А чи зрозуміли ви, у чому краса зовсім маленької річечки? Адже її не можна порівняти з Дніпром, Дністром чи Бугом? Мабуть, це порівняння не потрібне зовсім. Найменша річка на нашій землі гарна тим, що вона існує, живе і дарує життя іншим. Згадайте схвильовану мову маленького оповідача: чому звичайна річечка викликає у нього такі гарячі почуття? Мабуть тому, що річка ця для дитини стала рідною, як тато й мама, батьківська домівка, як той край, у якому зростаєш. І хай у житті зустрінуться неозорі моря і океани, величезні річки й озера, але маленька річечка коло хати залишиться найдорожчою на землі, а вода з неї стане найсолодшим напоєм у світі. І де б ми не жили, вона завжди кликатиме нас до себе, чекаючи любові, захисту й допомоги. Маленька річечка сподівається на наше велике серце.

ТЕМА 8. Дивовижні звірі Марії Приймаченко

Про автора.

Марія Приймаченко (Примаченко) Марія Овксентіївна — українська майстриня декоративного розпису.

З'явилася 1909 року в с.Болотня Київської області. Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1966). Провідною у творчості художниці є творча взаємодія зображень тваринного і рослинного світу. Вона знайшла фантастично-умовний спосіб відтворення природи. З'явилася 1998 року. Автор серії малюнків "Звірі з Болотні", циклу "Людяма життя", серіалу "Казковий звір". Широко відомі її роботи: "Лиса на коні", "Пава", "Зозуля в калині", "Ведмеді на пасіці", "Лиса з рогами", "Треба леву річку перейти" та ін. Автор ілюстрацій до книжок: "Ой коники-сиваші", "Товче баба мак", "Журавель", "Лиса приймає душ".

Текст бесіди.

— Як ви любите звірів? Справа ця дуже нелегка. Адже вони живуть серед природи за своїми власними законами і не терплять втручання у своє життя. Але є у світі закон, за яким будь-яку тварину привернути до себе. Чи знаєте ви його? Мабуть, уже знаєте: то — зацікавлене, турботливе ставлення, чуйна увага, любов. Згадайте мудрі слова Лиса, звернені до Маленького принца: «Я для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий же, як і всі інші хлопчиків. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. І я тільки лис, такий же, як сто тисяч інших лисів. Але якщо ти мене любиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиним лисом у світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі».

— Чому з нас здається, що ми гаряче любимо тварин. Але справжня любов — то не хвилинна розвага. Це довготривала праця душі. Любити тварину — означає поважати її право на життя, "бачити серцем" її внутрішню своєрідність серед чудового розмаїття природи. Саме таким чином — чуйним, добрим, проникливим, зірким — була наділена народна майстриня Марія Приймаченко. Змалечку придивлялась вона до своєї поліської природи — і світ відкривався їй як фантастична казка. У ній були тієї казки були дивовижні птахи і звірі. Очі дівчинки жадібно шукали найменші дрібниці — колір пташиного пір'ячка, виразний обрис тварини, граціозність польоту комашки. Все це вражало своєю красою, довершеністю, доцільністю і надовго западало у пам'ять. Саме тому птахи і звірі назавжди привернули її серце і вже ніколи не відпускали її. Відтоді Марія старалася наблизитися до дивовижного світу тварин, вивчати його красою, краще зрозуміти закони його існування. Вона завжди намагалася "приручити" той дивосвіт. Коли дівчинка

вишивала, — а робила вона це напрочуд майстерно, — то з-під її голос наче злітали барвисті птахи. Коли ж вона випікала медяники, то з вистрибували фантастичні звірі зі смачного тіста — на все село славили ті дивовижні ласощі. Справжнім святом для дівчинки став бат подарунок — альбом і фарби. Марія вчилася малювати...

Сьогодні весь світ милується малюнками народної майстр. Художниця не зрадила своїй дитячій любові — з картин дивляться на дивовижні тварини. Чи впізнали ви, наприклад, цього звіра? І так, Якийсь знайомий незнайомиць. Щось в його обрисі нагадує звичайну тварину. І все ж таки це новий, небачений, фантастичний звір... Зелений слон, чорна мавпа, синій лев — які яскраві, соковиті кольори! Малюнках Марії Приймаченко живуть оранжеві, рожеві, фіолетові тварини. Художниця прикрашає їх дивними візерунками — цяточками, крапочками, кружечками, квіточками. І гуляють по її картинах барвисті ошатні звірі, наче з ситцю. Тварини ніби ворухнуться, дихають, розходяться на очах — вони живуть. Ми зустрічаємося з їхніми поглядами і дивуємося їх виразності. Очі тварин то хитро блищать, то лукаво мружаться, світяться сумом, а то вдарять холодом і жорстокістю. Придивіться до того, як вдало художниця добирає фарби, щоб підкреслити вдачу тварини, колір переливається у настрій, настроїв — у характер.

Які почуття викликають у вас ці дивовижні тварини? Вони подобаються вам чи відлякують? Ні, звірі Марії Приймаченко не страшні, а гарні. Вони такі, як люди, — не гірші і не зліші. Художниця ніби стає на захист дивовижного світу істот, з яким зрослася і зріднилася. Вона відкриває свої очі на святкову красу всього живого на землі. Дивлячись на картини Марії Приймаченко, ми наче чуємо її голос. І це не дивно, адже вона творить образи просто і ясно, як співає пісню чи розповідає казку. Прислухайтесь до тих тихих, задумливих слів: “Я малюю лева і знаю — йому добре буде у вас, у колосі нашої пшениці. Він стане добрим: йому буде подобатись, і у нього на спині ліниво розтягнеться жаба”. І дійсно, художниця створює не просто копію лева — такого, як сто тисяч інших левів, — вона малює свого лева — “прирученого” її добрим серцем. Розлітаються по світі малюнки талановитої українки, як іскорки від багаття її любові до життя. Розлітаючись, запалюють наші серця захопленою увагою до світу тварин.

Зараз до нас у гості прийде справжнісінький приймаченківський “Український кіт в чоботях” — так назвала його художниця. Він завітав до нас з якоїсь казки. Чи не згадаєте, з якої? Звичайно, ми довго згадувати, адже є сила-силенна казок про котів. Але цей огрядний кіт в українському одязі прийшов-таки, мабуть, з нашої народної казки. Може, це сам пан Коцький спочиває після лісового бенкету, який влаштували для нього звірі? Як би там не було, але котик найвдаліший добрячий животик і розлігся на картині Марії Приймаченко — і вмістився. Він мирно склав передні лапки перед собою, зігнув кіт

уважно дивиться на нас великими жовто-зеленими очима. Як
який у нього настрій? Авжеж, гарний. Кіт, здається,
з-під розкішних вусів.

Спробуємо розгадати характер цього приймаченківського звіра.
Видно, що тварина ця — добродушна, привітна, лагідна. Мабуть,
ладний кіт. Придивіться, який він потішний. Що надає
його вигляду? Так, надмірна повнота. Художниця наче глузує
з-під великого, круглого, як м'яч, тіла кумедно стирчать маленькі
тоненький хвостик? І все ж таки вона любить цього сумирного,
мабуть, ледачкуватого кота. З чого це видно? Зверніть увагу хоча
на одяг. Художниця одягає кота в гарну святкову одяг: спробуйте
одягнути кота. Найперше, що вражає, то яскравість його вбрання. На котів
маршари, біла сорочка — і все це пересипане фіолетовими
нитками. Наші очі обов'язково зупиняться на ошатному жовтому поясі,
перезаний товстий котячий живіт. Але і це ще не все: задні лапки
— у франтуватих червоних чобітках. Ось як причепурила
вона кота! Він наче з ярмарку щойно повернувся — гарний, ситий,
ладний.

А що у цій картині найсильніше притягує наш погляд? Звичайно, котячі
окуляри, таємничі, великі, як окуляри. Наче ліхтарики, горять ті очі
на темному тлі картини. Кіт заворожено дивиться на нас, наче хоче
зрозуміти. Здається, він муркотить собі під ніс якусь казочку. Спробуйте
розповісти. Мабуть, розкаже він нам про своє життя. А чи можна
знати, як живе цей лагідний тваринці? Авжеж, добре. І ми радіємо
за котику тепло і затишно у цьому світі. Радіє і художниця за котику
жизню, якому пощастило зіткнутися в житті лише з чуйною добротою.
Видивши цю картину, Олена Пчілка написала вірш:

Котик-мурчик,
Мій голубчик!
Він удвох зі мною,
Як риба з водою!
Кашку смачненьку
В мисочку повненьку
Матуся поклали,
На сніданок дали.
Я ту кашку виїдав,
Котик — мисочку лизав.
Коли б мама теє знали,
Були б котика нагнали!
А тим часом він наївся,
Коло мене умотився,
Стиха казочку муркоче,
А я слухаю охоче!

Ось так спокійно і радісно живеться звірятам, яких “приручив” тал народної майстрині Марії Приймаченко. А як живеться їм біля вас? любите ви звірят за те, що вони слабкі і беззахисні, кумедні й лагі лукаві й беспорядні? Їх варто любити хоча б за те, що вони живуть по з нами, — вірні, віддані, вдячні і безмежно терплячі. Пам’ятаєте, сказав на прощання Лис Маленькому принцу? “Ти назавжди береш себе відповідальність за того, кого приручив”.

ТЕМА 9. Ми за них відповідаємо (У. Кравченко. Поспіши, дитино мила)

Довідка про автора.

Кравченко Уляна — українська письменниця, педагог. Справжнє ім’я Шнайдер Юлія Юліївна.

Народилася 1860 року на Львівщині. Освіту здобула у Львівській учительській семінарії. Працювала в міських і сільських школах Прикарпаття. Друкувалася у журналах “Зоря”, “Дзвінок”. Померла 1947 року в Перемишлі. Завдяки турботам І. Франка змогла видати пошу поетичну книжку. Багато творів адресувала дітям. Автор збірок “Людська бедина пісня”, “В житті є щось”, “Шелести нам, барвінку” та ін.

Орієнтовний текст бесіди.

Чи піклуєтеся ви про тварин? Так, це дуже приємне заняття. Мабуть, ваше серце теплішає від того, що звірина горнеться до вас, чекаючи вашої ласки і турботи. І ваші добрі руки теж тягнуться до живої істоти, щоб нагодувати, обігріти, приголубити. Це нормально, коли живий дбає про живого. Ненормальною є байдужість — рідна сестра жорстокості. Серце не здатне співчувати, поступово “дерев’яніє” і “засинає” для того, щоб розбудити ж його буває дуже нелегко.

Заснули дитячі серця, прагнула розбудити своїм полум’яним словом українська письменниця Уляна Кравченко. Її поезія, наче дзвін, біла сполох серед суцільної тиші і байдужості. Вслухайтеся в ці рядки:

Поспіши, дитино мила,	А тут друга прилетіла,
Глянь на світ навкруг:	Жалібно квилить:
Все зима снігом покрила —	Поможи, дитино мила,
І поля, і луг.	Сю зиму прожити.
Ні загітись у промінню,	Обережно, о дитятко,
Ні знайти зерна,	Стіл щодня змети —
Ось лежить там на камінню	І кришини перед хатку
Пташка нежива.	Пташці принеси.

Які почуття викликає у вас щире, небайдуже слово поетеси? Авжеж, стільки болісно і сумно за долю живих істот, приречених на тяжке існування. А чи саме, на вашу думку, викликає відвертий жаль? Так, нас вражає страшна смерть пташки. Знайдіть слова, якими автор змалює її намагання вижити, вресіті-ресіт, загибель. Холодно, голодно, самотньо пташці взимку.

...але напрочуд влучними словами відтворює поетеса печальну картину пташки — і нам стає невимовно сумно. Але ж хіба сум — єдине, що огортає наші серця? Ні, ще є гостре відчуття власної провини. Адже ми не скривдили пташини? Але ж і не допомогли їй. Жива від холоду і голоду у той час, коли нам тепло і затишно у своїх буди ми — ситі і веселі — не думаємо ні про кого, крім себе.

...зверніться у вірш — він звернений до вас. Чого тут, на вашу думку, — наказу чи прохання? Авжеж, поетеса нікого не звинувачує і не докоряє. Вона не повчає і не наказує, а м'яко, тихо просить — "прокиньтесь до мене" — просить допомоги і порятунку для зголоднілих істот. Вірш ніби нагадує: природа не вимагає від людей якихось подвигів — їй достатньо нашої уваги і чуйності. Буває достатньо добра, щоб врятувати тваринку і не дати обірватися нитці життя трепетному килимі, який старанно тче мати-природа.

...так поезія розбуджує наші заснулі серця і нагадує про наш великий обов'язок перед навколишнім світом. На цій планеті — великій і різній, а водночас такій крихітній і тендітній — ми всі залежимо один від одного, всі маємо обов'язок один перед одним, всі винні один перед одним. Живий відповідає за живого — і ця відповідальність повинна стати частиною нашої совісті. Якщо ваша совість не спить, спитайте в неї: а що ви зможете зробити для своїх менших братів?

ТЕМА 10. Таємниця Катерини Білокур

...про автора.

Білокур Катерина Василівна — український живописець, народний художник УРСР з 1956 р. Народилася 1900 року в с. Богданівка на Київщині (нині Київщина). Померла 1961 року у рідному селі.

...навчилася самотужки. Всю силу таланту присвятила зображенню природи. Застосовувала максимально натуралізоване відтворення форм рослинного світу. У творчості домінують квіткові мотиви. Авторка картин "Рідне поле", "Цар-колос", "Буйна", "Польові квіти", "Квіти під віном", "Декоративні квіти", "Жоржини", "Півонії" та ін.

Вступний текст бесіди.

...дивимося на рідну землю і дивуємося її велетенській енергії — силі буйності і краси! А чи дивиться на нас земля? Хочеться вірити, що так. Чи не для того мати-земля народжує на світ Божий силу-силенну дітей? Вони відкривають свої оченята і ніби пильно вдивляються у наше життя. Той тихий, проникливий погляд заставляє нас хвилюватися, сміятися від ніжності, плакати від щастя. Звідки та сила у квітів? Наче вони вогні в воді, світла, тендітні створіння природи гордо приховують свою таємницю від людей. Лише найуважливішим і найсердечнішим довіряють їм свої дивовижні секрети...

Обраницею квітів стала Катерина Білокур — українська селянка. Як матері, горнулися до неї квіти. Саме їй розкривали вони таємницю своєї земного буття, яку й донесла до людей талановита народна художниця.

Погляньте на картину Катерини Білокур “Польові квіти”. Обов’язково відчуєте погляд художниці — здивований, захоплений, бентежний. Вона пильно вдивляється у розмаїття рослинного світу, милуючись чудодійною фантазією рідної природи. Художниця закохана “купається” у квітах — давайте і ми поринемо у це квіткове море. Яке багате розмаїття! Чи впізнали ви їх — окрасу українського польового світу? Спробуйте назвати хоча б деякі з них. Мабуть, вашу увагу відразу привернули ромашки з волошками, що ніжно визирають з квіткової піски прямо у центрі картини. Трохи нижче майорять кульки конюшини. Проминути й синіх зірочок петрових батогів. Наш погляд перебігає від квітки до квітки: чарівні сокирки, розкішний жовтий коров’як, двоколірні квіточки шавлії, примхливий зозулинець, привітні братки, веселі грицики, тендітні смолянки, золотавий льонок, в’юнки, козельці, курячі очкі. Можна годинами милуватись полотном і всього не побачити. Сокирки, квіточок — ласкавих і скромних — дивляться на нас з картини. Квіти, разом і кожна окремо, ніби дихають і сміються. Тут уся пишність української землі, виплекана сонцем.

Як ви думаєте: чи довго малювала художниця свою картину? Авжеж, немало часу пішло на створення такої краси. Кожну квіточку Катерини Білокур малювала лише з натури. Днями, тижнями, а то й місяцями блукала художниця рідними полями, відшукуючи серед дивовижного палахкотіння квітів саме той промінчик краси, що відразу запалювала її творчу фантазію. Художниця вміла побачити мальовничість і незвичайність у звичайній, на перший погляд, травинці. Ця особлива увага до рослин відбивалась, як у дзеркалі, в її картинах. Що ви можете сказати про точність малюнка Катерини Білокур? Так, він загострено чіткий. Художниця ретельно вимальовувала кожен білинку, кожен прожилку квіткової пелюстки, гранично наближуючи зображення до природи. Придивіться до польових квітів на полотнах Катерини Білокур — це майстерність у відтворенні форм і барв рослинного світу! У картині немає повторів — кожна квітка вирає особливою, лише їй притаманною красою.

Зверніть увагу на розташування квітів на полотні — вони розкидані по всій картині, ніби утворюючи хоровод навколо її центру. Наші погляди неминуче зупиняться на цьому місці. Квіти неначе розступились, утворивши невеличке “віконечко”, через яке з квіткової гушави виринають золотаві колоски. Чому, на вашу думку, у самісінькому центрі полотна, ніби на почесному місці, художниця малює колоски? Мабуть, вона хотіла підкреслити вагомість і значущість хлібного колоска як основи людського життя. Ця деталь у картині не є випадковою. Хлібний колосок володар полів — царює у живому колі квітів, ніби об’єднуючи всі рослини.

могутньому потязі до сонця. Так з маленьких деталей на картині виростає
лірика поезія природи.

Зуважте, яке глибоке і тонке відчуття кольору випромінює ця картина.
Спробуйте перелічити барви. Важко? Авжеж, просто неможливо відтворити
барвами все багатство палітри Катерини Білокур. Ось пломеніють усі
тінки червоного — від блідо-рожевого до густо-вишневого та бузково-
жовтого. Милують око спалахи жовтого та жовтогарячого кольору.
Лискує соковита зелень листочків. Але все те підпорядковано одному-
єдиному кольору, який владарює на картині. Визначте його самостійно.
Квіти ніби гойдаються в синьо-голубому серпанку. М'якими
тінками — від ніжно-блакитного до густого синього — котиться той колір
по полотну. Чому, на вашу думку, художниця заливає картину загадковим
світлом? Що нагадує вам це таємниче марево? Як найсолідша
— примарна і тремтлива, як чудовий сон — дивний і фантастичний,
падає у нашу свідомість ця картина. Часом здається, що ми потрапили
в раю — прекрасне царство флори. З картини ніби ллється тиха чарівна
лірика, у такт якій легенько похитуються квіти...

Які почуття народжує у вас споглядання цієї картини? Якщо душа
радіє й радіє — то правдива ознака того, що художниця змогла розкрити
свою таємницю. Катерина Білокур осягнула силу квітів. А чи зрозуміли
ви її? Авжеж, та сила — у красі. Не розумом, скоріше серцем відчула
художниця виразний знак уваги, що посилає земля людям. Природа дарує
нам квіти як найкращий вияв краси, як найбільший доказ її існування
в цьому світі. Не можна любити свою землю, дивлячись на неї байдужими
оком. Цю істину стверджує творчість славної українки, все життя якої
було освячено дивовижною жагою краси та полум'яною любов'ю до рідного
краю. Епіграфом до її дивовижних картин звучать рядки Максима Рильського:

Люби природу не як символ
Душі своєї.
Люби природу не для себе,
Люби для неї.
Вона — не тільки тема вірша
Або картини —
В ній є висоти незміримі
Й святі глибини.
У неї є душа могуча,
Порив є в неї,
Що більші над усі пориви
Душі твоєї.
Вона — це мати. Будь же сином
А не естетом,
І станеш ти не папірняним —
Живим поетом!

4. ОРГАНІЗАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ І ТВОРЧОСТІ У ПРИРОДІ

Любити природу — означає не лише милуватися її виразністю та досконалістю. Гуманізм у ставленні до довкілля визначається готовністю дитини вчасно прийти на допомогу усьому живому у природі. Небайдуже серце і дбайливі руки є запорукою справжньої — діяльної — любові до рідної землі. Кожна рослинка, кожна тваринка на нашій планеті потребують уважного, чуйного, дійсно гуманного ставлення з боку дітей. Тому процес гуманістичного виховання учнів повинен обов'язково передбачати екологічно доцільні форми організації дитячої праці у творчості в природі.

Вихователю слід пам'ятати, що процес трудової діяльності школярів спонукається різноманітними мотивами — пізнавальними, утилітарними, суспільними та ін. Проте важливо, щоб дитина, працюючи на природі, керувалась також етичними та естетичними мотивами. Саме вони є надійною підґрунтям гуманного ставлення до довкілля. Емоційно-художнє освоєння природи, методика якого частково висвітлена вище, має органічно переходити в активні форми дитячої творчості. Все в природі, до чого лине дитяча думка і торкається дитяча рука, має бути зігріте співчуттям і ніжністю. Учні повинні вміти однаковою мірою і відчувати красу природи, і оберігати її від наруги, невігласа, і творчою працею примножувати її.

Гуманістичне виховання молодших школярів передбачає прилучення їх до посильних трудових справ, в ході яких учні набувають конкретні навички і уміння допомоги природі. Процес такої праці повинен бути одухотворений творчо-зацікавленим ставленням дітей до краси навколишнього світу. Без творчої основи праця у природі втрачає свій гуманістичний смисл, тому будь-яка трудова справа, запропонована вихователем, має стимулювати дитячу самодіяльність, ініціативність, кмітливість, фантазію.

Кожен педагог знає, що милування довкіллям або ж його художнє відтворення у мистецтві, а також правильна організація трудової діяльності у природі завжди породжують у дитини потребу виявити своє почуття. Це може бути просте емоційне судження — імпульсивне і нерозгорнуте, на яке здатні майже всі діти. Але як тішити учителя найменша спроба учня передати своє ставлення до природи в цікавій художній формі! Такі спроби потрібно всіляко заохочувати. Більше того, потяг дітей до творчого осмислення краси навколишнього світу варто спеціально розвивати — це якнайкраще впливає на гуманізацію особистості школярів. У процесі творчого відтворення природи учні значно зближуються з нею, активно оволодівають "мовою" її краси і виразності, намагаються творчо визначити власне — людське — місце у навколишньому світі.

Організація художньої творчості учнів у позаурочний час повинна зберігати дитячий потяг до яскравих нестандартних форм. Краса природи зобов'язує вчителя до пошуку нових урочисто-піднесених проявів відносного спілкування з нею. Це повинно стати часом вільної самореалізації дитини, натхненої невичерпною фантазією природи. Такі форми залучення учнів до творчості мають ґрунтуватися на небуденності, антиутилітаризмі людського ставлення до світу, звільняючи дітей від вродженого прагматизму і корисливості по відношенню до природи. Такі елементи творчості повинні народжувати енергію доброти і співпереживання, зобов'язані нести дітям радісне збудження, щирість переживань, піднесений настрій. Саме таке концентроване відчуття насолоди красою та повною досконалістю природи надовго зберігається пам'яттю як щастя і щедро зростає згодом у свідомості дитини гуманізмом у ставленні до довкілля. Пропонуємо конкретні форми організації дитячої праці і творчості в природі в позаурочний час.

ТРУДОВІ СПРАВИ

Процес виховної роботи з молодшими школярами може включати різноманітні трудові справи для "природи", зокрема "Джерельце", "Пташині їдальні", "Аптека Айболітя", "Колосок", "Осіння комора", "Наш квітничок", "Друзі лісу", "Юні сад оводи", "Лицарі землі", "Зустріч з квітами", "Зимові гостинці", "Наш куточок краси", "Сад Матері", "Швидка зелена допомога", "Зелена сторінка Червоної книги" та ін. Всі трудові справи, що пропонуються дітям, мають відповідати наступним вимогам:

- бути посильними для учнів певного віку і враховувати їх психофізіологічні особливості;
- бути цікавими для дітей і включати різноманітні форми трудової діяльності у природі;
- бути суспільно значущими і спонукати школярів до виконання людського обов'язку перед природою;
- бути екологічно доцільними і спрямовувати зусилля дітей на збереження природи рідного краю і планети взагалі.

Організація трудових справ у природі включає декілька етапів.

По-перше, варто як слід підготувати учнів до конкретної трудової справи. Насамперед, це створення необхідної установки на майбутній процес трудової діяльності, що визначить емоційно-психологічну готовність дітей до неї. Грамотно проведена вихователем чи фахівцем у галузі природоохоронної роботи попередня бесіда налаштує учнів на дієву допомогу природі і людям. Слід уникати менторського тону, наказових інтонацій і закликів. Викладений матеріал має зацікавити дітей і спонукати їх до природоохоронної роботи. Варто стимулювати колективну творчу діяльність школярів навіть на підготовчому етапі

(пошук цікавих матеріалів, загадок, ілюстрацій для вікторин; проведення екологічних розвідок; підготовка презентацій об'єктів природи тощо).
Попередньо слід визначити конкретну програму дій і підготувати знаряддя праці.

По-друге, хід трудової справи повинен включати оптимальний вибір місця і способу дій учнів, чіткий розподіл доручень, поточний інструментальний контроль вихователя, контроль за правильністю і точністю дій школярів на прикладі заохочення творчої ініціативи вихованців, підведення підсумків трудової справи з проектуванням її найближчих наслідків (складання графіку чергувань, картотеки швидкої допомоги, екологічних карт тощо).

По-третє, кожна трудова справа у природі має викликати у дітей бажання поділитися почуттями з однолітками, тому доцільними стають підготовка колективних дописів у шкільну газету, випуск фотомонтажів, організація виставок дитячих малюнків тощо.

Аптека Айболитя

Мета трудової справи — ознайомлення учнів з цілющими властивостями лікарських рослин, формування навичок їх збирання з метою надання допомоги хворим людям.

Підготовча робота — проведення ознайомлювальної бесіди з елементами колективної творчої діяльності дітей на тему "Чар-зілля":

- ♦ вступне слово вчителя про необхідність милосердного ставлення до хворих людей і можливості надання їм посильної допомоги;
- ♦ зустріч з лікарем-фітотерапевтом, у ході якої діти знайомляться з лікувальними властивостями рослин та правилами їх збирання, сушіння і зберігання;
- ♦ вікторина-презентація "Впізнай нас" — представлення творчих мікрогруп з числа учнів деяких лікарських рослин (наприклад, шипшини, ромашки, конвалії, звіробою, м'яти, подорожника, кропиви, мати-й-мачухи тощо) із включенням опису зовнішніх ознак, демонстрації фотографій чи малюнків, розгадування загадок;
- ♦ підсумкове формулювання дітьми правил пошуку і збирання лікарських рослин.

Допоміжний художній матеріал для бесіди.

Травознай

Йде Василько через поле,
Через гай...
Прозивають його в школі —
Т р а в о з н а й.
Бачить в луці він і в пуці
Ліків глек.

Він зело збира цілюще
Для аптек.
Наче з медом хліба скибку,
Наш Василь
Запажного цвіту в липки
Попросив.
— Що ж, неси мене до люду
На зиму:
Як рукою, з них простуду
Я зніму.
І галявина
Відкрила свій запас.
Загула вона
Джмелями
В ранній час:
— Подивися, хлопче, тільки
На луги:
Тезки ось твої — васильки
Навкруги,
Миколайчики
Й петрові батоги.
І, здається, наокільна
Вся земля
Обвиває квітом-зіллям
Василя:
— Ти дивинку мою кожну
Помічай:
Материнку,
Подорожник,
Молочай.
Рви ромашку,
Жовту кашку,
Деревій.
Пий з вітрами
Мої трави —
Здоровій!

(Віктор Кочевський).

Лікар в зеленім халаті

В халаті зеленім
Той лікар чудовий.
Він кличе в сади,
У гаї та діброви.

І шепче на вухо:
“Повір, що корисні
Повітря весняне,
Суниці та вишні.

І літнє повітря
Та яблука й сливи
Для тебе, щоб ріс ти
Здоровим, щасливим...”
А хто ж отой лікар
В халаті зеленім?
Живе він у груші,
У яблуні, клені,

В лимоні, березі,
Гранаті, чинарі...
Живе проміж нами
Із сонцем у парі.
А хто він — підкажуть
І поле, і гай...
Ти краще подумай
І сам відгадай.

(Рауф Таліпов (переклад С. Жупанина))

Хід трудової справи:

- ♦ вибір маршруту та місць збирання лікарських рослин;
- ♦ поточний інструктаж;
- ♦ збирання рослин та співставлення їх зі зразками;
- ♦ сушіння зібраних рослин;
- ♦ здавання зібраних рослин на приймальний пункт;
- ♦ підведення підсумків трудової справи (подяки, премії, нагороди);
- ♦ підготовка виставки дитячих творчих робіт на тему “Рослини — наші друзі”.

Пташині їдальні

Мета трудової справи — ознайомлення учнів з особливостями зимових птахів, формування навичок їх підгодівлі; виховання у дітей гуманного ставлення до природи.

Підготовча робота — проведення настановчої бесіди на тему “Наші перні друзі”:

- ♦ вступне слово вчителя про необхідність допомоги мешканцям природи у важкий осінньо-зимовий та ранньовесняний час;
- ♦ зустріч з фахівцем у галузі орнітології для ознайомлення дітей з окремими видами осілих птахів та їх підгодівлею;
- ♦ гра-вікторина “Хто що їсть” із застосуванням спеціально виготовлених карток із зображенням осілих птахів (горобця, ворони, синиці, снігура, дятла, щигля, омелюха, шишкаря, сороки, чижа, вівсянки тощо) та видів пташиного корму (сім’я та плодів берези, вільхи, реп’яха, ясеня, насіння соняшника, гарбуза, кавуна; ягід калини, горобини, шипшини, зерен пшениці; несоленого сала тощо);
- ♦ демонстрація різноманітних годівничок для підгодівлі птахів та розподіл доручень між мікрогрупами з числа учнів з метою залучення їх до самостійного виготовлення годівниць.

Допоміжний художній матеріал для бесіди.

Щиглі

На щоглах бадилін
Коло пустих токів

Антена павутиниться осіння...
Щиглі весь день скубуть
Чуби у будяків,
Шукаючи солодкого насіння.
Скубуть — аж пух летить...
А в полі — ні зерна...
Ну як цій зграйці звістку передати:
— Не бідкайтесь!
Я вам біля вікна
Насипав зранку щедрої принади

(Віктор Кочевський).

Я люблю свою синицю

Я люблю свою синицю —
всюдисушу, добру птицю,
роботяшу і невтомну,
а до того ж срібномовну.
Що вона в саду на вітті
Найспівучіша у світі.
І привітна повсякчас, —
так завжди стрічає нас.
Треба нашій трудівниці
взимку винести пшениці,
у морози ж — до вікна
палюбки летить вона.

Над гаями, над ланами
та синиця всюди з нами.
І для всіх вона охоче
в січні ще весну пророчить.
Птахо люба, птахо мила,
сонцевісна, легкокрила.
Ти і співом, і любов'ю
Сонце водиш за собою.
Чи щебечеш, чи сумуєш, —
ти ж і нам його даруєш.
І тому надворі, в хаті
Сонцем змалку ми багаті

(Микола Сингаївський).

Що просив горобчик?

Скрізь мороз лютує,
Микола танцює,
А горобчик між снігами
Мерзне, голодує.
— Залітай до хати.
Що в нас багато:
Ось халва і мандарини,

Ось горіхи й апельсини...
Можеш вибирати.
А горобчик мовив:
— Все у вас чудове,
Та мені лиш крихту

хліба

Дайте в день зимовий!

(Левон Міріджанян (переклад С. Жупанина)).

Трудової справи:

Вибір місць розвішування годівничок;
Влаштування виготовлених годівничок (полички для кормів,
будиночка для кормів, курінька, пляшки-годівнички та ін.);
Точний інструктаж;
Вміщення корму в годівничках;

- ♦ закріплення за окремими годівничками “шеф-поварів” з числа дітей та затвердження графіка чергування для вчасної підгодівлі птахів;
- ♦ фотографування для шкільної фотогазети “Ми за них відповідаємо”.

Джерельце

Мета трудової справи — формування в учнів активної громадянської позиції щодо збереження водних багатств планети; виховання людяного ставлення до природи у розмаїтті її об’єктів та явищ.

Підготовча робота — проведення на народознавчому матеріалі морально-етичної бесіди “Будь здоровий, як вода”.

Матеріал для бесіди.

Без води життя гине — в’яне квітка, страждає звір, змовкає пташка. Все живе на землі потребує води. Кожна її крапля є дорогішим даром природи. Вода напуває землю, а земля годує людину. Люди завжди розуміли значення води у своєму житті і упродовж багатьох віків освідували її як основу буття. Серед наших предків існувало справжнє поклоніння воді. Обожнювалось усе — море, озеро, річка, джерело, криничка. У давнину любили молитися над водою, навіть приносили жертви озерам і криницям. Народ поважав воду як святу стихію, від якої залежали його щастя і добробут. В уяві стародавніх людей вода була старшою за все інше на землі — дерева, рослини, тварини. Вважалося, що вона з’явилась на самому початку утворення світу. Колись у замовляннях так і звертали до води: “Водичко, найстарша сестричко”.

Шанобливе ставлення наших предків до води виявилось і в обрядах освячення, яке відбувалось під час Водохреща і Стрітення. Йорданська і стрітенська вода вважалась цілющою — її пили, нею змашували хворі місця, вмивалися, купалися в ній. За стародавніми віруваннями, вода додавало людям здоров’я і вроди. Животворною силою наділяв народ і “непечату воду” — ту, яку першою зачерпують до сходу сонця з річки чи криниці. Звідси народжувалося трепетне ставлення стародавніх людей до криниць та водоймищ. Річки з давніх-давен одухотворялись народною фантазією — їх уявляли судинами землі, якими тече вода (як людини кров). Люди вчилися розуміти “голос” води: їм здавалось, що річка то лагідно розмовляє з ними, то грізно стогне і реве. Дуже часто річки порівнювались з богинями, які народ намагався улестити палкими молитвами. Поважливе ставлення до криниць підштовхувало наших предків до їх освячення — над ними світили свічки, ставили хрести, образи каплички. Криниці здавна вважались святим місцем, біля якого не можна було лаятись чи говорити неправду.

На Україні одвічно шанувались джерела. Чистота та бездоганні смакові якості джерельної води сприяли тому, що народ надавав їй символічне значення — вода вважалась живою, тобто особливо цілющою. Такою вона згадується у народних оповіданнях та казках. За уявленнями, жива вода

Надавала сили, зцілювала рани і повертала до життя. Водночас у народній фантазії народжувався образ мертвої води — забрудненої, спотвореної бездушним ставленням. Вона завжди ніби мстить людам усілякими хворобами і хворобами, тому тяжким гріхом було плюнути у воду чи забруднити. Кришталево чисту воду оспівували і ретельно оберігали. Таку воду наші предки на знак особливої шани пили з непокритою головою.

Вода одвічно вражала своєю силою та енергією. Зачаровано спостерігаючи весняний льодохід, повінь, морський шторм або водоспад, люди поклонялися нестримній силі води. Її могутня стихія високо шанувалась. Мабуть, звідси і приказка-побажання: “Будь здоровий, як вода”. Заохплюючись красою водної стихії, її наділяли справедливістю та здатністю до пророкування. Під час деяких народних свят молодь навіть ворожила на воді, бажаючи зазирнути у майбутнє. У нашій мові і тепер відчуваються залишки вірувань тих часів, коли судили водою, — і досі не втратили популярності стародавні приказки: “Правда у воді не тоне й у вогні не горить”, “Вивести на чисту воду” та ін. В Україні були досить поширені обряди купання, обливання, збирання роси — вважалося, що вода змиває з людини усяке зло.

Нерідко воді надавали певних людських якостей — люди хотіли бачити її не грізною бездушною стихією, а добрим другом, вірним помічником і захисником. Вода часто згадується в українських народних піснях: “Тихо, тихо Дунай воду несе”, “Тече вода каламутна”, “Через греблю вода рине”, “І лід тріщить, і вода плющить” та ін. В народі її стан тісно пов’язано з почуттями людини: коли вода тиха, прозора — радісно, а коли каламутна — горе, смуток. У багатьох піснях оспівується краса здорової чистої води, здатної оберігати молодість і вроду людини (“На кладочці дмивалася”, “Десь тут була подоляночка”).

Приваблювала людину і невинність могутньої течії води, яка уособлювала плин самого життя і викликала в людській уяві яскраві образи, що знайшли своє втілення в народних загадках про воду: “Не динь, а біжить”, “Не ліс, а шумить”, “Без рук, без ніг, а цілий світ перейде” та ін. Народ особливо ніжно поетизував у власній творчості воду, її життєдайну силу, енергію, красу і передавав ті почуття майбутнім поколінням, заповідаючи берегти цей неоціненний дар природи.

Запитання і завдання дітям, можливі для використання під час бесіди.

— Спробуйте назвати все, що не може жити без води. А навіщо, на вашу думку, вода людині?

— Чому народ називав водичку “найстаршою сестричкою”? Кого стародавні люди вважали сестрами води?

— Хто з вас бачив обряд освячення води? Де і як це відбувалось?

— Згадайте відомий вірш Т. Шевченка, в якому яскраво втілено грізну стихію води і талановито відтворено її “голос” (“Рече та стогне Дніпр широкий”).

— Чому в давнину не можна було говорити неправду біля криниці?
 — Яку воду можна вважати живою? А коли вода стає мертвою?
 — Згадайте народні казки, в яких йдеться про живу і мертву воду
 (наприклад: “Котигорошко”, “Казка про Івана-богатиря”, “Шовковий
 держава”, “Жива і мертва вода” та ін.).

— Пригадайте казку про Іллю Муромця та Солов’я-Розбійника. В який
 момент Ілля Муромець одужав після тридцятирічної хвороби? (Можливою
 відповідь: коли три дідусі дали йому випити кухоль води.)

— Під час яких народних свят люди шанобливо звертаються до води?

— Хто знає, як відбувається ворожіння на воді під час свята Івана Купала?
 Згадаймо пісню “Десять тут була Подоляночка” і заспіваймо її. Чому
 народ пов’язує молодість і красу подоляночки з водою?

— Що означає шанувати воду? Як, по-вашому, її можна оберігати?

— Чи траплялось вам знайти джерело? Якими були ваші дії?

Затвердження програми майбутніх дій:

- утворення пошукових груп (“розвідників”);
- розробка плану пошуку джерел;
- підготовка необхідних знарядь праці.

Допоміжний художній матеріал для бесіди.

Радіє джерело

У полі при долині,	У спеку хлібороби
Як вийти за село, —	До нього часто йдуть.
В живій криниці б’ється	І радісно джерельцю,
Прозоре джерело.	Що з нього воду п’ють.

Нехай вода іскриться,
 Джерельце чисто б’є.
 Нехай жива криниця
 Здоров’я нам дає

(Микола Сингаївський).

Криниця

Край стежки, у полі
 В рясну косовицю
 Я викопав людям
 Глибоку криницю.
 Прозора та чиста,
 Як небо, ясна,
 Ще й квітами, травами
 Пахне вона.
 В ній райдуга стрічки
 Свої умивала
 І навіть, повірте,
 Гарнішою стала.

Зове перехожих:
 — Спиніться в путі!
 Такої води
 Не пили у житті.
 Сюди прилітали
 Ще й диво-жар-птиці,
 Пили, смакували
 Водю з криниці.
 Несли косарі
 На луг її вранці,
 Пили комбайнери,
 Натомлені в праці.

В людей веселяють,
Яснішають лица,
Їм силу бадьору
Вернула криниця

(*Степан Жупанин*).

Хід трудової справи:

- ♦ вибір маршруту згідно з даними “розвідки”;
- ♦ пошук джерел;
- ♦ поточний інструктаж;
- ♦ розчищення знайдених джерел;
- ♦ огороження джерел, встановлення пам’ятних табличок;
- ♦ створення карти джерел певної місцевості;
- ♦ підготовка колективного допису до шкільного екологічного журналу на тему “Захистимо джерела нашого краю”.

Наш квітничок

Мета трудової справи — виховання у дітей естетичного ставлення до світу рослин, формування навичок догляду за квітами, розвиток потреби творчої праці на природі.

Підготовча робота — проведення на народознавчому матеріалі естетичної бесіди “Квіти України”.

Матеріал для бесіди.

Споконвічно шанують в Україні квіти. Либонь, нема жодної української хати, біля якої дбайливі руки господині не влаштували б яскравих квіткових острівців. Вони милують око, ніжно хвилюють душу, міцно прив’язують наші серця до рідної домівки.

Наші предки обожнювали квіти, вважаючи, що цей досконалий витвір природи даровано людям Богом. Із сивої давнини прийшов до нас гарний звичай плести вінки і прикрашатися ними під час різних народних свят. Найпочесніше місце в українській хаті завжди відводилось освяченим рослинам. На Трійцю селяни розвішували на стінах житла клечання, збирали хату снопами лепехи, прикрашали образи пучечками пахучих васильків, м’яти, материнки. Під час весняних обрядових дійств молодь виконувала хороводи та співала ігрових пісень, шанобливо звертаючись до квітів і славлячи їхню красу. Рослини, зокрема квіти, були предметом особливого поклоніння на Івана Купала.

А тепер вслухаймося в назви квітів: медунка, зірочник, жовтяниця... Які гарні і влучні імена давав народ рослинам! В їх основі — захоплення кольором, формою квітки, її запахом. І дійсно, придивіться уважно до ромашки — наче королева у пишній короні стоїть вона серед трави. Недарма звать її в народі королицею. А на воді хитаються блискучі жовті глечики — народна спостережливість не обминула виразної форми

їх пелюсток. Триколірну фіалку, що дивує нас одночасно синіми і жовтими квіточками, люди ласкаво звать братками. Наче маленькі хлоп'ята розбіглися по полях грицики, миколайчики, васильки — так ласкаво називають на Україні прості придорожні квіточки. Скільки ніжної уваги і сердечності у цих назвах! Народна фантазія могла опоетизувати найскромнішу квіточку. Це добре відбилося у народних загадках, зокрема — Стоять у лузі сестрички: золотенькі очі, білі вії.

(Ромашки.)

— Рoste біла, а подує вітер — облітає.

(Кульбаба.)

Деяким рослинам наші предки приписували навіть магічне значення. Могутнім оберегом вважалася квітка тирличу, яка, за народними віруваннями, відганяла нечисту силу. З давніх-давен шанують в Україні синьоокий барвінок. Завжди свіжий і зелений навіть під снігом, він став символом вічного життя, міцного кохання, щасливого шлюбу, тому ця квіточка часто зустрічається у весільних обрядах. З хрещатого барвінка плетуть весільні вінки. Цю рослину охоче садять біля хати на знак вічного родинного щастя.

Увагу людей завжди привертала яскрава краса маків. У народі співають:

Нема цвіту кращого від маківочки,
Нема роду милішого від матіночки.

А про васильки є народна оповідь: був собі колись молодий і гарний хлопець. На Зелені свята заманила його русалка в поле, залоскотала і перетворила на синю квітку. Відтоді й ростуть у полі ті гарні, трохи сумні квіточки. А звать їх ім'ям хлопця — васильками.

Буваючи в полі, зверніть увагу на світло-сині зорі квітів цикорію. Це — петрів батіг. Його довге стебло майже безлисте. Якщо ним змахувати, то воно свистить, як справжній батіг. У народі назву цієї квітки пов'язують з ім'ям апостола Петра — учня Ісуса Христа. Цього святого вважали покровителем полів. Народ вірив, що апостол Петро, йдучи межею хльоскає прутиком цикорію, як батіжком. А жучки і мушки, що сидять на колосі, злітають від того звуку догори і не сміють переводити хліба. Отже, стародавні люди вважали цю рослину рятівницею хліба.

Ось так широко, чуйно і вдячно оспівана краса квітів у народній творчості. Без цієї краси люди не уявляли свого життя, і це спонукало їх берегти той безцінний дар природи.

Запитання і завдання, рекомендовані для використання під час бесіди.

— Які квіти можна найчастіше побачити біля української хати?

(Можливі відповіді: чорнобривці, рожі, барвінок, жоржини, айстри, півники та ін.)

— Чи вмієте ви плести вінки? Під час яких народних свят це роблять?

— Згадайте веснянки, в яких оспівуються квіти.

(Можливі відповіді: "При долині мак", "А ми рутоньку посієм", "Плету, плету ліс" тощо.)

— Які народні назви квітів ви пам'ятаєте? Спробуйте пояснити їхнє походження.

— Які казки про квіти ви знаєте?

— Назвіть українські народні пісні, в яких згадуються квіти.

(Можливі відповіді: "Цвіте терен", "Стелися, барвінку", "Ой зацвіла рожа край вікна", "Ой зацвіла синя квітка" та ін.)

— Назвіть улюблені квіти своїх мам і бабусь.

— Яку квітку виростили ви особисто? Чи допомагали ви кому-небудь розбити квітничок?

Проектування майбутньої творчої праці у природі:

— розробка ескізів квітника на шкільному подвір'ї;

— утворення мікрогруп з числа учнів і розподіл між ними доручень;

— підготовка необхідних знарядь праці, розсади та ін.

Допоміжний художній матеріал для бесіди.

У квітів сьогодні свято —

Чуєте пахощі в нашім дворі?

Квіти розквітли в ранковій порі.

Тут на світанку сам дощик ходив,

Білу лілею від сну розбудив.

Чисто помилися мальви в росі —

Личенька круглі, рожеві усі.

Нижче над ними красольки дрібні

Понапинали хустинки-вогні.

Он поставали майори у ряд,

Ніби зібралися йти на парад.

Тут чорнобривці чорняві в гурті,

В повнім цвіту — повняки золоті.

Синій паничик заліз аж на тин,

Просить в танок гордовитих жоржин.

Білій лілеї майор уклонивсь —

Сонцем одразу квітник освітивсь!

Бджілка на скрипку заграла в цей час.

Джміль прилетів і приніс контрабас.

Музика лине — почався танок.

Свято ж сьогодні у наших квіток!

(Марія Познанська).

Невмируща трава

Я травинку-живинку

бережу, мов красу,

їй у спеку палющу

я води принесу.

Зацвіте все навколо,

в небо зринуть пісні.

І травинка-росинка
усміхнеться мені
(Микола Сингаївський).

Хід трудової справи:

- ♦ пошук місця майбутнього квітника;
 - ♦ вибір найкращого ескізу квітника і затвердження девізу;
 - ♦ підбір відповідної квіткової розсади з урахуванням кольорових характеристик, пропорцій, часу цвітіння та ін.;
- (Наприклад, клумба "Вогнище": по центру — сальвії, по бордюру — чорнобривці; альпійська гірка "Очі землі" — братки і стокротки у провіта між камінням; стіна "Квітковий водоспад" — настурція чи пахучий горошок.)
- ♦ обробка ґрунту, висаджування квіткової розсади відповідно до обраного варіанта;
 - ♦ поточний інструктаж;
 - ♦ затвердження графіка чергування по догляду за квітником;
 - ♦ організація виставки дитячих малюнків на тему "Наш квітничок".

Швидка зелена допомога

Мета трудової справи — виховання у дітей співчутливого і дбайливого ставлення до світу рослин, формування навичок догляду за деревами і кущами.

Підготовча робота — проведення на народознавчому матеріалі естетичної бесіди "Дерева мого краю".

Матеріал для бесіди.

Колись видатна українська поетеса Леся Українка сказала: "Німого в лісі нема нічого". Ці слова якнайкраще передають уявлення наших предків про світ рослин. Українці споконвіку глибоко шанували дерева, навіть обожнювали їх. Здавна відоме їхнє деревопоклонство. Давні слов'яни молилися божеству рослинності, випрошуючи у нього прихильності і щедрості. Численні народні легенди і вірування сповнені зворушливих звертань людей до дерева, яке в їхній уяві набуває значення символу, навіть оберега. Серед традиційних святкових ритуалів, що прийшли з давнини й існують на Україні дотепер, є вшанування різних дерев.

Так, особливою повагою і любов'ю у нашого народу користується верба. Не уявити, либонь, українського села без річки чи ставка, в чистій воді яких милуються своєю вродою кучеряві верби. Недарма кажуть: "Без верби і калини нема України". З найдавніших часів наші предки вірили, що верба має чарівну силу і боронить людей, житло та худобу від злих сил, які прокидаються навесні разом із природою. За тиждень до Великодня християни відзначають Вербну неділю. Освячена цього дня лоза мала дарувати здоров'я, силу. "Будь великий, як верба...", — приказували,

Вдаряючи свяченою гілкою. Вірили, що та гілочка збереже хату від грому, віджене нечисть від худоби, додасть сил немічній, хворій людині.

Не меншою популярністю у слов'ян користувався дуб. За уявленнями наших предків, він був першоджерелом світу, бо зріс на піску, піднятому з дна первісного океану. Людей вражала міць і велич цього дерева. У народних віруваннях є багато посилянь на магічну силу дуба. "Нехай ваш синочок росте, як дубочок", — бажали на хрестинах хлопчиків й вірили, що виросте він міцним, як дерево. Шанобливе ставлення до дуба народ переносив і на речі, виготовлені з його деревини. Вважалося, що вони додають сили і здоров'я господарю.

Шанують на Україні і тополю — високу, струнку, тендітну. В народних легендах це дерево часто порівнюють з дівчиною. Може, тому щороку на Зелені свята водять дівчата "тополю". Обирають найкращу, зв'язують їй руки над головою, прикрашають стрічками, квітами і з піснями ведуть по селу.

А ось сосну, за народними переказами, благословив сам Бог. Адже напередодні розп'яття Ісуса виявилось, що це дерево непридатне ані на хреста, ані на цвяхи для нього. Відтоді сосна вічно зелена й радісно шумить, а її шишки вважаються символом плодючості.

В українській народній творчості шанобливо оспівується краса дерева — одвічного союзника і помічника людини. В піснях, казках, приказках народ наділяє дерева людськими переживаннями та почуттями. Вербу, тополю, липу народна уява перетворює на дівчат. Парубків часто порівнюють з дубами, яворами, наприклад:

Ой стоїть козак, як явір над водою,
Зазеленівся, як барвінок весною.

Натхненно оспівується у народній творчості краса рослинного світу. Ось як влучно говорить про дерева у народних загадках:

— Біла, а не сніг; зелена, а не лист; кучерява, а без волосся.

(Береза.)

— Всі пани скинули жупани, а одна пані залишилась в жупані.

(Ялина.)

Давні українці не відокремлювали себе від природи, вважаючи своє життя частиною великого і вельми розмаїтого світу, тому й до дерев ставилися з особливою, щирою ніжністю. Важким гріхом вважалося зірвати з дерева кору, що уподібнювалась людській шкірі. Не можна було без потреби ламати гілки чи різати стовбур ножем — сік дерева уособлював людські сльози. Люди завжди допомагали деревам: підпирали обважнілі гілки, зламані — підв'язували, збирали з листочків гусінь, а на зиму тепло обгортали стовбури. З покоління в покоління передавалась ця нехитра наука любові до дерева, яке, за влучним народним висловом, "весною веселить, влітку холодить, восени годує".

Запитання і завдання, рекомендовані для використання під час бесіди.

— Яке дерево подобається вам найбільше? Чому?

— Що ви знаєте про дерева-обереги?

(Наприклад: ясен (кора, гілки, попіл), за народними віруваннями оберігав від гадюк; осика, верба — від нечистої сили та ін.)

— Яке дерево зацвітає першим, даруючи світу пухнасті жовті котики?

— Чому вербу вважають символом України?

— Хто бачив купальське дерево? Розкажіть докладніше про обряд який ви спостерігали.

— Чому в народі часто кажуть: “Міцний, як дуб”?

— Чи є у вас речі, виготовлені з дубової деревини? Що ви можете про них сказати?

— Чому у народних легендах тополю порівнюють з дівчиною?

— Які легенди та казки про дерева ви знаєте?

— Згадайте українську народну казку “Про липку і зажерливу бабу”. Як дерево допомагало дідові й бабі? Чому наприкінці казки липка відмовила у бабиному проханні?

— Назвіть українські народні пісні, в яких згадуються дерева (наприклад: “Ой у полі верба”, “Ой ти дубе, дубе”, “Ой на горі два дубки”, “Стоїть явір над водою”, “У полі береза”, “В кінці греблі шумлять верби” та ін.). Спробуйте заспівати будь-яку з пісень.

— Чи доводилось вам садити дерево? Де і як це було?

— Коли ви востаннє допомагали деревам? Що саме робили?

Зачитування учням “термінових телеграм” від дерев про відсутність дощу, про нашествя комах-шкідників, про агресію бур’янів, про варварське поводження людей та ін.

Прийняття колективного рішення про “швидку” допомогу зеленим друзям (розробка програми дій, створення бригад швидкої допомоги, підготовка необхідного інструментарію).

Допоміжний художній матеріал для бесіди.

Зламана гілка

На яблунці	Як боляче мені!
Хтось гілку одчачнув,	Візьму я глини,
Рукою лиш махнув.	Замажу рану
І капле сік —	Яблунці-сестриці.
То слізеньки дрібні:	Ще й забинтую
— Як боляче,	Цю гілчину кволу,

І не засохне,
Хилячись додолу.
До стовбура
Поволі приросте,
Весною знову
Рясно зацвіте! (Степан Жупанин).

Виростає вишенька

Посадив я вишеньку	Одягнув я вишеньку
Навесні	В фартушок,
У садочку нашому,	В солом'яний тепленький
При вікні.	Кожушок.
А за літо вишенька	Ой, не злися, холоде,
Піросла,	Це дарма!
Осінь з гілок листячко	Не страшна вже вишеньці
Рознесла.	І зима

(*Степан Жупанин*).

Хід трудової справи:

- ♦ екологічна розвідка з метою пошуку “скривджених” дерев і кущів;
- ♦ поточний інструктаж;
- ♦ надання негайної допомоги зеленим насадженням у шкільному дворі, на вулицях, у скверах і парках: підбілювання дерев, знищення бур'янів, розпушення землі навколо стовбурів, поливання дерев та кущів, облаштування штучних гніздувань (синичників, шпаківень та ін.) для приваблення птахів; підв'язування зламаних гілок, замазування ран садовим варом тощо;
- ♦ підсумковий збір даних від бригад для реєстрації в екологічному щоденнику “неблагополучних” дерев та кущів з метою взяття їх на постійний контроль;
- ♦ створення картотеки “швидкої” допомоги зеленим друзям;
- ♦ підготовка фотомонтажу “Врятовані дерева”.

ТВОРЧІ ГОДИНИ

Виховна робота з молодшими школярами приховує у собі неабиякі можливості для організації так званих творчих годин з метою художнього втілення дитячих почуттів до природи. Така форма роботи не повинна нав'язуватись учням — потреба у творчому вираженні власного світовідношення має з'явитися спочатку в дітей і лише потім стати предметом опікування педагога.

Творчі години варто проводити не частіше одного разу на тиждень і не перетворювати їх на формальні “вправління”. Атмосфера таких годин має бути невимушеною, доброзичливою, широкою. Не можна нав'язувати дітям конкретні завдання, а потім прискіпливо оцінювати результат їх виконання. Слід дотримуватися таких умов:

- забезпечити варіативність вибору учнями виду творчої діяльності (словесної, музичної, графічної, предметно-пластичної тощо);
- створити необхідний емоційний фон для добровільного і якісного виконання школярами обраних завдань;
- позитивно оцінювати всі творчі спроби учнів виразити своє ставлення до природи, стимулюючи дитячу вигадку, фантазію, кмітливість, щирі емоційні прояви тощо.

Різноманітні творчі завдання, які пропонуються в межах конкретної творчої години, варто об'єднувати за тематичним принципом, наприклад: Місяць і зорі; А вже ясне сонечко припекло; Земля-землиця; Хай вічно струмує вода; Шумлять дерева мого краю; Квіти — очі землі; Тварини — мої друзі; Снігопад; Осінній листопад; Диво-веселка; Наша річка; Рідне небо; Ліс-богатир; Щедре поле та ін.

Отже, творчі години доречно присвячувати конкретним об'єктам чи явищам природи, емоційно-художнє освоєння яких дітьми відбувалося на попередніх етапах роботи. Пропонуємо приклади творчих годин для учнів 1-4 класів (завдання необхідно вибирати відповідно до вікових та індивідуальних можливостей дітей).

ТЕМА 1. Місяць і зорі

Орієнтовні завдання на вибір.

1. Пригадайте порівняння з народної творчості до слів “місяць” і “зірки” (наприклад: золота комора, золоте теля, баранець і вівці тощо). Придумайте на основі будь-якого з них казочку чи оповідання.

2. Доберіть власні порівняння до місяця чи зірок (наприклад: місяць — нічний ліхтарик, золотий човник, блискучий серпик; зірки — коштовне каміння, золотий пісок, дрібний горох тощо). Складіть на основі будь-якого з цих порівнянь невеличке оповідання.

3. Згадайте, як називають молодий місяць, — баранцем, окрайцем, долькою, скибкою, серпастим тощо. Спробуйте придумати свої порівняння і на їх основі складіть загадку. Наприклад:

Прикрашає неба синь
Срібно-білий апельсин.
Та його хтось надкусив —
Лише дольку залишив. (*Місяць.*)

4. Складіть чотиривірш про зорі, використовуючи такі рими: маленькі — дрібненькі; горять — мерехтять.

5. Продовжіть казку за початком.

“Зірка народилась над ранок, коли інші зорі вже збиралися спочити. Вона спалахнула таким яскравим світлом, що всі на небі перелякалися. Зорі затремтіли і почали гаснути. Місяць докірливо хитнув рижками і зник. “Світає”, — подумала новонароджена зірка і зітхнула. Їй зовсім не хотілося спати...”

6. Намалюйте зорепад.

7. Передайте вірш малюнком:

Ліворуч — місяць сплів мережку
І застилає нею стежку,

мов зараз буде в млі ясній
Цариця ночі йти по ній

(Олександр Олесь).

8. Придумайте пісню з такими словами:
У задрімалому темному морі
Тихо купалися яснії зорі.
9. Напишіть твір "Людина лине до зірок".

ТЕМА 2. Земля-землиця

Орієнтовні завдання на вибір.

1. Згадайте яскраві порівняння та ласкаві характеристики, якими наділена земля у народній творчості.

(Наприклад: родюча, плодюча, щедра, мила, багата, ситна та ін.)

Придумайте на їх основі загадку про землю, наприклад:

Завжди гарна, як на свято,
Мила, щедра і багата.
Як про неї добре дбати —
Нагодує всіх, як мати.

2. Складіть оповіданнячко на тему "Стрижене поле".
3. Намалюйте малюнок "Моя земля".
4. Придумайте і наспівайте мелодію осіннього (зимового, весняного) поля.
5. Заспівайте веснянку "Навчи мене, моя мати, як той льон опалати", супроводжуючи спів відповідними рухами, що імітують трудовий процес:

- Навчи мене, моя мати, як той льон
опалати.
- Отак, доню, пеленою, щоб не було
з половою.
- Навчи мене, моя мати, як той льон
сіяти.
- Отак, доню, як ти хоч, отак чисто,
волочисто.
- Навчи мене, моя мати, як той льон
збирати.
- Отак, доню, отак чисто, щоб не було
терміністо.
- Навчи мене, моя мати, як той льон
тіпати.
- Отак, доню, отак чисто, щоб не було
терміністо.

6. Придумайте за початком казочку:

"Земля міцно спала під снігом, але раптом прокинулась від шуму води. Струмочки галасували на весь світ: "Йде весна! Йде весна". Земля

з радістю відчула, як заграли соки у її сонному тілі. Вона струсила з снігу, глибоко зітхнула на повні груди і взялася за роботу...”

7. Складіть чотиривірш, використовуючи такі рими:
віє — половіє; пшениця — землиця.

8. Намалюйте вірш:

Жито дозріває

Жито дозріває,	Колоски схилились, —
На горі, за гаєм.	Це вони вклонились
Зерна обважніли	За тепло і соки
На міцнім стеблі.	Матері-землі

(*Степан Жупанин*).

9. Доберіть слова, які б влучно характеризували хліб, зокрема його смакові якості.

(Наприклад: смачний, м'який, пухкий, крихкий, пахучий, ароматний та ін.) Складіть на їх основі загадку, наприклад:

І грудкувате, і ніздрювате, і кисле, і крихке, а за все миліше.

10. Напишіть твір “Я не ображу рідної землі, бо я — людина”.

ТЕМА 3. Хай вічно струмує вода

Орієнтовні завдання на вибір.

1. Пригадайте яскраві характеристики, якими народ наділяв воду у власній творчості. Як, зокрема, говорять про смакові якості води?

(Наприклад: свіжа, чиста, прозора, прохолодна, мила, цілюща, солодка тощо). Складіть загадку на цю тему, як-от:

Вона сонцю найрідніша,
Вона в спеку — наймиліша.

2. Доберіть влучні характеристики для передачі особливостей руху води та сили її течії.

(Наприклад: стрімка, рухлива, швидка, шалена, грайлива, швидкоплинна, напориста, могутня, сильна та ін.)

Використайте будь-які характеристики для складання загадки про воду, наприклад:

Така сильна —
рукою не втримати.
Така швидка —
Конем не обігнати.

3. Намалюйте вірш:

Жива криничка

За селом у нас криничка,
неглибока, невеличка.
Клен шумить над нею листом,

в ній вода холодна й чиста.
Йдуть із поля трудівниці —
повертають до криниці.
Із відерцем ходить мати
чисту воду з неї брати.
Знають люди: як нап'єшся, —
наче сили наберешся.
І говорять: то криниця,
у якій жива водиця

(Микола Сингаївський).

4. Складіть віршик з такими римами:
в'ється — сміється; чиста — промениста.
5. Придумайте пісню річки за таким початком і заспівайте її.

Я ніколи не лежу,
Я завжди біжу, біжу.
Швидко я несу водицю
І не можу зупиниться...

6. Складіть за початком казку:

“Джерельце народилося вночі. Земля спала, щільно вкрита мороком, і нічого не чула. А її новонароджене дитячко вже хотіло жити, радіти, співати. Джерельце тихенько захлюпотіло і спробувало звільнитись від материнських обіймів. Але земля міцно тримала його у своєму сонному тілі. Джерельце аж заплакало від безсилля. Та ось настав ранок, і в ліс прийшли діти. Джерельце дуже зраділо і збуджено загомонило...”

7. Намалюйте повінь.

8. Придумайте казку “Жива вода”.

9. Пластичні імпровізації: спробуйте показати рухами бурхливу річку, плавну річку, море, весняний струмок тощо.

10. Напишіть твір “Людино, вклонися воді”.

ТЕМА 4. Шумлять дерева мого краю

Орієнтовні завдання на вибір.

1. Намалюйте за пам'яттю крони різних дерев — дуба, тополі, верби, ялини та ін. Що вони вам нагадують? Придумайте загадку про будь-яку з них, наприклад:

Над водою красуня тужила —
Сумно коси зелені схилила.

(Верба.)

2. Складіть казочку на одну з тем: Найсильніше дерево у лісі; Як побіліла береза; Звідки на деревах сережки; Про що думають дерева взимку та ін.

3. Заспівайте веснянку "Хвалилася береза" в хорівді, супроводжуючи спів відповідними рухами:

Хвалилася береза,
Хвалилася,
Хвалилася береза:
"Що я вгору висока,
Що я вгору,
Що я вгору висока;
Що я в корінь глибока,
Що я в корінь,
Що я в корінь глибока;
Що я гіллям кудрява,
Що я гіллям,
Що я гіллям кудрява;
Що на мені біла кора,
Що на мені,
Що на мені біла кора!.."

4. Підготуйте малюнки "Знову цвітуть каштани".

5. Складіть чотиривірш про дерева, використавши такі рими:
височіє — зеленіє; шумить — холодить.

6. Придумайте кінець до казки.

Щоб метелик не поколовся

Маленька дівчинка Зоя гуляла в саду. Вона підійшла до акації. На ній гострі-прегострі колючки.

Над акацією літав барвистий метелик. Ой, як же йому не страшно літати! Налетить на колючку — що ж тоді буде?!

Підійшла Зоя до акації. Зломила одну колючку, другу, третю...

(Василь Сухомлинський).

7. Відгадайте загадку. Може, дерево хворіє?

Чи злякалося на мить?

Чи замерзло серед літа

і листочками тремтить? *(Осика.)*

8. Складіть казочку "Чому тремтить осика".

9. Візьміть участь у пластичних імпровізаціях на вірсець: "Плакуча верба", "Тендітна берізка", "Дуб-богатир", "Злякана осика", "Струнка тополя".

10. Намалуйте вірш:

Смерічка

Стоїть смерічка на горі

У сонці, наче в янтарі.

І ми до неї в гості йдем —

Вона росте, і ми ростем.

Стоїть смерічка на горі

В снігу, неначе в киптарі.
І ми до неї в гості йдем —
Вона росте, і ми ростем

(Дмитро Павличко).

11. Напишіть твір “Дерева схожі на людей”.

ТЕМА 5. Квіти — очі землі

Орієнтовні завдання на вибір.

1. Заспівайте пісню про квіти, супроводжуючи спів відповідними рухами:

- А ми рутоньку посієм, посієм,
Зеленую руту, жовтий цвіт, посієм. /2/
- А ми рутоньку поподем, поподем,
Зеленую руту, жовтий цвіт, поподем. /2/
- А ми рутоньку нарвемо, нарвемо,
Зеленую руту, жовтий цвіт, нарвемо. /2/
- А ми віночки сплетемо, сплетемо,
Зелена рута, жовтий цвіт, сплетемо. /2/
- А ми дівочок вберемо, вберемо,
Зелена рута, жовтий цвіт, вберемо. /2/

2. Підготуйте малюнки до віршика.

Польові дзвіночки

Піднімає джміль фіранку.
Каже: — Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось?
Чи дощу не почувалось?
Виглядає бджілка з хатки:
— У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок — як намет.
Тільки дощ — як кулемет

(Ліна Костенко).

3. Візьміть участь у пластичних імпровізаціях на вірєць: “Троянда-недоторка”, “Самозакоханий нарцис”, “Пролісок-розвідник”, “Причипливий барвінок” та ін.

4. Придумайте казку на одну з тем:

Хто розсипав у житі волошки; Як обирали королеву квітів; Коли дзвонять лісові дзвоники; Як кульбаба загубила перуку тощо.

5. Складіть загадку про будь-яку квітку, наприклад:

Сонечко жовтеньке,
Промінчики — біленькі. (Ромашка.)

6. Виконайте колективну аплікацію “Лугова казка”.

Вірш на допомогу.

Лугова казка

Рожеву, білу кашку на лузі я зриваю
і слухаю тут казку, якої ще не знаю.
Її шепочуть трави, співають різні птиці,
Її тополі чують і клен біля криниці.
А казка, як ромашка, — ласкава, сонцелика,
до неї йдуть фіалки і лугова гвоздика.
Спинився подорожник: — А де ж моя стежина? —
і одягнула шляпку червона конюшина.
Співуча, ніжна мова у лугової казки,
летять до неї птиці, мов до земної ласки.
З'явилась лелечиха, а з нею — лелі-діти,
вони гуляють в лузі і в казці хочуть жити

(Микола Сингаївський).

7. Складіть чотиривірш про квіти, використавши такі рими:
тремтлива — полохлива; піднімає — розправляє.
8. Покладіть на музику вірш:

Латаття

На блакитних заплавах широких
жовті глечики рясно цвітуть...
Молоко із тих глечиків жовтих
вранці окуні нахильці п'ють *(Володимир Лучук).*

9. Придумайте кінець до казочки.

Ромашка

“Коло самісінького паркану, біля рівчака, у м'якій зеленій траві росла
маленька ромашка.

Сонце голубило її так само тепло й ніжно, як і великі розкішні квітки
в саду, і через це вона росла просто не день у день, а щохвилини...”

(Г.К. Андерсен).

10. Напишіть твір “Навіщо людині квіти”

ТЕМА 6. Тварини — мої друзі

Орієнтовні завдання на вибір.

1. Заспівайте українську народну пісню “Веселі гуси”, супроводжуючи
спів відповідними рухами та мімікою.

В нашої бабусі	Витягнули шиї
Ой веселі гуси:	І шиплять, як змії:
Один сірий.	Один сірий,
Другий білий —	Другий білий —
Ой веселі гуси.	І шиплять, як змії.

Мили гуси лапки	Ось кричить бабуся:
Десь біля канавки:	— Ой, пропали гуси!
Один сірий,	Один сірий,
Другий білий —	Другий білий —
Десь біля канавки.	Гуси мої, гуси.

Вийшли, вийшли гуси —
Кланялись бабусі:
Один сірий,
Другий білий —
Кланялись бабусі!

2. Намалюйте веселого (сумного, страшного, кумедного) лева: спробуйте за допомогою кольорів передати настрій тварини.

3. Складіть загадку про будь-яку живу істоту, наприклад:

Під землею він моторний.
Шуба в нього — гарна, чорна.
Але сонця він не бачить!
Ну то й що усе те значить? (*Крим.*)

4. Підготуйте малюнки до оповіданнячка.

Рябко

Влітку, як тепло і гарно, Рябко вивернеться та витягнеться й примовляє:

— На ката хата! Мені й так добре!

А як прийде зима, холод та лиха година, то Рябко тоді зігнеться, скулиться та каже:

— Коли б мені хатонька — хоч манісінька, хоч отакісінька!..

Отже, як є у вас у дворі Рябко, або Сірко, чи який інший собака, то ви вже йому напніть хоч яку-небудь хатку, щоб він не пропадав холодом, — напніть “хоч манісіньку, хоч отакісіньку” (*Олена Пчілка*).

5. Складіть чотиривірш про комара, використавши такі рими:
маленький — легенький; крильця — шильце.

6. Покладіть вірш на музику.

Жайвір

Жайвір у небо
Високо злітає,
Жайвір найперший
Весну стрічає.
В нього високий
Дзвінкий голосочок,
Ніби то срібний
Б'є молоточок.
Ніби він тягне
Нитку сріблясту
З неба до лану
Людам на щастя (*Любов Забашта*).

7. Створіть колективну аплікацію "Веселий ярмарок тварин".
8. Складіть казочку на одну з тем: Як сонечко в гості до сонця літало; Ведмідь-пасічник; Де соловейко навчився співати; Що їдять на сніданок метелики; Як миші у кажанів перетворились; Коли у слона виріс хобот та ін.
9. Спробуйте передати у пластиці рух будь-якого плазуна: створіть, наприклад, танок вужа.
10. Напишіть твір "Я за них відповідаю".

СВЯТА

В системі естетичного виховання молодших школярів неабиякої ваги набувають урочисто-піднесені форми радісного спілкування з природою, обрядово-символічні вияви творчого ставлення до неї. Звільнені від прагматичної доцільності, діти під час свята відчують емоційно-чуттєву насолоду життям, радісно переживають кожен життєвий акт в його самоцінності. Це поглиблює розуміння учнями значущості усіх форм буття у природі, наближує дітей до осягнення їх виразності та унікальності. Виявляючи під час свята подив, захоплення, творче бачення світу, діти стають на позиції антиутилітаризму, що є складовою справді гуманного ставлення до природи.

Сезонні свята варто проводити 3-4 рази на рік відповідно до певної пори року, наприклад: свято Осені; свято Врожаю; свято Калини; свято Першого снігу; свято Проліска; свято Жайвора; свято Весняної води; свято Квітів та ін. Серед методичних вимог щодо організації таких свят визначальними можна вважати:

- створення атмосфери урочистості, радості, натхненного єднання дітей з природою;
 - забезпечення необхідного святкового антуражу: декорацій, костюмів, музичного оформлення, яскравих візуальних рядів (слайдів; репродукцій картин живопису, фотографій тощо);
 - включення у сценарій свята ігор (сюжетно-рольових, драматичних, рухливих), вікторин, конкурсів, змагань, які нададуть дійству необхідного динамізму;
 - створення умов для творчої реалізації естетичного ставлення учнів до природи під час свята (влаштування міні-концертів, літературних салонів, поетичних хвилинок, театральних вистав, виставок дитячих творчих робіт — малюнків, виробів з природного матеріалу, сезонних букетів, флористики, коренепластики тощо);
 - стимулювання колективної творчої діяльності школярів у процесі підготовки та проведення сезонних свят (попередній розподіл творчих доручень між мікрогрупами, допомога в їх реалізації, підведення підсумків);
 - залучення до підготовки і проведення свят батьків, шефів, членів природоохоронних товариств і організацій;
 - сприяння переходу сезонних свят у шкільні традиції.
- Подаємо приклади свят для учнів 2-3 класів.

Свято Весняної води

Мета: формувати естетичне ставлення до весняної природи, пробуджувати відчуття гармонії природних процесів, надавати можливість творчого вираження дитячих почуттів.

Обладнання: святково прибраний зал; музика у запису; дитячі музичні інструменти (металофон, цимбали, сопілка тощо); акварельні фарби, папір; виставка дитячих малюнків.

Ведучі свята: Весна, Сонце, Струмочки, Поетична Криничка, Музичне Джерельце, Мокрель-Акварель.

(У сценарії використано вірші Ф. Тютчева (у перекладі М. Рильського), Олександра Олеса, В. Кочевського, М. Сингаївського.)

Хід свята

(Звучить уривок з опери М. Лисенка “Зима і Весна” — “А вже весна”.)
Вибігають Струмочки.

Струмочок перший. Лежать у полі ще сніги,
А води весняні шумлять,
І сонні будять береги,
Біжать, і грають, і дзвенять.

Струмочок другий. Вони дзвенять на всі кінці:
“Іде весна, іде весна!
Весни ми юної гінці,
Вперед послала нас вона”.

Струмочок третій. Іде весна, іде весна!
За нею ллється срібний спів,
То лине вслід юрба гучна
Травневих днів, веселих днів!

(Виходять Сонце і Весна — в руках у Весни відерце і кошик квітів.)

Сонце. А Весна іде, як фея,
В чарах шуму і пісень,
Біла, біла, як лілея,
В квітах яблунь і вишень.
Скрізь блукає,
Все вітає,
Йде і сіє срібний цвіт,
Обсипає білий світ.
Стане, гляне Сонцю в очі
І спочить від щастя хоче.

(Весна звертається до учасників свята.)

Весна. Я довго йшла сюди — втомилась
Спіткнулась, впала — і розлилось
Води відерце, що я несла,

І ось у човнику на веслах
Приплила я до вас
У цей святковий час.

(Весна всім вклоняється. Учасники свята співають веснянку
“Розлилися води на чотири броди”.)

Сонце. Як на тебе все чекає —
Нетерпляче виглядає!
І земляця, і тваринка,
І комашка, і билінка —
Все це хоче пити,
Жити і родити.

Весна. Чи принесла ти сюди
Живодайної води?
Дзвенить вода моя, радіє!
Вона, як небо, голубіє.
Куди не кинеш оком —
Біжить стрімким потоком.
Веселії струмочки —
Це мої синочки,
Повінь промениста —
Доня норовиста.
Джерела і криниці —
Це сховища водиці,
Які я напуваю —
Водою доливаю.
Дітей моїх багато —
І всі прийшли на свято.

(Вперед вибігають Струмочки.)

Струмочок перший. Лежебока-сніжок
Почорнів і намок.
А з-під нього серед ниви
Пустотливо, дзюркотливо
Стрепенувся струмок.

Струмочок другий. Другий, третій!..
Скільки їх

Струмочок третій. Розмиває кволий сніг!
Як рибинки в ополонці,
Мерехтять вони на сонці,
Плюскотять побіля ніг.

(Струмочки виконують танок Талої води.)

Струмочок перший (звертається до учасників свята).
Слухайте і не моргайте!
Загадки наші відгадайте!

Летить — мовчить, лежить — мовчить,
А як умре — так і зареве. (*Сніг*.)

Чого це річка скаженіє —
Реве, скрегоче і повніє? (*Льодохід*.)

Дах зігрівся — і заплакав:
Цілий день сльозами капав. (*Каніж*.)

Струмочок другий. Ой, які кмітливі діти!
Як за них не порадіти?
Та навряд чи вам пройти
Там, де сестри і брати
Водицею грають
І на нас чекають.

Весна (звертається до учасників свята).
Ось зараз ми поп'єм водички
Із поетичної кринички.
До неї в гості завітаємо —
Секрети творчості згадаємо.

Поетична криничка

Хазяйка Криничка пропонує дітям.

1. Гра "Загублене слово".

Завдання. Знайдіть потрібне слово і вставте у віршик, зберігши риму.

Весна до нас спішить —
Про це струмок...

(Можливі варіанти: шумить, дзвенить, бринить та ін.)

Як радо щодня і щоночі
Весняна водичка...

(Можливі варіанти: хлюпоче, дзюркоче, плюскоче, рокоче та ін.)

2. Гра "Гімн воді".

Завдання. Підберіть влучні слова-характеристики для звеличення краси
та значущості води, вставте їх у віршик, зберігши рими.

Хазяйка Криничка розпочинає — діти хором продовжують.

Розляглася земля неозора,
а найкраща вода (*прозора*).
На землі — калинове намисто,
а найкраща вода (*чиста*).
Тут діброва шумить невмируща,
а найкраща вода (*цілюща*).
Ось і день проминув. Ніч коротка,
а найкраща вода — (*солodka*).

3. Гра "Буриме".

Завдання. Складіть жартівливі віршики з такими римами:

Водичка — сестричка; ходила — замочила.

4. Конкурс читців.

(Декламування віршів, присвячених воді, весняному пробудженню природи; нагородження переможців призами.)

Весна. Чуєш, річка берег точить,
щось вода говорить нам.
Що ж вона сказати хоче
вербам, нам і берегам?
Хмари плинуть за водою,
течія негомінка.
Як нам вивчити з тобою
пісню, що співа ріка?
Може, розповість про це
нам Музичне Джерельце?

Музичне джерельце

Джерельце пропонує дітям.

1. Гра "Ми — композитори весни".

Завдання. Придумайте і заспівайте мелодію весняного струмочка.

2. Гра "Весняний оркестр".

Завдання. Оберіть певний музичний інструмент (наприклад, фортепіано, металофон, цимбали тощо) і спробуйте відтворити звук капежу.

3. Фестиваль народної пісні.

Завдання. Виконайте народні пісні, де б згадувалася вода.

4. Конкурс юних музикантів.

Завдання. Зіграйте на будь-якому музичному інструменті твори, присвячені Весні.

(Музичне Джерельце відзначає призами найактивніших учасників ігор та конкурсу юних музикантів).

Весна. Відзвучали срібні трелі,
Наче звук у тишу впав...
До Мокрелі-Акварелі
Завітати час настав.

Салон Мокрелі-Акварелі

Мокрель-Акварель пропонує дітям.

1. Гра "Знайди колір" (для бажаючих).

Завдання. Протягом 5-7 хвилин розфарбуйте аквареллю запропоновані малюнки (наприклад: "Повінь", "Льодохід", "Озеро навесні" та ін.) і пояснити вибір кольорів.

2. Вікторина "Чому акварель мокра" (для решти учасників свята).

Акварель пропонує запитання.

— Чому мене вважають родичкою води?

(Можлива відповідь: акварельні фарби розчиняються водою, що надає їм легкості і прозорості; “аква” латинською — “вода”.)

— Чому друзі дали мені прізвисько “мокрель”?

(Можлива відповідь: ця техніка малювання вважається мокрою та вимагає охайності і терпіння.)

— Які кольори ви змішали б, аби передати найтонші відтінки весняного неба і води?

(Можливі варіанти: синій, сірий, голубий; синій, голубий і бузковий; голубий і зелений тощо.)

3. Вернісаж “Портрет весняної води” (виставка дитячих малюнків).

Завдання. Виберіть найкращі “портрети” води, обґрунтуйте вибір, присудіть призи.

Весна.

Лише як в кімнаті сидіти —
Водиці нам не зрозуміти.
Розваг наближається час —
Чекають струмочки на нас!

(Звертається до дітей і Струмочків.)

Наші чоботи із гуми
Не бояться води.
За лопати, друзі, нумо!
Хай під нами крига хрума:
— Гей, потічки, ви куди?

(Струмочки, прямуючи до дверей).

Струмки скоромовкою.

Нам до лук напрямки.
Якщо є у вас готові
Кораблики паперові —
Понесемо залюбки.

(Всі учасники свята одягаються і виходять на вулицю, де відбуваються рухливі ігри, розваги та змагання паперових корабликів “Чий струмочок найшвидший”.)

С в я т о О с е н і

Мета: формувати естетичне ставлення дітей до явищ осінньої природи; розширити уявлення про сезонні зміни в природі, про працю людей восени; виховувати гуманне ставлення до об’єктів та суб’єктів природи.

Обладнання: святково прибраний зал; музика у запису; осінній природний матеріал (листя, плоди); фарби, папір, клей, ножиці; виставка дитячих творчих робіт.

Ведучі свята: Королева-Осінь; пажі Осінні Листочки, Осіння Дрімота, Дівчина-Горобина, Панна-Жоржина, Їжачок-Лісовичок, Синичка-Сестричка, Колосок-Комірник, Горіх-Садівник, Баба-Городина.

У сценарії використано вірші М. Сингаївського, В. Кочевського, Н. Забіли, М. Познанської, Олександра Олеся, С. Жупанина, Т. Коломієць, А. Качана, П. Воронька, В. Лучука, І. Мазніна.

Хід свята

(Звучить уривок з концерту А. Вівальді "Пори року" ("Осінь")
Танцюють Осінні Листочки.)

<i>Листочок перший.</i>	Осінь стукає в віконце — Щедра, золота, мов сонце, — Осінь!
<i>Листочки разом.</i>	Звідки йшла вона, ступала, Лист на землю осипала — Осінь!
<i>Листочок другий.</i>	А вночі верба проснулась І легенько стрепенулась — Осінь!
<i>Листочки разом.</i>	Ночував мороз у лісі, На калині, на горісі — Осінь!
<i>Листочок третій.</i>	Низько світить сонце тьмяне, На вільшині листя в'яне — Осінь!
<i>Листочки разом.</i>	На осиці лист тріпоче, У політ зірватись хоче — Осінь!
<i>Листочок четвертий.</i>	Осінь!
<i>Листочки разом.</i>	
<i>Листочок п'ятий.</i>	
<i>Листочки разом.</i>	
<i>Листочок шостий.</i>	
<i>Листочки разом.</i>	

(Виходить Королева-Осінь у вінку з калини, тримаючи в руках пензлик і кошик з плодами та овочами.)

<i>Осінь.</i>	Дні коротшають потроху, Вицвіла міжхмарна просинь. В край ваш з дальньої дороги Я прийшла і звуся...
<i>Всі діти разом.</i>	Осінь!
<i>Листочок перший.</i>	Королево наша ясна, (Вклоняється.) Мов калинонька, прекрасна!
<i>Листочок другий.</i>	Господарочко невтомна, (Вклоняється.) Що ж зробила ти довкола?
<i>Осінь.</i>	Йшла по лісу — не забула: Під пеньки грибів сипнула, Розтрусилася кошик глоду — Ви таких не їли зроду! Понад лугом підрівняла Стрій у журавлинім кліні І вінків сплела чимало З грон червоних на калині.

Листочок третій.
(До Осені.)

Подивись: на видноколі,
Мов змінилися ліси.

Осінь.

Хто це їх у жовтий колір
Так барвисто прикрасив?
Це мій пензлик працьовитий
У відерцях чарівних
Жовту фарбу перебав
І розбризкує по них!

Листочок четвертий.
(До дітей.)

Я не жовтий, я — червоний!
Той — зелений, той — бордовий!
Хай розкажуть, хто й де стрів
Жмут осінніх кольорів?

(Осінні Листочки проводять з дітьми конкурс “Осінь-художниця”.)

Завдання 1. Назвіть якнайбільше кольорів осені.

Завдання 2. Відшукайте в гірлянді з осінніх листочків “золото” осені і вкажіть жовто-зелені, руді, мідні, лимонні, жовто-гарячі, бронзові, коричневі кольори.

Завдання 3. Відшукайте в гірлянді з осінніх листочків “багрянець” осені і вкажіть червоні, пурпурні, вишневі, лілові, фіолетово-червоні, бордові кольори.

Завдання 4. Сплетіть з осіннього листа гірлянду так, щоб спостерігався поступовий перехід від зеленого до жовтого або від жовтого до червоного кольору.
(Осінь нагороджує переможців призами зі свого кошика.)

Осінь.

Запрошую всіх я у царство осіннє:
Там вас пригощу гарбузовим насінням,
Дам яблук і груш, дам горіхів і меду,
Проте перешкоди будуть попереду.
стежиною знань, почуттів, доброти
Спочатку успішно нам треба пройти.
Потрібно в природі все знати й любити,
Її берегти, піклуватись, жаліти.
Ось перед нами Осінні ворота,
Спить перед ними Осіння Дрімота.
Щоб нас у царство осіннє впускати,
Багато питань вона буде давати.

Золоті ворота Осені

Осінь Дрімота пропонує дітям в обмін на ключі від воріт гру-вікторину “Народні прикмети осені”.

Завдання 1. Листопад-Синоптик.

♦ Коли, за народним календарем, дерева й кущі мають скидати листя?

(Дуб — 10 вересня,

осика — 5 вересня,

ліщина — 1 вересня,
береза — 18-21 вересня,
липа — 18-21 вересня.)

- ♦ Про що говорить народний календар:
 - якщо дуб довго не хоче “роздягатися”?
(*Віщує сувору зиму.*)
 - якщо листя на липах опало рано?
(*Зима буде лютою.*)
 - якщо вишня скине листя до 14 жовтня?
(*Зима буде теплою.*)
 - якщо 5 жовтня листя з берези ще не опало?
(*Сніг випаде пізно.*)
 - якщо осінній лист лягає долілиць?
(*Про теплу зиму та добрий урожай.*)
 - якщо листя берези жовкне з верхівки?
(*Чекай ранньої весни.*)
 - якщо листопад дерева не обтрусить?
(*Зима буде довгою.*)

Завдання 2. Осінні опади.

Яку погоду віщує:

- вересневий дощ, що почався вранці?
(*Довго не йтиме.*)
- павук, що під час дощу плете павутиння?
(*Дощ скоро припиниться.*)
- калюжа в бульбашках?
(*Дощ надовго.*)
- грім у вересні?
(*Осінь буде теплою.*)
- грім у жовтні та листопаді?
(*Зима буде малосніжною.*)
- дощовий вересень?
(*На врожай наступного року.*)
- сухий вересень?
(*На пізню зиму.*)
- молодик, який народився у дощовий день?
(*Дощовим буде весь наступний місяць.*)
- сніжок 20 жовтня?
(*Через місяць бути зимі.*)
- сніг, який ліг товстим шаром на мерзлу землю?
(*Буде гарний урожай.*)
- ранній перший сніг?
(*До ранньої весни.*)

Завдання 3. Осінні свята народного календаря.

— Коли і як святкують “Семенів день” та що віщує погода у цей день?

(14 вересня — завершення сівби жита; на Семена ясно — осінь красна, тобто тепла й гожа.)

— Назвіть дату “дня-горобинника” і що він віщує?

(23 вересня. Ягоди горобини стають солодкими; якщо горобина вродила рясно — осінь буде дощовою, а зима суворою.)

— Коли настає “Федорин день” і що він віщує?

(24 вересня. Якщо цей день теплий і бджоли ще літають, то й осінь буде довгою і теплою.)

— Коли святкують Покрову і на що вказує погода цього дня?

(14 жовтня. Яка цього дня погода — такою й зима буде; прийшла Покрова — всохла діброва, тобто дерева скинули листя.)

— Коли святкують “Казанський день” і що він віщує?

(4 листопада. Цей день морозцям дорогу вказує; на землю лягає перший справжній приморозок.)

(Осінь нагороджує переможців гри-вікторини, а Осіння Дрімота віддає їм ключі від Золотих воріт Осені.)

О с і н ь.

Завітаймо, любі діти,
В гості до Рослинця.
В клубі цьому ігровому
Також є гостинці.
Тут Дівчина-Горобина
З Панною-Жоржиною
Поведуть в рослинне царство
Мудрою стежиною.

Клуб “Рослинець-осінець”

Дівчина-Горобина.
(До дітей.)

Хто в хустині червоненькій
Став у лісі між дубів?
Може, дівчина маленька
Назбирать прийшла грибів?
Що за дівчина там стала?
Загадка ця непроста.
Я підкажу: гаптувала
Хустку осінь золота.

Діти.
Панна-Жоржина.

Горобина!
Хто в садку, як сонце, пишні
Гордо голову здіймають,
Серед квітів урочисто
Ясним вогнищем палають?
Що в садку морозцеві
Ви не дасте стоптати —
Ніжно в руки їх візьмете
Та й віднесете в хату?

Діти.
Дівчина-Горобина.

Жоржини!
Раді ми, що нас впізнали,
Недарма ми вас чекали:
Члени клубу — трави, квіти,
Кущики, дерева — діти
матері Природи.
Всі прийшли на зустріч з вами,
З вашими серцями!

(Дівчина-Горобина запрошує дітей до осіннього лісу і пропонує конкурс осінньої поезії.)

Завдання 1. Вгадайте дерево або кущ, зашифровані у віршиках:

Мое листя, мов кружальця, Вітер вдарить — не змовчу,
Розчепірило п'ять пальців. Хоч сама тремчу, тремчу.

(*Каштан.*) (Осика.)

Листя маю я різьблене — Кісоньки жовті звисають
Червонясте, золочене. Золоті монетки скидають.

(*Клен.*) (Берізка.)

Я до жовтня червонію,
Багрянію, вишневію.

(*Вишня.*)

А з нас лише зелений лист спадає,
Він геть не жовтіє — і осінь це знає.

(*Вільха і бузок.*)

Завдання 2. Порахуйте фарби осені, які використав поет у вірші.

Ліс восени

Давно вже скошені лани. Там наче макові квітки
Стоять степи похило, На гілці зайнялися,
А в лісі, в лісі восени Там наче жовті нагідки
Так любо ще, так мило. Промінням пройнялися.
На липах листя золоте Тут в росах квіти лісові,
Тріпоче понад вами. Там струмені прозорі,
Неначе знову ліс цвіте Ось кущ біліє на траві,
Осінніми квітками. Як шум на синім морі...

(*Олександр Олесь.*)

Завдання 3. Складіть чотиривірші з такими римами:

а) ходила — золотила; листячко — намистечко;

б) мовчить — летить; пожовтіло — задубіло.

Конкурс "Осінній балет".

Завдання 1. Передайте рухами пориви осіннього вітру, хитання дерев (дуба, берези, тополі, верби, осики та ін.), тремтіння квітів тощо.

Завдання 2. Створіть і покажіть танок-пантоміму на тему "Листочки опадають, листочки засинають".

Конкурс "Вгадай листя на дотик".

Завдання. Із заплющеними очима доторкніться до листочків і вкажіть дерева, з яких вони опали.

Конкурс "Осінній вернісаж".

Завдання. Якнайшвидше створіть аплікацію з осінніх листочків на одну з тем: "Осінні метелики", "Золоті рибки", "Жар-птиця" та ін.

Конкурс осінньої казки.

Завдання. Придумайте маленьку казочку на тему "Як Осінь золоті стрічки деревам роздавала".

(Дівчина-Горобина нагороджує переможців конкурсів пам'ятними призами.)

Панна-Жоржина: Запрошую всіх до осіннього саду
Осінніх квіток зрозуміти принаду.
Барвистий, духмяний наш клуб-квітничок
Чекає у гості малих діточок.

(Панна-Жоржина пропонує учасникам свята конкурси, ігри, вікторини.)

Гра "Відшукай квітку".

Завдання 1. Серед букета осінніх квітів знайдіть ті, що "горять", наче вогники.

(Чорнобривці, канни, сальвії, красолі, нагідки, майорці тощо.)

Завдання 2. Серед букета осінніх квітів знайдіть схожі на:

сонечко	(нагідки);
драбинку	(сальвії);
парасольки	(жоржини);
кулі	(хризантеми);
зірки	(айстри).

Конкурс "Вгадай квітку за запахом".

Завдання. Із заплющеними очима понюхайте декілька осінніх квіток і якнайшвидше, найточніше вгадайте їх назви.

Гра "Відгадай загадку".

Стебельце — шершава драбинка,	Стою стрункий, високий,
В середині — чорна вуглинка,	В зелених шатах я.
Пелюстки блискучі, як лак.	І золотом оздоблена
Це квітує червоний ...	Голівонька моя.
(мак.)	(Соняшник.)

Виросли в садочку	Недоторка я колюча,
Сестрички маленькі.	Проте дуже я пахуча.
Очки — золоті,	Я — яскрава і вродлива,
А вії — біленькі.	Величава, гордівлива.
(Ромашки.)	(Троянда.)

Ніжні осінні зірки відцвітають,
Сумно голівками сонцю кивають.
(Айстри.)

У садку осінньому
Знялися хуртовини:
Біленькі кулі пінилися
Неподалік калини.
(Хризантеми.)

Завдання. Якнайшвидше намалюйте осінню квітку заданого кольору і підпишіть її назву.

Конкурс осінніх букетів.

Завдання. Створіть осінні композиції з квітів, листя, плодів відповідно до запропонованих девізів:

Сонечко, Горобина, Ніжність, Калинове диво, Іскринка, Осіннє вогнище, Самотня квітка, Недоторка, Прощальна посмішка осені, Осіння щедрість та ін.

(Панна-Жоржина нагороджує переможців конкурсів призами).

Осінь. Рада я, що люблять діти
Осінні дерева й осінні квіти.
Тепер хай діти поміркують
Над рослинами, що мандрують.

Вікторина "Рослини-мандрівники".

(Дівчина-Горобина та Панна-Жоржина демонструють дітям малюнки або фотографії рослин, а діти відгадують їх і відповідають на запитання.)

Жито

Запитання 1. Звідки походить назва "жито"?

(Від слова "жити".)

Запитання 2. Як давно люди знають цю цінну рослину?

(Ще з бронзового віку.)

Запитання 3. Назвіть батьківщину цієї злакової культури.

(Північна Африка й Західна Азія.)

Запитання 4. До якої висоти може дорости жито?

(В горах Німеччини росте жито понад 2 м заввишки.)

Просо

Запитання 1. Звідки походить назва "просо"?

(Від слова "пістрявий".)

Запитання 2. Як давно люди вирощують просо?

(Ще за 4-5 тисяч років до н.е.)

Запитання 3. Назвіть батьківщину цієї культури.

(Східна і Центральна Азія.)

Запитання 4. Як просо потрапило на Україну?

(Його занесли кочові племена.)

Помідор

Запитання 1. Що означає назва "помідор"?

(Золоте яблуко.)

Запитання 2. Як ще називають цю рослину?

(Томат; велика ягода.)

Запитання 3. Назвіть батьківщину помідора.

(Перу.)

Запитання 4. Хто першим у Європі оцінив чудовий смак помідора і почав вживати його в їжу?

(Італійці.)

Баклажан

Запитання 1. Назвіть "родичів" баклажана.

(Помідор.)

Запитання 2. Назвіть батьківщину цієї рослини.

(Індія.)

Запитання 3. Чому баклажани довго не вживали в їжу?

(Через гіркоту.)

Запитання 4. Як колись ще використовували баклажани?

(Для лікування зубів.)

Картопля

Запитання 1. Що означає назва "картопля"?

(Земляні яблука.)

Запитання 2. Назвіть батьківщину цієї рослини.

(Північна Америка.)

Запитання 3. Чи одразу європейці оцінили смак картоплі?

(Ні. В Німеччині та Росії виникли "картопляні бунти" проти примусового садіння картоплі.)

Запитання 4. Як називають картоплю на Україні?

(Другий хліб.)

(Осінь нагороджує переможців вікторини пам'ятними призами.)

Осінь.

Бачу, діти, небайдужі
Ви до всіх рослиннок!
А як ставитесь, цікаво,
До малих тваринок?
Залишаємо позаду
Поле, гай і сад.
Поспішаєм в лісовий
Дім-пансіонат.

Лісовий пансіонат "Назустріч зимі"

(Виходять Іжачок-Лісовичок і Синичка-Сестричка.)

Іжачок-Лісовичок.

Заходьте у гості,
Друзі маленькі,
Та будьте до нас
Ласкаві й добренькі!

Синичка-Сестричка.

Нелегкі часи
Нас взимку чекають,
Та звірі й пташки
Лапок не складають.

Їжачок-Лісовичок.

Вже листям опалим
Постелю собі застеляю.
Настануть морози —
І я у норі засинаю.

Сестричка-Синичка.

А білка взялася
Запас готувати на зиму.
Бо треба щось їсти
В холодну, зав'южену днину.

Їжачок-Лісовичок.

Горіхи і жолуді
Носить вона у хатинку
І сушить гриби,
Нанизавши на зламану гілку.

Осінь.

Якби ви дізнались,
Де білчина хатка зимова,
Повз неї частіше
Ходили б до лісу по дрова.
Принесли б для неї
Горіхів і хліба окраєць.
У гості до неї
Прийшов би обідати заєць.
А поки господарям
Дуже хотілося б знати,
Як будете взимку
Про бідних тваринок ви дбати.

(Їжачок-Лісовичок та Синичка-Сестричка проводять з дітьми ігри, конкурси, вікторини.)

Вікторина "Як хто готується до зими?"

Запитання 1. Як готуються до зими звірі:

— білка?

(Робить запас горіхів, грибів.)

— ведмідь, борсук?

(Запасуються жиром, посилено споживаючи для цього різноманітну їжу — жуків, ящірок, ягоди, плоди тощо.)

— лисиця, куниця, тхір?

(Линяють, змінюючи своє хутро на пухнастіше і тепліше.)

— заєць?

(Змінює літню сіреньку шубку на біленьку під колір снігу.)

— бобри?

(Звалюють дерева, перегризують їх на шматки та сплавають річкою до своїх хаток.)

— ховрахи?

(Роблять у нірках запаси зерна.)

Запитання 2. Яке житло готують до зими:

— білка?

(Облаштовує дупло у дереві.)

— їжак?

(Вистилає листям і мохом нору.)

— ведмідь?

(Готує барліг у тихому густому лісі, наносячи в нього сухого листя й гілочок ялини.)

— борсук?

(Згрібає в нору опале листя.)

Вікторина “Хто що їсть?”

Запитання 1. Чим живляться:

— білки?

(Рослинами, ягодами, горіхами, грибами, сім'ям, пташиними яйцями.)

— зайці?

(Соковитими рослинами, корою дерев, капустою, морквою.)

— їжаки?

(Черв'яками, слимаками, комахами.)

— ведмеді?

(Рослинами, ягодами, мурашками, медом.)

— борсук?

(Ягодами, сім'ям, комахами, гризунами, ящірками.)

— дикі кабани?

(Корінням, грибами, дрібними гризунами.)

— еноти?

(Ягодами, горіхами, рибою.)

— лосі?

(Болотними рослинами, корою дерев.)

Запитання 2. Назвіть, чим живляться птахи взимку.

(зерном; ягодами калини, бузини, горобини, шипшини; насінням дикорослих трав і дерев; насінням кавуна, салату, льону, гарбузів, соняшника, лопуха, кропиви, кінського шавлю, свиріпи тощо.)

Запитання 3. Які птахи включають до свого раціону “особливу” їжу?

(Синиця — сало; глухар — глицію; шишкар — сім'я шишок та ін.)

Конкурс "Чия годівничка краща?"

Умова. Продемонструвати учасникам свята заздалегідь виготовлену годівничку і якнайповніше розказати про можливості її використання.

Гра "Хто позаліє щиглика?"

Зачитується фрагмент вірша Олександра Олеся "Щиглик".

Малесенький щиглик слізеньки ковтав,
На синиць, на чижиків нарікав:
"Де ж ви таке бачили, де ви таке чули,
щоб пташки про пташечку та забули?
Що з малою пташкою ви зробили?
Ні одного зернятка не лишили!
Ні одної крихотки на шляху,
Ні одного насіннячка в реп'яху!
Що ж я буду їстоньки й де шукати?
Як же я ляжу, голодненький, спати?"

Завдання. Придумайте спосіб, аби допомогти щиглику, продемонструвавши свою годівничку і запаси корму, зроблені власноручно.

Конкурс загадок "Вгадай тварину".

Умова. Відгадайте загадку, але відповідь не виголошуйте, а певними рухами і звуками зобразіть тварину, яку впізнали.

В тихе надвечір'я	Хоч тварина ця мала,
З саду на подвір'я	Хвіст у неї, як мігла,
Котиться колючина,	Вуха гострі, наче стрілки,
В яблука закутана.	У скакунки
(<i>Іжак.</i>)	(<i>білки.</i>)

Взимку ляже спати	На самому дні річному
Дядько волохатий,	Дім він збудував. Тепер
Лиш тоді устане,	Тут живе з сім'єю в ньому
Як весна настане.	Роботящий наш
(<i>Ведмідь.</i>)	(<i>бобер.</i>)

Покинута, занедбана на лузі,	Догадайтесь, дітоньки, ви самі,
Зеленіє капустонька в снігу,	Хто ці робить стежечки у зимі.
А до неї стежечку не одну	Я вам в цьому віршику не кажу,
Протоптали ніженьки по лану. Бо сам ще раз подивитись побіжу.	(<i>Засць.</i>)

Птах оцей червоногрудий
не лякається простуди.
Як сніги впадуть — умить
Із Сибіру прилетить. (*Снігур.*)

Конкурс "Розмова з птахами і звірами".

Умова. Якнайвиразніше прочитайте вірш-розмову з твариною і передайте інтонацією та жестами співчутливе, милосердне ставлення до неї.

Голубочок

— Ой, куди ж літав ти, голубе,
Наш друже?
Мабуть крила натомились
Дуже-дуже.
Пригощайся, ось пшениця,
Ось водиця...
Сад у яблуках та грушах
Золотиться.
В небо мирне, голубочку,
Піднімайся.
Та щодня у наш садочок
Повертайся!

(*Степан Жупанин*).

Заїнько

— Заїньку маленький,
Чим ти живенький?
— Подумать боюся,
Чим я живлюся.
Посадив капусту
Ні рідко, ні густо.
Вийду вранці з хати —
Хтось устиг зірвати.
Вийду темнотою —
Не пройти рососою

(*Степан Жупанин*).

Де живеш, горобчику?

— Хлопчику-горобчику,
де ти живеш?
Хлопчику-горобчику,
де гніздечко в'єш?
— На сосонці, на осиці,
На вільшині й на ялиці,
На березі, на ліщині,
У зеленім гушавинні.
— Хлопчику-горобчику,
чим ти живеш?
Хлопчику-горобчику,
що ти клюєш?
— Взимку — яру горобинку,
навесні — м'яку травинку,

влітку я жучків ловлю
і метеликів люблю

(*Степан Жупанин*).

Гра-сценка "І ж а к и".

Учасники. Осінь, Їжак перший, Їжак другий.

Умова. Всім дійовим особам виразно прочитати веселий вірш Т. Коломієць "Їжаки", супроводжуючи читання відповідними рухами, використовуючи маски, деталі костюмів, природний матеріал тощо.

Осінь. Два веселі їжаки
Накололи на голки
Всі листки
І сказали:

Їжак перший. — Ми — куці,
Золоті у нас плащі
На дощі.

Осінь. Два веселі їжаки
Накололи на голки
Всі грибки
І сказали:

Їжак другий. — Ми — пеньки,
Наросли у нас грибки,
Як горбки.

Осінь. Два веселі їжаки
Позгортались у клубки
Під голки
І сказали:

Їжак перший. — Ми — грудки...

Їжак другий. Ну, а може, — будяки...

Осінь. Ну, а може, — їжаки
Все-таки?..

(Осінь, Їжачок-Лісовичок, Синичка-Сестричка нагороджують призами переможців різноманітних конкурсів.)

Осінь. Любі діти, я спокійна
За малих тваринок:
Добрих намірів і вчинків
Маємо ужинок.
Ви готові пожаліти,
Здатні допомогти,
Хоч коли звірині й пташці
З допомогою прийти.
А тепер — останнє диво
З осіннього двору:
Зву лише трудолюбивих
У щедру комору.

Щедра комора

(Виходять Колосок-Комірник, Горіх-Садівник, Баба-Городина.)

Колосок-Комірник. Осінь кожному дарує
Теплу, запашну хлібину
Баба-Городина. І городину смачну
Вам приносить кожну днину.
Горіх-Садівник. У садках плодів рум'яних,
Наче сонечок, досхочу.
Всі троє разом. Але щедрі ці дарунки
Роботящих ручок хочуть!
Колосок-Комірник. У ясні погожі дні
Ви зберете на стерні
Колосочки золотисті,
Колосочки променисті.
Ви складете їх у сніп.
З колосочків буде хліб.
З колосочків знов пшениця
На ланах заколоситься.

Гра "Де чий колосок".

(Колосок-Комірник пропонує дітям жмут різноманітних колосків — пшениці, жита, вівса, ячменю.)

Умова. Розберіть колоски на однорідні купки і вкажіть назви злакових рослин з кожної купки.

Конкурс "Вклонися хлібові".

Умова. Якнайвиразніше представте "театр хлібного поля".

Завдання 1. Передайте рухами коливання хлібного поля під вітром.

Завдання 2. Придумайте мелодію хлібного колосочка до таких слів:

Я маленький колосочок —
Землі-матінки синочок.
Маю жменьку я зерна —
Сила в нім живе земля.

Завдання 3. Виразно прочитайте вірш, ніби звертаючись до колоска, і спробуйте інтонацією та рухами передати глибоку влячність хлібові.

Колосе пшеничний,
Ти наш хліб одвічний.
З доброї зернини
ми тебе ростили.
Від землі щоднини
набиравсь ти сили.
Набирався соків,
сонцем наливався.
Повний та високий —

Горіх-садівник.

На добро пишався.
Колосе багатий,
з доброї зернини.
Це від тебе, брате,
щастя у людини.
Вас чекає сад гостинний,
Там плодів — потік невпинний.
Плодопад рясний в нас рушив:
У траві бокасті груші,
Сливи, яблука, горіхи —
Всім для радості та втіхи.

Гра "Впізнай осінні дарунки за смаком".

Умова. Із заплющеними очима з'їжте шматочок осіннього плоду (яблука, груші, сливи, калини тощо) і вгадайте його назву.

Вікторина "Плодові дерева".

Завдання 1. Назвіть деякі сорти яблунь, плоди яких смакують вам найбільше.

(Наприклад: білий налив, мелба, антонівка, ренет, бойкен тощо.)

Завдання 2. Назвіть декілька сортів груш, які подобаються вам найбільше.

(Наприклад: дюшес, бера, лимонка, сапіжанка, бергамот та ін.)

Завдання 3. Назвіть 1-2 сорти слив, якими ласують восени.

(Наприклад: ренклюд, венгерка, вікторія, кирке тощо.)

Гра "Чого не можна".

Умова. Прослухайте вірш і сформулюйте застереження для тих дітей, які неправильно вживають в їжу осінні плоди.

Причина

Другий день лежить хлопчина
В ліжку у кутку.
І на те була причина:
В батьковім садку
Обірвав хтось грушку тихо
Аж до верхніх віт.
Ось у хлопця з того лиха
Й заболів живіт

(Платон Воронько).

(Орієнтовні застереження:

- не їжте немитих плодів;
- не їжте багато плодів натщесерце і на ніч;
- не їжте плодів поспіхом, не пережовуючи;
- не їжте занадто велику кількість плодів одразу.)

Конкурс "Хто як працює в осінньому саду".

Умова. Якнайповніше опишіть види осінніх робіт у саду.

(Наприклад: збирання урожаю яблук, груш, слив, горіхів; їх сортування і закладання на збереження; обкопування дерев і внесення добрив, полив

дерев для покращення умов зимівлі; підрізання дерев і кущів; замазування ран садовим варом; згрібання і спалювання опалого листя, гілок; посадка молодих дерев; обв'язування молодих дерев гілками ялини та ін.)

Гра "Як би ти вчинив".

Умова. Прослухайте фрагмент оповідання В. Сухомлинського і запропонуйте свої варіанти вирішення ситуації, що виникла.

Яблуко в осінньому саду

Пізньої осені маленькі близнятка Оля й Ніна гуляли в яблуневому саду. Був тихий сонячний день. Майже все листя з яблунь опало і шурхотіло під ногами. Тільки де-не-де на деревах залишилося поживкле листячко.

Дівчатка підійшли до великої яблуні. Поруч з жовтим листком вони побачили на гілці велике рожеве яблуко.

Оля й Ніна аж скрикнули від радості.

— Як воно тут збереглося? — з подивом запитала Оля.

— Зараз ми його зірвемо, — сказала Ніна і зірвала яблуко. Кожній хотілося потримати його в руках.

Олі хотілося, щоб яблуко дісталось їй, але вона соромилась висловити це бажання, а тому сказала сестрі:

— Хай тобі буде яблуко, Ніно...

Ніні хотілося, щоб яблуко дісталось їй, але вона соромилась зізнатися в цьому і сказала:

— Хай тобі буде яблуко, Олю...

Яблуко переходило з рук в руки, дівчатка не могли дійти згоди. Та ось їм обом сяйнула одна і та ж думка...

(Вислуховування відповідей дітей та обговорення запропонованих варіантів.)

Варіант, запропонований автором, — В.О.Сухомлинським:

Вони прибігли до мами радісні, схвильовані.

Віддали яблуко їй.

В маминих очах сяяла радість.

Мама розрізала яблуко й дала дівчаткам по половинці.

(Обговорення авторського варіанта як зразка гарної, чуйної, шляхетної поведінки дітей.)

Баба-Городина.

Годі вам гостювати —
Вже плодів повний рот!
Прошу вас завітати
На осінній город:
Як у синім тумані
Шкіра на баклажані,
І здригнулися голі
Всохлі струччя квасолі.
Вглиб зарилися кулі
Молодої цибулі,

Бульба вкрилася з нею,
Мов кожухом землею.
Капустина на тіло
Сто сорочок наділа.
В кавуна добрий настрій:
Він в тільняшці смугастій.
Та й перчина не плаче —
В неї серце гаряче.
Вас чекають сьогодні
Мої друзі городні.

Гра "Вгадай городину за формою".

Умова. Із заплющеними очима торкніться овочів (картоплі, перцю, помідора, огірка, цибулі, баклажана, капусти, моркви тощо) і вгадайте їх назви.

Конкурс загадок Баби-Городини.

Дозрів, розкрив у полі
Зернисті парасолі.
І в пахучий сніп
Попросився ...
(кріп.)

В ста сорочках бабуля.
Певно, що то ...
(цибуля).
Гірко щипле за язик
Рідний брат її ...
(часник.)

Дід в землі,
А борода його назовні.
(Буряк.)

У зеленому стручку,
Як в тісному кулачку,
Братики-плоди зростали,
В дружбі зла-біді не знали.
Як стручок отой доспів,
Не вмщав своїх плодів.
Тріснув. Братики-плоди
Пострибали, хто куди.

(Горох.)

Зелене телятко
На прив'язі гладшає.
(Кавун.)

Сімсот поросят
На кілочку висять.
(Вінок цибулі.)

Росте на городі вельможний сеньйор —
Надутий, червоний, а звать ...
(помідор.)

Гра "Кухарчата".

Умова. З кошика Баби-Городини відберіть овочі для:

а) борщу; б) вінегрету; в) голубців.

Детально розкажіть, з яких овочів і як готують ці страви.

В і к т о р и н а “Осінні роботи в городі”.

Запитання 1. Які роботи в городі необхідно виконати у вересні?

(Викопати картоплю, моркву, буряки, цибулю, часник; перебрати овочі та висушити їх; відібрати необхідне на насіння; підготувати овочі для зберігання взимку.)

Запитання 2. До якої роботи запрошують жовтень і листопад?

(Знімання капусти, зимової редьки, хрону; підготовка їх до зберігання взимку; перекопування землі; внесення добрив; посадка часнику на зиму; висів моркви, петрушки, кропу на зиму тощо.)

Запитання 3. Які знаряддя праці потрібні для осінніх робіт в городі?

(Лопати, граблі, вили, ножі, ножиці та ін.)

Запитання 4. Як використовують ті чи інші знаряддя праці під час осінніх робіт у городі (розказати і показати рухами)?

Гра-сценка “Гарбузова родина”.

Учасники. Осінь, Гарбуз, Диня, Горох, Буряк, Перець, Кукурудза.

Умова. Усім дійовим особам виразно передати інтонацією і жестами текст.

(Всі діти співають українську народну пісню “Ходить гарбуз по городу”.)

Гарбуз.

Вліз я на пліт без рук

Й зачепився там за сук.

Це б мені на землю сісти,

Та назад не можу злізти.

Осінь.

Ось так гарбуз поліз на плота,

Бо город оглянуть охота.

Чи живі, чи здорові

Всі родичі гарбузові?

Диня.

Розляглася диня,

Мов на пляжі.

Кілограмів, певно,

З двадцять важить.

Горох.

Підкрутив горох

Біляві вуса.

Буряк.

А буряк, немов індик,

Надувся.

Перець.

Висолопив перець язичище,

До землі він нахилився ближче.

Кукурудза.

Золотяться в кукурудзи зуби,

Посмішкою всіх вона голубить.

Осінь.

Так дітей на пришкільній ділянці

Веселять плоди своєї праці.

(Осінь нагороджує переможців конкурсів, вікторин, учасників ігор пам'ятними призами.)

Ведучі свята збираються разом.

<i>Осінь.</i>	Спасибі, діти, за любов, За доброту і ласку, З якими гостювали ви В осінній казці.
<i>Панна-Жоржина.</i>	Все — із доброго чи злого — Починається з малого.
<i>Дівчина-Горобина.</i>	Листя виросте з листочка, З нитки витчеться сорочка.
<i>Колосок-Комірник.</i>	Хліб — з маленької зернини, Дош — із чистої краплини.
<i>Горіх-Садівник.</i>	День турботою почнеться, Кожен за своє береться.
<i>Баба-Городина.</i>	Проганяй мерщій дрімоту І рукам давай роботу.
<i>Осінь.</i>	І роби невтомно, вміло, Хоч мале, та добре діло.
<i>Синичка-Сестричка.</i>	Сонце в віконці, Тінь край доріжки, Пташечки співи, Мурликання кішки,
<i>Їжачок-Лісовичок.</i>	Квітка у лузі, Бджілка на квітці. Гілка на дубі, Пташка на гілці —
<i>Осінь.</i>	Все це для мене, Для тебе, для всіх Грає, сіяє В барвистій красі, Щоб кожен із нас Лиш радів йому, жив, Світ-дивосвіт І беріг, і любив.

(Всі учасники свята співають пісню М. Красева на слова М. Івенсен "Осінь".)

ІГРИ-ПОДОРОЖІ

Величезний виховний потенціал містить у собі така синтетична форма позакласної роботи, як гра-подорож. Вона дає можливість комплексно організувати дитячу діяльність на тривалому відтинку часу. Поєднуючи у собі різні форми роботи (екскурсії, вікторини, конкурси, бесіди, свята та ін.), гра-подорож значно підсилює інтерес школярів до різних видів художньо-естетичного та предметно-практичного освоєння природи. Маршрут такої гри, зазвичай, включає декілька "станцій-зупинок", у межах

яких діти реально чи уявно подорожують у природі і набувають досвід емоційно-образного її пізнання. Гра-подорож дозволяє помітно романтизувати процес спілкування учнів з довколишнім світом і допомагає реалізувати потенціал їх колективної творчої діяльності. Така форма роботи з дітьми передбачає широке використання ігрового реквізиту, яскравих карт, бортових журналів, фотоальбомів. Все це створює атмосферу романтичного пошуку естетичної виразності в природі, допомагає учням набутися навичок різних форм її пізнання — від інтелектуальних до художніх і практичних.

Гру-подорож варто проводити не частіше одного разу на чверть, оскільки така робота є довготривалою і клопіткою. Підготовка та проведення гри-подорожі у природу має відповідати певним умовам:

— збалансоване включення різних форм виховної роботи з молодшими школярами (бесід, вікторин, екскурсій, конкурсів, трудових справ, творчих годин, свят тощо);

— гнучке регулювання тривалості гри-подорожі залежно від довжини маршруту і вікових можливостей дітей (від одного-двох тижнів у 1-ому класі до чверті у 3-4-ому класах);

— обов'язкове виготовлення необхідних атрибутів для створення романтичної атмосфери подорожі (розгорнутої карти гри-подорожі, маршрутних листків для екіпажів, емблем, бортових журналів, телеграм тощо);

— уникнення формалізму, примусу, негативних оцінок дитячої діяльності;

— максимальна активізація колективної творчої діяльності учнів і залучення всіх учасників гри-подорожі до її підготовки, проведення та підведення підсумків.

Серед найбільш конструктивних ігор-подорожей у природу можна назвати гру-подорож в осінь, в зимову казку, в гості до ялинки, назустріч весні, в царство квітів, у світ тварин, у світ рослин та ін.

Як орієнтовний варіант пропонуємо гру-подорож для учнів 3-4 класів.

Гра-подорож у світ тварин

Мета: формувати у дітей чуйне ставлення до тварин, розвивати навички правильного догляду за ними шляхом включення до різноманітних видів діяльності — інтелектуальної, художньої, практичної.

Маршрут.

Станція 1. Острів допитливих (гра-вікторина).

Станція 2. Наш океанарій (трудова справа).

Станція 3. Галерея музичних портретів

(художньо-естетична бесіда з елементами вікторини).

Станція 4. Карнавальна (свято).

Станція 1. Острів допитливих
(Гра-вікторина "Хто? Де? Як?")

Умова: Теми всіх турів попередньо даються дітям для поглибленої самопідготовки.

Тур 1. Тварини-метеорологи (що віщує поведінка тварин).

<i>Якщо</i>	<i>то буде</i>
— кіт шкребе кігтями підлогу	вітер
— кіт згортається клубочком, ховаючи мордочку,	мороз
— собака риє землю,	дош
— собака качається по землі,	дош, сніг
— кінь хропе,	негода
— кінь форкає,	тепло
— кінь трясє головою, закидаючи її догори,	дош
— кінь лягає на землю,	сира погода (влітку) сніговій (взимку)
— корова, піднявши голову, нюхає повітря й облизує губи,	дош
— корова ввечері жадібно їсть траву,	дош
— корова лягає на землю,	тепло
— свині розкидають соломку,	буря
— мурашки кидають мурашники і йдуть геть,	повінь
— павук сидить у середині павутини,	дош
— павук виходить з гнізда і плете нову павутину,	гарна погода
— чайки вранці відлітають далеко у море,	ясний день
— чайки тримаються поблизу берега,	різка зміна погоди
— медуза ховається у безпечне місце,	шторм.

Тур 2. Пам'ятники тваринам.

1. За що встановлено пам'ятники тваринам?

— Гусям у Римі?

(*За те, що колись врятували місто від ворога, зчинивши галас і попередивши цим мешканців.*)

— Голубу в Парижі?

(*За те, що приніс звістку про аварію англійського підводного човна під час Другої світової війни.*)

— Дельфіну в США?

(*За відмінне виконання обов'язків зв'язківця між глибоководною і наземною станціями.*)

— Слону в Кенії?

(*На знак поваги до доброго, надійного, працелюбного помічника людини.*)

2. В яких містах і країнах можна побачити всесвітньо відомі скульптурні зображення тварин?

(*Бремен (Німеччина) — стадо бронзових свиней;*

Женева (Швейцарія) — кінь (без вершника);

Джуно (Аляска, США) — ведмідь з бронзи (символ краю) та ін.)

3. Чи є скульптурні зображення тварин у вашому місті (області)? Де конкретно? (У відповідях потрібно використати краєзнавчий матеріал.)

Тур 3. Згадаймо їхні імена.

Запитання. Вгадайте за фотографіями тварин, які назавжди зникли з нашої Землі.

Відповідь. Мамонт;
печерний ведмідь;
тур;
кулан;
безкрила гагарка;
дронт;
моа;
морська, або стеллерова корова;
тарпан та ін.

Запитання. Подивіться на фотографії тварин, які знаходяться під загрозою зникнення і потребують охорони: назвіть їх.

Відповіді. Білий журавель;
чорний лелека;
хохуля;
дикий кіт;
стрепет;
перегузня;
комишева жаба;
кажан;
степовий орел та ін.

Супер-гра "Кіт в мішку".

(Для переможців усіх турів.)

Запитання. Де і чому kota вважають священною твариною?

Відповідь. У Єгипті, тому що коти колись зупинили нашествя шурів. Крім того, у Давній Греції та Римі кішка вважалась символом волелюбності.

Запитання. У кого кращий зір — у людини чи kota? Підтвердіть прикладами.

Відповідь. Кіт бачить у шість разів краще, ніж людина, — впізнає знайомий об'єкт на відстані 100 метрів, може спокійно дивитись на сонце, добре бачить у темряві. Котяче око — високодосконалий витвір природи.

Запитання. Навіщо котів вуса?

Відповідь. Це — допоміжний орган відчуття. Навіть якщо нічого не скажуть очі, вуха і ніс, котячі вуса можуть "обстежити" розміри та характер поверхні предметів.

Запитання. Назвіть грізних родичів kota.

Відповідь. Лев, тигр, пантера, леопард, гепард, сніговий барс, пума, рись та ін.

Запитання. Чому японці тримають у своїх оселях деяких риб, зокрема морських котів, в акваріумах?

Відповідь. Вони точно передбачають землетрус і вказують його, наближення неспокійною поведінкою.

Станція 2. Наш океанарій (Трудова справа)

Підготовча робота:

- ❖ вступне слово вчителя про загадковий світ мешканців водоймищ;
- ❖ перегляд з дітьми відеоматеріалів або фотографій про підводне життя;
- ❖ підготовка виставки дитячих творчих робіт “Казка підводного царства” (малюнки, аплікації, колажі, зразки літературної творчості);
- ❖ зустріч дітей із зоологом для детального ознайомлення з особливостями життя риб;
- ❖ колективний похід до зоомагазину для придбання акваріума, риб, рослин тощо.

Допоміжний матеріал для бесіди.

Дзеркальний короп

В тихім ставку біля хати	Власну побачити вроду
Водиться короп окатий,	В них залюбки заглядають
Дзеркальця сяють на ньому	Рибки, що поруч гуляють.
В срібному блиску ясному.	Чванитись коропу гоже,
В рідному дзеркальці зроду	Тільки шкода, що не може

(Степан Жупанин).

Плесо

Люблю я заглядати в плесо,	І шука — мов ракета скора,
Очима досягати дна.	Яка до Місяця летить!..
Там шука блискає, мов лезо,	Одначе я дивлюся знову:
І погляд мій перетина.	А що там глибше, що на дні?
Це дивина: вода прозора,	Діряву місяця підкову
По дну застелена блакить,	Я бачу в синій глибині

(Дмитро Павличко).

Акваріум

Шматочок моря чистого	Виблизкують на сонечку
Живе в моїй кімнаті:	Вогняні і сріблясті,
Тут плюскочуть рибки —	Червоно-золоті, неонові,
Прудкі, стрімкі, бокаті.	Зелені і смугасті.
В проміннях сонця ясного	Розгойдують хвостами —
Акваріум мій сяє:	Вуалями шикарними,
Луска на моїх рибоньках,	Похитують плавцями —
Мов вогники, мигає.	Прозорими і гарними.

Всім серцем — широко й ніжно —
Я риб своїх люблю.
Водичку поміняю,
І корму їм куплю.

Гляну — й замилуюсь:
У риб — казкова врода.
В гостях у моїм домі
Живе сама Природа!

(Тарас Тарков).

Хід трудової справи:

- ❖ підготовка місця для акваріума (стійка опора, максимум природного освітлення, близькість електричної розетки тощо);
- ❖ створення середовища існування для рослин і риб (регулювання температури води, концентрації кисню, кислотності тощо);
- ❖ висадження рослин, розміщення кольорового піску, гравію, камінців, декоративних елементів;
- ❖ переселення рибок в акваріум;
- ❖ розподіл обов'язків між дітьми: заготовка корму, годування риб, видалення залишків корму та осаду, доливання води в акваріум, періодичне підрізання рослин, протирання скла акваріума, очищення фільтру, видалення зайвих молюсків тощо;
- ❖ ведення журналу догляду за акваріумом;
- ❖ підготовка класного фотоальбому “Наш океанарій”.

Станція 3. Галерея музичних портретів

(Вернісаж музичних загадок за творами К. Сен-Санса)

Обладнання: сюїта К. Сен-Санса “Карнавал тварин” у грамзапису, програвач, комплект картин із зображенням тварин, рами для картин, картки з назвами тварин.

Умова гри. На стіні розвішано декілька пустих рам з відповідними номерами. Це — уявна галерея музичних портретів. Під час гри діти повинні правильно відгадати музичні загадки, заповнити відповідно рами картинами із зображенням тварин і доповнити їх назвами. Цією роботою керує “екскурсовод”, роль якого може виконувати вчитель, добре підготовлений учень старших класів або хто-небудь з батьків, що має музичну освіту.

Хід гри

Екскурсовод. Сьогодні нас запросили до незвичайного музею — галереї музичних портретів. Її створив французький композитор Каміль Сен-Санс, який дуже любив тварин і присвятив їм багато музичних творів.

Уявіть, що ми з вами ходимо залами музею — навкруги висять портрети, але на них нічого не видно. Зате з кожної картини летить своєрідна музика. Це і є портрет тварини — тільки не мальований, а звуковий. Спробуйте “побачити” музику і впізнати істоту, яку вона зображує.

Музичний портрет № 1. (Звучить “Королівський марш левів”.)

Запитання екскурсовода.

— Який характер у тварини, зображеної в музиці, — грізний чи сумирний? Як це передається звуками?

(Слід звернути увагу дітей на низький регістр, важку ходу мелодії, гучну динаміку тощо.)

— Чи чуєте ви в музиці голос цього звіра? Що він нагадує вам — спів, плач, рик, виск? Який інструмент відтворює ці звуки?

(Варто звернути увагу дітей на рокіт фортепіанних рулад.)

— Визначте характер рухів цієї тварини. Це — стрибки, біг чи хода? Як підкреслює це композитор?

(Слід звернути увагу дітей на помірний, маршоподібний темп.)

— Який настрій ви чуєте в музиці — радісний, сумний, урочистий чи задумливий? Отже, тварина, зображена у цій мелодії, поважна чи кумедна?

(Варто звернути увагу дітей на урочистий, величавий, гордовитий, триумфальний характер маршу.)

— Назвіть тварину і заповніть раму її портретом з відповідним підписом.

Загадка про всяк випадок.

Ой, який кошлатий звір, Скоро з Африки йому
Поважний, як король! Вишлють бандероль. (Лев).

Музичний портрет № 2. (Звучить п'єса "Кури та півні".)

Запитання екскурсовода.

— Чи можете ви уявити рухи істот, зображених у музиці? Що роблять ці тварини?

(Слід звернути увагу дітей на метушливий темп, що поступово наростає.)

— Голоси яких птахів вчуваються в музиці? Які інструменти передають спів півня?

(Необхідно звернути увагу на прекрасне використання композитором тембру скрипок, фортепіано і дерев'яних духових інструментів.)

— Який настрій переважає в музиці — спокійний, веселий, безтурботний чи заклопотаний? Визначте характери птахів, портрети яких відтворено в музиці.

(Варто звернути увагу дітей на неспокійний, галасливий характер, настирливий ритм музики.)

— Назвіть цих птахів, заповніть рами їхніми портретами з відповідними підписами.

Загадка про всяк випадок.

Птахам цим нема коли й сісти —
Весь день щось шукають поїсти.
Тут гамір страшний, метушня
З ранку до ночі шодня. (Кури у курнику.)

Музичний портрет № 3. (Звучить п'єса "Слон".)

Запитання екскурсовода.

— Ця тварина, на вашу думку, важка чи легенька? Чому ви дійшли такого висновку?

(Слід звернути увагу дітей на низький тембр контрабасів, що виконують мелодію, та на неквапливий темп музики.)

— Чи можна назвати цю тварину неповороткою, незграбною? Простежте за характером музики і згадайте, що робить цей звір.

(Необхідно звернути увагу дітей на тридольний розмір музики, що надає їй танцювального характеру.)

— Яка вдача у тварини? Як це підкреслено в музиці?

(Варто звернути увагу дітей на світлий, радісний настрій музики, на нескладну, ніби тупцюючу мелодію, що разом складають враження кумедності, добродушності.)

— Назвіть тварину, заповніть раму її портретом з відповідним підписом.

Загадка про всяк випадок.

Хто сказав, що він незграбний?

Це плітки і заздрість!

А у цирку він танцює

Дітвори на радість. (Слон.)

Музичний портрет № 4. (Звучить п'єса "Кенгуру".)

Запитання екскурсовода.

— Про що говорять нам енергійні стрибки в музиці? А з чого відразу стає зрозуміло, що це стрибає не мініатюрний коник і не легенький зайчик?

(Слід звернути увагу дітей на досить важкі акорди в низькому регістрі, якими завершується каскад стрибків у мелодії.)

— Який інструмент обирає композитор для відтворення стрибкоподібного руху тварин і чому?

(Необхідно акцентувати увагу дітей на способі виконання музики — стакато, для якого фортепіано є одним із найзручніших інструментів.)

— Що можна сказати про характер цієї тварини? Як підкреслено це в музиці?

(Варто звернути увагу дітей на рухливість мелодії та постійні зміни темпу музики, що надає їй енергійного, непосидючого, допитливого характеру.)

— Назвіть тварину, заповніть рамку її портретом з відповідним підписом.

Загадка про всяк випадок.

Цю спортсменку кожен знає —

Видатна стрибунка!

Їй ніщо не заважає,

Навіть повна сумка. (Кенгуру.)

Музичний портрет № 5. (Звучить п'єса "Акваріум".)

Запитання екскурсовода.

— Які звуки чітко чути в музиці — тріск, скрип, плюскіт, гамір? Які інструменти так влучно відтворюють хлюпотіння води?

(Звернути увагу дітей на легке, ясне, прозоре звучання музики завдяки використанню тембрів арфи, фортепіано, трикутника та ін.)

— Якого характеру надає музика мешканцям підводного світу?

(Звернути увагу дітей на таємниче, казкове забарвлення музики.)

— Чи відчувається в музиці ставлення автора до цього прекрасного, але беззвучного світу?

(Слід звернути увагу дітей на ніжність почуттів і щирість захоплення, які втілює композитор у музиці.)

— Де б могли ми часто милуватись життям підводного царства? Спробуйте здогадатись, який портрет цього разу створив композитор.

Загадка про всяк випадок.

У кімнаті таємничо сяє — Кожен може в казку ту
Світ чудовий перед намиз акохатися
розгортає. і годинами милуватися. (Акваріум.)

Музичний портрет № 6. (Звучить п'єса "Лебідь".)

Запитання екскурсовода.

— Як охарактеризувати рух істоти, відтвореної у цій музиці? Що вона робить — біжить, пливе, летить?

(Звернути увагу дітей на плавність, граціозність, неквапливість руху мелодії.)

— Чи хочеться танцювати під таку музику? Зробіть декілька рухів. Що надає мелодії такої плавності?

(Слід акцентувати увагу дітей на злиге виконання звуків мелодії — легато, на рівномірне погойдування акомпанементу, співучий тембр струнних інструментів тощо.)

— Якої вдачі істоту зображено у цій музиці?

(Звернути увагу дітей на характер музики, що створює відчуття ніжності, чистоти, благородства, вишуканості, величності.)

— Чий це портрет? Чи бачили ви таке в житті?

Загадка про всяк випадок.

Шия довга, перо — білосніжне.
Він пливе собі тихо і ніжно,
Аби навіть води не сколихнути.
Хто бачив це — не зможе забути. (Лебідь.)

У кінці гри всі рамки заповнені картинами і підписами. Найактивніші учасники вернісажу музичних загадок нагороджуються призами. Можна запропонувати дітям створити власну галерею портретів-малюнків тварин за тими музичними враженнями, які вони отримали під час гри-вікторини.

Примітка: кількість музичних загадок регулюється вчителем відповідно до вікових можливостей художнього сприймання школярів. Крім п'єс К. Сен-Санса, можна використати твори М. Мусоргського, В. Косенка, Е. Гріга, К. Дебюссі та ін.

Станція 4. Карнавальна

(Костюмований карнавал тварин)

Карнавал відкривають його господарі — пани Відгадайко, Повторяйко, Неображайко і Поважайко.

Пан Відгадайко. Запрошуєм всіх на наш карнавал!
Сьогодні тут буде радості шквал.
Загадки, танці, пісні, гуморина —
І все це присвячуєм нашим тваринам.
Пан Повторяйко. Спробуємо в чомусь їх повторити,
Згадаємо, як можуть вони "говорити".
Вам тут згодяться уважність і хист —
Ось і подивимося, хто з вас артист.

Пан Неображайко. Я ж постараюся вам нагадати,
Як гидко тварину слабку ображати!
Сильна, розумна, добра людина
Ніколи даремно не скривдить тварину.
Пан Поважайко. А ще дуже хочеться вам нагадати,
Як люблять у світі тварин працювати.
Життя звірини — не весела розвага —
Й отримало право на нашу повагу.

(Звучить урочиста музика, запрошуючи всіх до танцю.)

Пан Відгадайко. Просимо любих гостей танцювати,
Карнавальні костюми усім показати.

(Гості в костюмах ведуть хоровод.)

Пан Поважайко. Ти бачиш! До нас завітало охоче
Безліч тварин — розбігаються очі!

Пан Неображайко. Але ж потрібно усіх упізнати —
Давайте як-небудь їх шикувати.

Пан Повторяйко. (До гостей.)

Один перед одним та й перед світом
Просим назватися за алфавітом.

Учасники карнавалу утворюють “Живу абетку”: по черзі виходять в коло, представляються гостям веселими віршиками, супроводжуючи текст відповідною мімікою.

Ж и в а а б е т к а

Акула посміхнулася криво,
Хвостом помахала грайливо,
Питально звела очі:
— Погратись зі мною хто хоче?

Білка скаче —
Гілка плаче:
— Я тендітна і тонка,
Ну, а ти така важка!

Вовк очима
Блима, блима:
— Взимку з їжею не густо —
В животі три дні вже пусто!

Гуси вийшли із ріки —
Взули жовті чобітки.
По стежині дріботіли —
Чобітками лопотіли.

Дятел — стук!
Дятел — грук!
Налякав комашок-злюк.

Єнот миє рот,
Єнот миє лапи —
Нічого брудного
Не хоче ковтати.

Жаба зажурилась:
— Чи ж гарна — не знаю...
Жаба похвалилась:
— Гарні очі маю!

Зозуля яйця підкидає
В чуже гніздечко й позіхає:
— Нема ніякого знаку,
Що це зробила я.
Ку-ку!

Іволгу дуже
Мода хвилює —
Сукню ошатну
Всім демонструє.

Іжак — смішний дивак!
Вдягнув колючий фрак.
А до спини прилип
Кумедний жовтий гриб.

Кіт муркоче без упину,
Мружить хитро очі.
Вигинає пружно спину —
Він сметанки хоче.

Лисиця вовчиці
Казала в крамниці:
— Шуба шикарна —

Це вам не дрібниці!

Метелик над квіткою

Пурхає, в'ється:

— Ця квітка — найкраща,

Чи тільки здається?

Носоріг хворів на нежить
За здоров'ям він не стежить!
Хоч на носі й виріс ріг,
Нежить він не переміг.

Ослик вперто стоїть,
Ослик вперто мовчить.
Він трясє головою:
— Не підуй за тобою!

Папуга мав чудовий смак,
Та перестарався:
Витяг все, що було в шафі, —
І рішуче вбрався.

Рак — такий лайдак!
Все йому не так!
Швидко бігати він не хоче.
Танцювати — не мастак.

Собака біга по двору.
бо любить широко діворю.
Хто ж нагодує смачно,
Тому оближе руки вдячно.

Тюлень взяв собі бюлетень,
бо мокнув у воді весь день!

Удав гадав,
Що пароплав

він легко проковтне,
Де взяти у джунглях пароплав,
Ніяк він не збагне.

Форель інтерв'ю
Дала журналісту:
— Для життя я обираю
Воду тільки чисту!

Хохуля-брехуля
хвалилась бобреняткам:
Портрет мій у книгу
Червону потрапив!
Хохулі, звичайно,
вірили мало,
Та тільки про книгу
вона не брехала.

Цап бородою пишався:
Та все до кози залицявся
— Відомо на небі,
землі і в воді:
Звір'яна краса — в бороді!

Чапля — балерина
Ноги розминає:
— Ввечері — концерт,
Натхнення ж — немає!

Шпак голосно співає,
Наш любий шпак!
— Весна прийшла! Не
сумнівайсь!
Це дійсно так.

Щука — злока
Чорніє від скуки:
— Мало риби в ставку —
Яка мука!

Юрик — так називають стрижа.
Крила у нього, мов лека ножа.
Стрімко повітря вони розсікають
Гордо і вільно у небі ширяють.

Ящірка, мов блискавка, майнула —
На камінні хвостика забула.

Ігри

1. Пан Відгадайко пропонує учасникам карнавалу естафету загадок.

Умова. Гравці кидають один одному м'яча; той, хто отримує м'яч, загадує загадку про тварину; загадки не повинні повторюватись.

(У випадку повтору накладається "штраф" — продекламувати вірш чи заспівати пісню про тварину.)

Для попередньої підготовки можна запропонувати дітям деякі загадки на власний вибір:

— Не звір, не птиця, а ніс — як спиця. (*Комар.*)

— Летить — виє, сяде — риє. (*Жук.*)

— Білі хороми — червоні підпори. (*Лебідь.*)

— Повний пень черешень. (*Бджоли у вулику.*)

— І вдень, і вночі у кожусі на печі. (*Кіт.*)

— Прийшла кума із довгим віником.

На бесіду із нашим півником,

Схопила півня на обід

Та й замела мітлою слід. (*Лисиця.*)

— Які ноги заввишки,

Такий ніс завдовжки,

Хату на хаті має,

Жабам рахунок знає. (*Лелека.*)

— Дивний ключ у небі лине

Не залізний, а пташиний.

Цим ключем в осінній млі

Відлітають ... (*журавлі.*)

2. Пан Повторяйко закликає всіх гостей взяти участь у створенні радіо— і телепередачі про тварин.

Звірний театр біля мікрофона

Хід гри. Під час читання диктором заздалегідь підготовленого тексту казки в певних місцях крики тварин озвучує хто-небудь з дітей (звуконаслідувальні імпровізації). На роль диктора можна запросити учня старших класів або кого-небудь з батьків.

Варіант тексту для диктора.

Сьогодні ми розкажемо казочку про маленьке зайченятко, яке втікло від мами і загубилося. Звірятко заплакало і спитало в зозулі, що сиділа на дереві: "Де моя мама?" Зозуля начебто хотіла щось сказати, але в неї вийшло дивне ... (мікрофон — дітям).

Біля зайчика пролетів джміль, блимнув на нього очима і сердито загудів ... (мікрофон — дітям). Зайчик побіг до річки і спитався дороги у риб. Але вони тільки дивились на нього круглими очима і пускали бульки. Зате стара жаба охоче допомогла, довго щось пояснюючи. Але зайчик нічого з того не зрозумів, бо в жаби лише й виходило ... (мікрофон — дітям).

Тоді зайчик подався до людей. У дворі його зустрів собака. Мабуть, він зрадив гостю, бо радісно загавкав — ... (мікрофон — дітям). А кіт, що сидів на паркані, лише хмикнув у вуса і здивовано нявкнув.... (мікрофон — дітям). Зайчик чемно привітався і підійшов до корови, що стояла біля хліва. Тільки-но він хотів її запитати про свою маму, як корова затрясла головою і сказала: ... (мікрофон — дітям). “Все зрозуміло, — подумав зайчик і підійшов до коня. Той тільки форкнув в його бік — ось так: ... (мікрофон — дітям). Зайчик відскочив, але ззаду на нього наступав білий рогатий звір з бородою. Зайчик мало не впав від страху, коли той протяжно закричав: ... (мікрофон — дітям).

З хати вийшов хлопчик Віталік і сказав: “Цитуйте! Зовсім налякали звіринку”. Взяв зайчика на руки і поніс в ліс до мами.

Звірина телегуморина

Хід гри. Діти тягнуть жеребки, в яких зазначено, хто яку тварину зображуватиме (пластичні імпровізації).

Варіанти завдань. Коник-стрибунець на лузі.
Ведмідь на пасіці.
Качка йде.
Хом'ячок їсть.
Білочка з горішком.
Чапля на озері.
Синичка на вікні та ін.

Умова для гравців. Абсолютно беззвучно передайте рухами поведінку тварини у конкретній ситуації.

Завдання для аудиторії: *вгадайте тварину за дією.*

3. Пан Неображайко пропонує учасникам карнавалу взяти на себе роль журі у конкурсі на кращу акторську роботу.

Конкурс. Ображена тварина

Умова для конкурсантів. Якомога виразніше прочитайте запропонований текст, намагаючись яскраво передати образу (біль, відчай, невдоволення) тварини.

Умова для журі. Визначте кращі акторські роботи і присудіть приз за краще втілення чужого болю.

Примітка: з варіантами текстів дітей варто ознайомити заздалегідь.

Варіанти текстів для конкурсу.

1. **Чорний жук**
Чорний жук
очима блима:
чує кроки
за плечима.
Дуже хороше йому
По землі ходити!

Він не хоче,
Чуєш, хлопче,
У коробці жити! (*Володимир Лучук*).

2.

Киця

Плакала киця на кухні,
Аж їй очиці попухли.
“Чого ти, киценько, плачеш,
їсти чи питоньки хочеш?”
“їсти та пити не хочу,
з тяжкої образи плачу:
Сам кухар сметанку злизав,
А на мене, кицюню, сказав” (*Іван Франко*).

3.

Птиця

Тріпоче серце спійманої птиці,
В руках моїх не чує доброти.
— Я дам тобі водиці і пшениці,
Моя пташино, тільки не тремти!
— Хіба потоки загубили воду,
Хіба в полях уже зерна нема?
Пусти мене, мій хлопчик, на свободу,
І все, що треба, я знайду сама.
— Я ж лагідно тебе тримаю, пташко,
В своїх руках, легеньких, як вітрець.
Хіба неволя це? Хіба це важко —
Від мене взяти кілька зеренечь?
— Пусти мене! Мені, дитино мила,
Дорожча воля, ніж зерно твоє!
Страшна, хоч навіть лагідна, та сила,
Яка розкрити крилець не дає!
— Лети! Співай у небі гомінкому;
Хоч і маленький, зрозумів я все.
Моя рука ніколи і нікому
Ні кривди, ні біди не принесе! (*Дмитро Павличко*).

Пани Відгадайко, Повторяйко, Неображайко і Поважайко закривають карнавал.

Пан Відгадайко.

Ось і пора карнавал закривати.

Просимо тільки не забувати:

Кожна тваринка варта любові

В будь-який час — не лише у розмові.

Пан Повторяйко.

Деколи варто й повчитись в тварин —

Скільки там є “співаків” й “балерин”!

Спробуй хоч в дечому їх повторити

І осягнеш — це нелегко зробити.

Пан Неображайко. Кожного дня і кожну хвилинку
Оберігайте всяку звіринку.
Тільки добра їм потрібно бажати
І намагались не ображати.

Пан Поважайко. Право живих на життя поважайте,
З вдячністю працю тварин зустрічайте.
Кожна хай зустріч несе відкриття:
Ціннішого в світі нема, ніж життя!

ТЕАТР ПРИРОДИ

Позаурочну виховну роботу з учнями значно збагатить і така неординарна форма осмислення гармонії природи, як організація театральних вистав. Відтворюючи життя природи в одвічному конфлікті, русі і розвитку, театральні форми діяльності ефективно впливають на формування міфопоетичного погляду дітей на світ. Умовність образної мови театру, яскравість сценічної метафори допомагають учням глибше осягнути символічність життєвих ритмів у природі та їх значущість для життєдіяльності людини. В ході сценічного втілення різноманітних об'єктів та явищ навколишнього світу школярі мають змогу відчути красу життєтворчості природи, а також отримують можливість доєднатися до радісної співтворчості з нею. Елементи гри, діалогу, музики, пісень і танцю, використання костюмів та масок зумовлюють емпатичне злиття учасників вистави з об'єктами втілення. У процесі таких драматичних імпровізацій діти гостріше відчувають не лише одвічний сенс існування будь-чого у природі, але й легше усвідомлюють власну, людську роль у незмінності світобудови.

Організація театру природи має бути підпорядкована таким умовам:

- створення сюжету вистави повинне спиратись на реальні процеси у природі, на об'єктивні закони існування і розвитку її об'єктів та явищ;
- зміст театального дійства слід зорієнтувати, насамперед, на оспівування одвічної гармонії природи;
- народжена у процесі колективної творчості вистава повинна мати яскраво виражену екологічну і загальногуманістичну спрямованість;
- у процесі підготовки вистави всім членам дитячого колективу варто підібрати певні ролі і доручення (актори, музичні оформлювачі, балетна група, режисери, костюмери, художники-декоратори, гримери, освітлювачі, суфлери та ін.);
- бажано залучити до процесу створення і постановки вистави батьків, старших учнів, професійних акторів;
- слід подбати про створення якісного театального реквізиту (декорацій, костюмів, бутафорії тощо).

Учням варто пропонувати колективне створення вистав, присвячених основним стихіям природи, наприклад: "Морська таємниця", Сонячна казка", "Пори року", "Країна вітрів", "Зимовий сон", "Ранок року", "Небесні витівки", "Лісовий конкурс краси" та ін. Приклад такої вистави для учнів 3-4 класів подаємо нижче.

Небесні витівки

(Казка-феерія)

Дійові особи. Маруся-Мандруся.
Батько Сонце.
Мати Хмара.
Вітер-Пустун.
Вітер-Лютун.
Сніг-Білоніг.
Сніжинки-Холодинки.
Баба Віхола.
Дядько Грім.
Тітка Блискавка.
Дош-Мокрош.
Веселка.

(У тексті казки використано вірші П. Мовчана, М. Вороного, Олександра Олесья, М. Познанської, Л. Костенко, П. Мостового та загадки С. Жупанина.)

Хід вистави

Маруся-Мандруся (Перед завісою.) Як довго мандрую я лісом! Геть змерзла. А те, що шукаю, ніяк не знайду... (Звертається до залу.) А ви не зустрічали тут Сонечка? Ні? Куди ж воно поділося? Вже декілька місяців його ніхто не бачив. Може, заблудилось десь. А може — образилось.

Сніг-Білоніг (Виходить і співає.)

Ой я Сніг-Білоніг,
Борода патлата!
Не пускають на поріг,
Не пускають в хату.
От я йду, і йду, і йду —
Вже стоптав дороги.
Сил нема. Ще й на біду
Змерзли босі ноги.
Плачу гірко на весь ліс,
Бо замучив голод.
Білі брови, білий ніс,
А в кишнях — холод...

Маруся-Мандруся. Ти бач! Навіть Сніг-Білоніг змерз без Сонця. А що, Сніжку, може підемо разом Сонце шукати?

Сніг-Білоніг. Та навіщо воно мені? Я його боюсь. А ось мати Хмара обіцяла прислати моїх сестричок — Сніжинок-Холодинок. Ото було б добре! Я б одразу і зігрівся, і потовстішав. А то вже ледь кульгаю. Та сестри десь забарились...

Маруся-Мандруся. Що ж це робиться у вашому хазяйстві? Сонце заблудилось, Хмара — запізнилась, Сніжинки — забарились... Безлад на небі!

Сніг-Білоніг. Та не знаю, що й казати. Треба було б провідати рідню, але нема мені вороття на небо. Бачиш сходинок? Біжи скоріш нагору і розвідай — що там і як? (*Маруся біжить за сцену.*)

(Піднімається завіса.)

Світлиця Сонця: напівтемрява, на троні сидить мати Хмара, поруч лежить Сонце із зав'язаними очима. Перед ними граційно кружляють у танку Сніжинки-Холодинки і співають.)

Сніжинки-Холодинки.

Білесенькі сніжиночки,
Вродились ми з води;
Легенькі, як пушиночки,
Спустилися сюди.
Ми з хмарею носилися
Від подиху зими,
І весело крутилися
Метелицею ми...

Мати Хмара. І чого ж це вам весело? Хіба Сніжинки-Холодинки мають веселити людей? Від вас повинно віяти страхом і холодом!

(Звертається до Сонця.) Чи не так, батьку?

Батько Сонце (Крізь сон.) Страхом і холодом...

Мати Хмара (До Сніжинок.) Отож і пісня ваша якась квола, і танок невиразний. Дивіться, як треба! (Енергійно кружляє і пронизливо співає.)

В полі хуга. День — не день,
Я згори снігами сиплю,
Перехожим очі сліплю,
Мов пелюстками вишень...

(Входить Маруся-Мандруся.)

Маруся. Чого це ви, тітко Хмаро, так галасуєте? Подивіться — ваші дітки, Сніжинки-Холодинки, геть перелякалися і аж злиплися у грудочки!

Хмара (Захекано.). А ти хто така, щоб мені зауваження робити? І чого ти сюди прийшла?

Маруся. Я Маруся-Мандруся і прислав мене сюди ваш синок — Сніг-Білоніг. Поки ви тут танцюєте, він там сумує і худне. Коли ви пошлете на землю його сестричок — Сніжинок-Холодинок?

Хмара (З розпачем.). Та не можу я туди послати таких ледачих і немічних Сніжинок. Вони ще нічого не знають і нічого не вміють. Оце мигають перед очима, як білі мухи, — і все! Зараз у нас якраз урок страху і холоду. Прошу не заважати!

Маруся. Та не потрібні Сніжинкам такі уроки! На землі від них чекають не страху і холоду, а краси і добра. Поки ви тут їх затримуєте, там, внизу, Сніг зовсім схудне, земля оголиться і жито вимерзне.

(Звертається до Сніжинок-Холодинок.)

— Хіба вам не жалко тих, хто змерз?

Сніжинки-Холодинки (На різні голоси.) Жалко! Жалко! Жалко!

Маруся. То ж летіть до свого брата Снігу-Білоного і допоможіть йому щільно вкрити землю.

Сніжинки-Холодинки (Із сумом.). Ми не можемо... Ми не вміємо... Ми не маємо сил...

Хмара. Авжеж, пурхати перед дзеркалом легше! Але я вам і тут допоможу. Все одно вас нічого не навчити. (Гукає.) Гей, брати Вітри — суворий Лютун і добрий Пустун! Допоможіть моїм донькам Сніжинкам знайти дорогу на землю!

(Вибігають брати Вітри, танцюють і співають.)

Вітер-Лютун. І ношусь я, і літаю,
Топчу луки і поля.
Жовті трави пригинаю,
Лист зриваю із гілля.
То скирти, стоги розношу,
То у сурми загуду,
То в безсиллі заголошу
І до лану припаду...

Маруся. Оцей так навчить! Хіба ж можна такому злому вітрюгану довірити молоденьких Сніжинок?

Вітер-Пустун (Заграє з Марусею.).

А я вітер пустотливий,
Залітаю у ваш сад,
Оббиваю груші, сливи,
Трушу яблуні підряд.
І хустиночку в Марусі
На голівці розв'яжу.
Свисну дівчинці у вусі
І нічого не скажу!..

Маруся. Відчепися, гультвісо! Тобі лише б пустувати. А Сніжинок потрібно скерувати на добрі справи.

Вітер-Лютун (Злісно.). Ти бач! Не підходимо ми їй!

Вітер-Пустун (Грайливо.). То пошукай собі ще когось! А ми з братом полетимо додому.

Хмара (До Марусі.). Так ти всіх розженеш, а Сніжинки залишаться тут. Клич тепер сама Бабу Віхолу.

Маруся. Бабо Віхола! Допоможіть нам!

(Баба Віхола в'їжджає на білій мітлі, крутиться і співає.)

Баба Віхола. Баба Віхола, сива Віхола
На метільній мітлі приїхала.
В двері стукала, селом вешталась:
— Люди добрії, дайте рѣшето!
Ой, просію ж я біле борошно,
Бо в полях іще дуже порожньо.
Сині пальчики — мерзне житечко.
Нема рѣшета — дайте ситечко.

Подем їхала, в землю дихала
Баба Віхола, сива Віхола...

Маруся. Молодець, бабусенько Віхоло! Низький уклін вам від людей за турботи ваші про врожай. А чи не віднесете на землю zarazом і цих маленьких сніжиночок? Час і їм до роботи ставати.

Баба Віхола. Авжеж, сідайте, малята, на мою мітлу — полетимо землю рятувати від лютого холоду.

(Баба Віхола забирає Сніжинок-Холодинок і відлітає.)

Хмара. Сподіваюсь, ти нарешті заспокоїлась? То ж мандруй собі своєю дорогою і не турбуй нас більше.

Маруся. Не піду звідси нікуди, поки не побачу Сонця. Куди ти його заховала? Чому не пускаєш до людей?

Хмара. А навіщо вам Сонце? Воно солодко спить і нікого не хоче бачити.

Маруся. Неправда! Це ти приспала Сонце, зав'язала йому очі, затулила темною завісою від нього землю. Тому Сонце й не бачить, що на порозі стоїть Весна і нетерпляче чекає, коли теплий його промінчик відімкне їй двері. Ану, розбуди Сонечко!

Хмара. Дурниці! Ніхто на порозі не стоїть. І Сонця будити не дозволю, бо я тут хазяйка.

Маруся. А ось зараз побачимо, хто на небі хазяїн. (Звертається до залу.) Давайте всі разом розбудимо Сонечко — спробуємо голосно покликати його: "Вставай і сядь!"

(Діти в залі за командою Марусі двічі-тричі кличуть: "Вставай і сядь!")

Батько Сонце (Позіхаючи.). Що за шум? Хто це не дає мені спати?

Маруся. Годі спати! Сонечку-батечку, прокидайся скоріш і відімкни Весні двері.

Сонце. А хіба вона вже тут? Нічого не бачу...

Хмара (Накриває Сонце темним покривалом.). Не слухай нікого, Батьку! Спи спокійно.

Сонце (Зриває покривало і пов'язку з очей. Сцена раптово освітлюється світлом.). Відступися, Мати Хмаро! Дай глянути на землю. (Здивовано вигукує.) Ця дівчина говорить правду — час вставати! Лець не проспав роботу! (Танцює і співає.)

Гей, сніги глибокі, розступіться!
У струмки швидкі перетворіться.
Випустіть з полону квітку ясну,
Зустрічайте дзвоном весну красну!

Сніг-Білоніг (Кричить з-за сцени.).

Мамо Хмаро! Врятуй нас!
Тануть,
В'януть сніги —
як крізь хмари летючі
гляне сонце блискуче,

усміхнеться в привіті,
розіллється в блакиті.
Тане сніг,
В'яне сніг,
Гине...

Хмара (До Сонця у розпачі.). Не вбивай моїх дітей! Хіба ж сніг комусь заважає? На нього ж так чекала земля!

Сонце. Не гнівайся, Мамо Хмаро! Сніг виконав свій обов'язок і настав час поступитися місцем Весні. Так завжди було і буде. І я нічого не можу змінити.

Маруся. Невже Сніг-Білоніг і Сніжинки-Холодинки загинуть назавжди? Ой, як жалко!

Сонце. Не турбуйся, дівчинко. Я не залишу їх без допомоги. Зараз вони перетворилися на сльози зими і рясно окропили весняну землю. Скоро я вип'ю ті сльози своїми промінчиками і поверну матері Хмарі її дітей.

Хмара. (Сердито.). Але відтепер не дочекаєтесь моїх дітей на землі! Яка чорна невдячність! То дай снігу, то не треба снігу... Хіба так можна?

Сонце. Споконвіку такий порядок у природі: всьому свій час. І не треба ображатись на це, Матінко. Краще послала б ти на землю свого другого сина — Весна чекає його допомоги.

Хмара. Яке нахабство! І як тільки язик повернувся про це просити? Чи ви думаєте, що за мене та дітей нема кому заступитися? Не забувайте, що в нас могутня рідня.

Маруся (До Сонця.). Про яку рідню говорить Мати Хмара? І про якого сина ти нагадав їй?

Сонце. О, то грізна сім'я, з якою я не хочу сваритися. Раз ти сюди прийшла, домовляйся з ними сама.

Маруся (До Хмари.). Матінко Хмаро! Кого ти не хочеш пустити до нас на землю?

Хмара. І не допитуйся — не скажу! Але як відгадаєш загадки — то моя сім'я враз з'явиться перед тобою. Ану, скажи:

Хто найдовші нитки має,
Небо й землю вмить еднеє?

Маруся (До залу.). Хто б це був? Допоможіть мені, діти, знайти відповідь.
(Відповіді із залу: "Дош".)

(З'являється Дош-Мокрош — танцює і співає.)

Дош-Мокрош. Як я люблю танцювати,
дріботіти і скакати,
молоточком наче б'ю,
із цеберця наче ллю.

Хмара. Ось мій син — Дош-Мокрош. Але він рідко ходить один у гості — з ним завжди його рідня — дядько й тітка. Вгадаєш їхні імена?

1) Щось вгорі, як кінь, біжить —
На все небо гуркотить.

2) Як летіла —
То гриміла,
Як упала —
Жар-птицею стала.

Маруся. Нумо, діти! Підкажіть відгадки.
(Відповіді із залу: "Грім", "Блискавка". З'являються Дядько Грім і тітка Блискавка — танцюють у парі і співають.)

Грім. Ой, як вдарю в барабан —
Загримить на всенький лан.

Блискавка. Ой, як блисну я в п'ятьмах —
Враз сховаєтесь під дах.

Разом. Ми не любим жартувати
Й дощ примусим поважати!

Хмара. Ну що? Злякались?

Маруся. Авжеж, грізна у вас рідня. Але на землі її поважають і шанують. Може, пустите-таки синочка до Весни в гості? Як би вам дякували люди за весняний дощик!

Хмара. Знаємо вашу вдячність. Але нехай рідня вирішує — ходити в гості до людей чи ні.

Дощ-Мокрош. Ну що ж! Я, звичайно, можу завітати на землю, але з тіткою і дядьком разом.

Сонце. От і молодець! Іди, сину, попрацюй, а ми допоможемо.
(Всі разом танцюють і співають, імітуючи рухами текст.)

Дощ. Дощ, як хлопчик, по стежині:
Туп-туп-туп.
Дзюркочить вода із ринви:
Хлюп-хлюп-хлюп.

Грім. І гуркоче грім у небі:
Го-го-го!

Блискавка. Блискавиця б'є по хмарі
Батогом.

Хмара. І хоч гнівна хмара сонце
Затуля —

Сонце. Рада дощику дрібному
Вся земля.

Маруся. Ой, який славний дощик пустився. Оце мені вже й додому захотілося.

Сонце. А щоб не заблудилася — я свою дочку покличу. Вона зараз після дощику на землю спустатиметься й тебе візьме з собою.

(Лукає). Веселочко, моя ошатна донечко, в гості завітай — небо прикрашай.

(Виходить Веселка у віночку з різнобарвними стрічками і бере Марусю за руку.)

Маруся (Всім вклоняється.)

Дякую щиро небесній родині:
Ясному Сонцю і щедрій Хмарині,
Блискавці з Громом,
Снігу з Дощем,
Лютому вітру
З легким вітерцем.
Ви й ваші рідні
Всім дуже потрібні.
В гості приходьте:
Кожен — в свій час.
Ми нетерпляче
Чекаєм на вас!
(Завіса.)

Підсумок

Гуманістичне виховання школярів засобами природи стає ефективним за умов різнофакторного впливу на їх особистість. Важливого значення у цьому процесі закономірно набувають моральні і трудові аспекти організації взаємодії дітей з природою. Проте в системі формування гуманістично орієнтованих світоглядних позицій особливий статус отримують естетичні фактори. Розуміння всесторонньої цінності природи, в тому числі естетичної, значно олюднює ставлення дітей до неї, адже побачити і оцінити красу довкілля під силу лише людині. Художньо-естетичні механізми освоєння неутилітарної цінності природи, запропоновані у цьому посібнику, поглиблюють розуміння школярами цінності власного життя серед інших форм буття у Всесвіті; допомагають збагнути самоцінність кожної людської особистості; вчать бачити в собі людину не лише сильну, але й великодушну. Завдяки сформованим навичкам естетичного бачення світу дитина поступово визначає своє місце у природі: відкидає позицію *homo rapax* — людини хижої, опановує позицію *homo sapiens* — людини розумної, прагне до позиції *homo pulcher* — людини прекрасної.

Використання вчителем запропонованих у посібнику методичних форм та орієнтовних розробок не повинно бути механічним. Тут запропоновано лише можливі варіанти завдань, питань і уявних відповідей, що не претендують на дослівне їх відтворення як педагогом, так і учнями. Використання такого матеріалу передбачає максимум уяви, фантазії, творчості, що допоможе вчителю якнайскоріше відновити власне емоційно-образне відчуття природи і поділитися ним з вихованцями. Лише особиста гуманістична позиція по відношенню до навколишнього світу є надійним орієнтиром для вчителя у стратегії і тактиці виховного впливу на емоційно-вольову сферу школярів.

Рекомендована література

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. —М., 1969.
2. Булашов Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. —К.: Довіра, 1992.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. —Т.1,2.—К.: Оберіг, 1991.
4. Гармаш М.Н. Тайны бионики. —К.: Рад. школа, 1985.
5. Загадки /Упорядкування І.П. Березовського. —К.: Дніпро, 1987.
6. Золотницький М.Ф. Квіти в легендах і переказах. —К.: Довіра, 1992.
7. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. —К.: Обереги, 1991.
8. Кабалевский Д.Б. Как рассказывать детям о музыке? —М.: Просвещение, 1989.
9. Лозко Г. Українське язичництво. —К.: Укр. центр духов. культури, 1994.
10. Литинецкий И.Б. Изобретатель — природа. —М.:Знание, 1986.
11. Людина і довкілля. —К.: Абрис, 1997.
12. Марія Приймаченко /Упор. Н.І.Велігоцька. —К.:Мистецтво,1994.
13. Миннарт М. Свет и цвет в природе. —М.: Гос. изд-во физ.-мат. лит-ры, 1959.
14. Митці України: Енциклопедичний довідник /Упор.: М.Г. Лабінський, В.С. Мурза. —К.: УЕ, 1992.
15. Неменский Б.М. Пути очеловечивания школы //В кн.: Новое педагогическое мышление. —М.: Педагогика, 1989.
16. Нечуй-Левицький І.С. Світогляд українського народу/Ескіз української міфології. —К.: Обереги, 1992.
17. Островский Г.С. Добрый лев Марии Примаченко. —М.: Сов. художник, 1990.
18. Психологічний словник /За ред.В.І. Войтка. —К.: Вища школа, 1982.
19. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї. —К.: Знання України, 1993.
20. Степовик Д.В. Скарби України. —К.: Веселка, 1990.
21. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. —К.: Рад. школа, 1976-1977.
22. Українська душа. —К.: Фенікс, 1992.
23. Українська минувщина /А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. —К.: Либідь, 1994.
24. Українське народне мистецтво /Упор.: В.С. Бутник-Сіверський та ін. —К.: Мистецтво, 1967.

Зміст

Вступ	3
1. Виховний потенціал природи	5
2. Методика організації спілкування учнів з природою	11
Варіанти проведення уроків милування природою	15
Танок осіннього листя	15
Сумна пісня осені	18
Осіння щедрість	21
Зима-скульптор	24
Сніговий балет	27
Наші менші брати взимку	30
Чим пахне весна	32
Весняна симфонія життя	34
Хоровод весняних квітів	37
Лісові сюрпризи	41
Музика літа	43
Зрілість літа	45
3. Художнє пізнання природи як засіб гуманістичного виховання школярів	48
Варіанти художньо-естетичних бесід:	51
Будь багатий, як земля	51
Якби зорі говорили	54
Для кого квітнуть квіти	55
У полі береза	57
Не ображай дерево	58
Краса людської праці на землі	60
Тече річка невеличка	62
Дивовижні звірі Марії Приймаченко	65
Ми за них відповідаємо	68
Таємниця Катерини Білокур	69
4. Організація дитячої праці і творчості у природі	72
Трудові справи	73
Творчі години	87
Свята	96
Ігри-подорожі	120
Театр природи	134
Підсумок	141
Рекомендована література	142

Навчальне видання
Тарасенко Галина Сергіївна

ПАРОСТОК

**Методика гуманістичного виховання
молодших школярів засобами природи**

Посібник для вчителя
1-4 класи

Головний редактор *Б.Є. Будний*
Редактор *О.О. Мазур*
Художник *В.А. Басалига*
Технічний редактор *І.О. Козуб*
Комп'ютерна верстка *Т.М. Золоедова*

Підписано до друку 27.05.2003. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 8,37. Умовн. фарбо-відб. 8,37.
[Н-70]

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

46008, м.Тернопіль, вул. Танцорова, 14. А/с 529.
тел./факс (0352) 43-00-46; 25-18-09; 25-37-53
E-mail: publishing@budny.te.ua
www.bohdan-books.com

Віддруковано з готових діапозитивів у ВВП «Місіонер».
80300, Львівська обл., м. Жовква, вул. Василянська, 8.

Сам. № 338

